

MEMOARI DOBOJSKOG SKOJEVCA

(ZABRANJENA KNJIGA OD SUBNOR-a DOBOJ)

Milenko Ružojčić

U VRTLOGU REVOLUCIJE

12

I.

BURA NAD DOLINOM BOSNE

1.- Doboj.- U predvečerje revolucije.

Početak septembra 1935-te.Upravo tih dana je u Moskvi održan VII kongres Komunističke internacionale,na kojem je dominiralo pitanje antifašističke borbe.Tad o tome nijesam imao pojma. Uostalom,kakve to veze ima samom i mojom pričom? Nikakve - ili..?

Prvi put u životu putovao sam vozom.U Doboj,da nastavim školovanje.Mali,uskotračni voz žurio je tamo.Gledam kroz prozor. Pred nosem proleću mi bandere i plovi žuto-zeleno polje kukuruza,prošarano vrbacima.Na usputnim stanicama vika seljačkog svijeta.Svi nekud idu.Susrećem sve novo i nepoznato.Jedino Bosna,plava i bistra, prati nas stalno.Poznamo se odavno.Meni,neplivaču,bila je velika nesavladiva medja.Preko nje su živjeli "Prekobosanci",nekakvi drukčiji ljudi.Kad bi ih ugledali,na onoj njihovoj,za nas nedostižnoj strani, vikali bi im pogrdne riječi.Odgovarali su nam na isti način.

Konačno stigosmo u Doboj,ali smo se iskrcali na Usori.

Usora je bila radničko naselje,niklo kraj bosanske kasabe na prelazu dvaju poslednjih stoljeća.Naselili su ga Njemci, Česi,Slovaci,Slovenci,Galicijani,poneki Talijan i Rumun,koji su, gonjeni trbuhom za kruhom,dospjeli ovamo iz raznih krajeva stare crno-žute monarhije.Izmješani medju sobom i sa domaćom bosanskom rajom,dali su šarolik kolorit tom ljudskom obitavalištu.Njihova zajednička sudbina proletera bila je koheziona sila,koja ih je činila moćnom snagom sposobnom da stvara.Oni toga i nijesu bili potpuno svijesni,ali to su dobro znali kapitalisti,koji su ih ovamo domamili. Ubirali su plodove njihovog rada i odnosili.Za regeneraciju Usore ostajale su mrvice.Na njima su živjele i množile se prodice Vindiša, Salapovića,Brezara,Kubineka,Kaliha,Čulina.Švarca,Jukića,Rajića,Bauera,Girardija,Pintera i drugih.

Samo nekoliko riječi o mom prvom susretu sa tom sredinom.

Prašnjavom ulicom,idući sa stanice,zadivljeno sam posmatrao prolaznike i kuće nanizane kraj puta.Sve mi je izgledalo divno,a ljudi prava gospoda.Zamnom,daleko,u rodnim Božincima,ostal su zauvjek neugledne seljačke kuće,poderani i bosonogi seljaci i balava gologuza seoska dječurlija.

U jednoj kući dočekala nas je,ko čvorak sitna,ali džang vedra i energična "gospodja" Kubinek (tako ju je oslovio otac).Upozna= doh njenu djecu-Ota i Pepcu- a navečer i muža,kako ona kaže, "njenog Pemca".Za nju su "Pemci" nesposobenjakovići.Ona je bila Njemica,a Njem= ci su tad imali Hitlera, "koji će srediti ovaj posrani svijet".Ko mu= nja sijevale su riječi iz te sitne,ali strašno energične žene.Nijesam imao pojma o Hitleru,ali sam se brzo uvjerio da "gospodja Kubinek" i nije tako strašna kao onaj "njen" Hitler.Cijela porodica živjela je siromaški,te je za izvlačenje iz te bijede potrebna pomoć nekog daleko moćnijeg od "njenog Pemca".Valjda se zbog tog i uzda u tog Hitlera- zaključio sam u sebi .

Posle nekoliko dana pošao sam u Gradjansku školu, u to vrijeme najvišu školu u cijelom dobojskom kraju,pa su je, sem doboj= ske,pohadjala djeca iz Maglaja,Gračanice,Tešnja - a i poneko seosko djete.

U istoj klupi samnom je Boro Radojčić iz Lipca.Sa njim ću ostati nerazdvojan do jednog kobnog dana,kakve tad ni sanjao nijesam.Pričaću o tome.Pričaću i o još nekim tadašnjim drugovima iz razre= da.Ali, o sudbini koja je čekala Derviša Kapetanovića,Hasana Čolića, Dragu Kopića,Pajku Radojčića,Mirka Gavrića,pa i Josipa Salapovića i Zlatka Čulinu,a i neke od nas starije djake kao što su:Dervišov brat Ismet,Mišo Ivić,Marko Nikolić,Milenko Simić,Vlado Filipović i Aco Ba= njac, ko bi tad i pomislit mogao.Uostalom, sve nas,čitav Doboj i nje= govu okolinu,cijelu našu zemlju čekali su sudbonosni dani- približava= la se revolucija.

A kako je tad živio Doboj? Kakav je bio u to predrevolu cionarno vrijeme?O tome bi se moglo dosta pričati,ali za ovu priču doljno je nekoliko rečenica.

U Doboju nije bilo ni jedne ličnosti,koja bi trebala da se posebno pamti zbog svog istaknutog društvenog,političkog,kultur= nog,sportskog ili nekog drugog značaja.Njegove žitelje sačinjavali su trgovci i zanatlije,ugostitelji,željezničari i drugi radnici,državni činovnici i službenici javnih ustanova,žandarmi i policajci,prota,žup= nik i nekoliko hodža,učitelja,i nastavnika,dva lekara,jedan apotekar, dva advokata i puno besposličara.Uz njih njihove žene i brojna dječurli ja.Običan,beznačajan svijet male varoši,koja je tavorila svoj usporeni životni ritam.

Sve se to smjestilo u brojnim neuglednim kućama načička= nim duž prašnjavih sokaka oko granitne stjene,na kojoj su u nebo štrčale ruine stare tvrdjave.Najvažniji i najprometniji,a za omladinu sastaja=

lište i korzo,bila je kratka ulica od Brujića kuće do Željezničke stanice.

Što se dogadjalo u toj sredini u to vrijeme.Ukratko,kroz moje doživljaje,o onom što mi je najupečatljivije ostalo u sjećanju.

Kad se uskoro u Doboj preselila cijela naša porodica,nastanili smo se u kući starog Švabe Černote,iza Katoličke crkve.Vedri dječiji dani prolazili su u školi i igri.Nedeljom smo na igralištu bučno bodrili "Željezničara",čije u se utakmice često završavale tučom a naročito kad je igrao protiv usorskog "Uniona".

Jednom,umjesto futbala, na igralištu smo gledali kozačke konjičke vratolomije.Dospjeli su ovamo bježeć iz Rusije ispred nekakvi "crvenih boljševika",kao i stari pukovnik,koji je svake nedelje skrušeno metanisao pred crkvenim oltarom.Onda smo u sokolskom domu gledali izložbu o "strašnim zločinima" tih boljševika".Goluždrava izgladnjela djeca,unakažene žene i ljudi,leševi.Strašno! "Učinili su to komunisti" -nekakvi ljudi u kožnim kaputima,mornari sa redenicima i "rospije" sa pištoljima- objašnjeno nam je.Mnoge slike bile su poprskane crvenom bojom."To su komunisi,ranije u nekom drugom mjestu,izvršili napad na izložbu"-rekoše."Znači- tih opakih ljudi ima i kod nas.Ko su oni", pitao sam se zaplašen vidjenim.

Bilo je i drugih priredbi:bakljada,sokolskih sletova, akademija,djurdjevdanskih uranaka i vidovdanskih djačkih rastanaka, božićnih i uskršnjih praznika,a za Muslimane ramazana i Bajrama.Svečano i veselo.Nas djake svud su vodili,kao da bez nas ništa nemože biti.

Poseban dogadjaj bilo je otkrivanje spomen-kosturnice umrlim internircima u dobojskom koncentracionom logoru za vrijeme I svjetskog rata.Njihove kosti prenše u svečanoj povorci kroz grad i smjestiše u betonski bunker ispod visokog obeliska-krsta iznad pravoslavne crkve,zaključaše i razidjoše se.Na te kosti i na koncentracioni logor više niko nije mislio.

Kod katoličke crkve,povodom nekih vjerskih praznika,okupljalo se dosta seljačkog katoličkog svjeta i puno popova.Bilo je i crveno-bijelo-plavih barjaka,kao da su htjeli da istaknu svoju opoziciju prema postojećoj državi,na čemu je posebno insistirao dobojski župnik Dragutin Kamber.

I Muslimani su imali svoje svjetkovine.Naročito su bučni bili teferiči.Penjanje uz lojem namazanu banderu,skakanje na mijeh i pelivansko hrvanje glavna atrakcija.Takmičari su bili najsiromašniji učesnici teferiča.Gazde su ih,prekrštenih nogu,uz mezetluk,bodrile.

Sve se vrtjelo oko tih vjersko-nacionalnih oprijedeljenja zajedničke manifestacije okupljale su samo one ,koji su svojom egzistencijom zavisili od državne službe.Podjela ljudi na te vjersko-nacionalne grupacije osjećala se na svakom koraku,ali medju njima nije bilo ozbiljnijih sukoba.

Radničkih svejetkovina nije bilo,iako je radnika i sirotinje svake vrste bilo najviše.Prvi maj smo u školi dočekivali sa ispisanom parolom na tabli: "Danas jeste Prvi maj,mole djeca malo fraj. Nastavnik će dobar biti,pa će djecu raspustiti".Nastavnik,kad udje, pročita to šutke,naredi da se tabla obriše,pa,bez komentara,otpočne sa redovnom nastavom.Eto to je sve.Odkud nam ta parola o Prvom maju-neznam.

U Doboju nije bilo jake organizacije ni jedne političke partije,a Dobojlije su najčešće glasale za vladine poslanike,jer ni od opozicije nijesu očekivali više.Doduše,privatno,politiziralo se svakodnevno.Sjećam se,i u našoj se kući često o politici raspravljalo.Naročito kad dodje stari Djordjo Kosmajac ili Sveto Perendija.Spominjali su vladu i opoziciju,Stojadinovića,Mačeka i Spahu,HSS,JREZu i JeNeSu. Govorili o Njemačkoj,Italiji,Engleskoj i Francuskoj,o Hitleru i Musoliniju,Čembrlenu i Ataturku (zbog nečeg su mu pridavali posebnu važnost),Rusiju,Staljina i komuniste- kao da su se bojali i usta da uzmu.

Ovakav društveni život grada izgledao mi je sadržajan. Ono što me je nerviralo bilo je u našoj kući, a ne u gradu.U nju se sve više uvlačilo siromaštvo,jer mala službenička očeva plata nije mogla da pokrije sve više rastuće potrebe mnogočlane porodice.Životni troškovi rapidno su rasli i mnogi u gradu živjeli su gore od nas.Ja sam vidio samo ono što se dešavalo u našoj kući,jer od pravog života malo sam tad šta razabirao.

Krajem tridesetsedme preselili smo se u Lipačko polje (tamo gde je sada željeznička stanica) u kuću Petra Todića.Brzo sam navikao na novu sredinu i ne sluteći o sudbonosnom značaju dolaska u nju,za život koji je bio predamnom.Naše komšije,uglavnom željezničari, koji su se,privučeni poslom u Doboju,spustili ovamo iz obližnjih brda-Lipca,Pridila i još nekih ozrenskih sela.Preko njih upoznavao sam Lipac i Pridil-ljude,žene i djecu.

Tridesetdevete još jedan sudbonosan korak.Zajedno sa mojim nerazdvojnim drugom Borom Radojčićem podjoh u Srednju tehničku školu u Beogradu.Nekoliko dana ranije počeo je II svjetski rat.

Beograd-od tridesetdevete do četrdesetprve.Evropom je bjesnio rat,a zemljom društvena,ekonomska i politička kriza.Beogradom je

bujala uzavrela mladost (djaci studenti i radnici) u kovitlacu burnog vremena. Sami u toj sredini, ja i Boro, petnaestogodišnjaci, krenuli smo nesigurnim koracima provincijskih dječaka.

Na prvom koraku dočekali su nas temperamentni SKOJevci, koji su, pod snažnim uticajem KPJ, tad vladali beogradskim srednjim školama. Naši zemljaci Nikola Orlovič i Branko Milaković uvukli su nas odmah u krug "napredne srednjoškolske omladine". Čitalačke grupe, kružoci, literarni skupovi, diskusije i rasprave. Iduće godine postali smo SKOJevci. Puni fantazije, a mladost ni u takvim stvarima nemože bez nje, sanjali smo o revoluciji, kao nečem što neposredno slijedi.

Mart četrdesetprve. Svakodnevne akcije. Demonstracije. Dvadeset peti-potpisan pakt sa Njemačkom. Uzbuna medju omladinom. Škole štrajkuju. Bora, Nikola i ja- svi- povazdan trčkamo sa jedne tačke grada do drugog kraja. Dvadesetšesti uveče, naše demonstracije na Slaviji razbili su žandari. Dvadesetsedmi ujutro-državni udar. Čitav dan kružimo gradom, razdragani, u uzavreloj beogradskoj masi koja skandira: "Bolje grob-nego rob".

Nekoliko dana kasnije napustili smo Beograd (iako nas je naš stariji drug Bogdan Velašević odvraćo od tog.-Jadnik-njeg su u ljeto iste godine Švabe objesile u Beogradu). Mobilizacija, pokreti vojske, pa sporo putujemo. Rat je pred nama. Ne bojimo ga se, jer neki tvrde da rat radja revoluciju, a revolucija je bila naš ideal. A nijesmo, u suštini, ni znali šta je to revolucija.

Mnogo mi toga nijesmo znali, pa su nas iznenadile i ustaške parole po zidovima u Slavonkom Brodu, gdje smo se, čekajuć voz za Bosnu, zadržali čitav dan. Stariji drugovi-studenti-objasniše nam najbitnije o Anti Paveliću i njegovom fašističkom ustaškom pokretu. S tom novom poukom stigosmo ujutro 3 aprila u Doboj. Boro, Nikola i ja, iskrcasmo se, a ostali produžiše prema Tuzli i Sarajevu. Više nikad nijesmo zajedno krenuli u Beograd, u školu.

Roditelji se obradovaše kad nas ugledaše, jer niko se rata ne boji kao roditelji. Oni misle da nam je kod njih u to vrijeme najsigurnije. Uzbudjen je čitav grad, predosjećajući strašnu oluju, koja mu se sve više približavala. Ne vjerujem, ipak, da je iko u njem pretpostavljao kako će ta oluja čupati ljude iz korijena, mjenjajući sve započete životne tokove.

Dok smo mi bili u Beogradu i u Dobolju su se dogadjale slične stavri onima na koje smo mi naišli u Beogradu. Osjetili smo mi to i prilikom dolaska na ferije. Očigledno da KPJ nije ispustila iz vida i to, do tad, politički uspavano mjesto. Po gradu, posebno medju omladinom, naveliko se pričalo o komunistima, a na Josipa Jovanovića,

,Čedu Jaćimovića i starog Vladu Veselića ljudi su upirali prstom,kao na otvorene komuniste.Kasnije sam čuo da je prva organizacija KPJ u Doboju formirana tek u martu četrdesetprve,ali nama je već tada izgledalo da u gradu djelje jaka ćelija KPJ.

Za mene je najineresantnije bilo poznanstvo sa Petkom Djurićem u Lipcu.Razgovarali smo više puta i on je pokazao živo interesovanje za političke dogadjaje u Beogradu,ispoljavajući svoja komunistička ubedjenja.Na njegov zahtjev iz Beograda sam mu donio neke knjige (nešto o seljačkom pitanju,brošuru o SSSR-u,"Uzoranu ledinu" od Šolohova,"Kuću oplakanu" od Čolakovića i još neke).Imponovalo mi je druženje sa njim,iako su ga naše komšije smatrale običnim politikantom,koji ne voli da radi.

Vraćajući se kući tih aprilskih dana (Nikola,Boro i ja) nastojali smo da se nekako bliže povežemo sa tim dobojskim komunistima.To nije bilo lako i jednostavno,kao ni situacija,koja se sve više komplikovala.

Gradom se muvala vojska.Uznemireni svijet,različito raspoložen:jedni se busaju u prsa,kao da im je Švabo do koljena;drugi, uplašeno proklinju"beogradsku oficirsku kliku",koja ih je u zlo uvukla; Treći zlurado čekaju svojih"pet minuta";četvrti se plaše,a peti ne plaše onog što nailazi,ali im je svega"preko glave".

Za ozbiljniju analizu političkog trenutka i svestranije sagledavanje onog što nas čeka nije bilo vremena.

Treći,četvrti,peti april.

Šesti april-nedelja.Jedan,dva,tri,četiri,pet,pet i trideset.... Sve brže i brže otkucavao je časovnik,brojeći nezaustavljivo i neponovljivo vrijeme.

2.-Rat,okupacija i ustaški teror.

Pošao sam u grad po novine.Pred hotelom "Griz" gomila ljudi sluša radio,koji stalno ponavlja: "Njemačka je jutros, bez objave rata,napala Jugoslaviju.Bombardovan je Beograda...".Jurim natrag kući.Otac,uplašen viješću,žurno odlazi u željezničku radionu na Usori,gde je radio.Brzo se vraća.Da,rat je počeo.

Narednih dana ništa značajno.Gradom su kružile kontradiktorne vijesti:"Naši bombardovali Beč-Švabe pred Zagrebom;Naši u Zadru - Švabe u Skoplju."

Petog-šestog dana tri njemačka aviona bombardovala su Usoru.Dugo su kružili.Kroz od eksploziju bombi razbijene prozore, gledam našeg susjeda Marka Pejića,kako,raskoračen u polju,iz pištolja gadja švabske ptičurine.One bezbrižno kruže,jer, sem Marka, niko ih ne gadja.Uzbudljivo smo posle komentarisali ovaj prvi ratni doživljaj.

Narednih dana nalijetali su avioni,a noću je drumom kraj naše kuće vukla se tromo kolona naše pešadije,konjskih i volovskih zaprega.

Devetnaestog aprila ujutro.Otac se brzo vratio s posla."Švabe su na Tešanjci",kaže uzbudjeno.Bježimo u brda.Iznad nas preleće neugodan fijuk,a onda u Lipcu odjekne eksplozija.Tamo, preko Usore,negdje oko Vile,zapraštaše puške i mitraljezi.Zaustavili smo se na lipačkom Selištu.Zasad ne mislimo dalje "otstupati".Još nekoliko granata fijuknu preko nas i eksplodira u Jošavi.Zavlada tajac. Dan lijep,sunčan, Dobojska kotlina mirno i spokojno predavala se okupatoru.Oko podne desetak oklopnih transportera od Usore protutnja prema Doboju.Švabe.Okupacioni dani Doboja počeli su da se broje.

Po podne smo se vratili kući,kraj koje je,drumom kroz Lipačko polje,išla duga sivomaslinasta kolona sa bijelim barjacima.To lička divizija (Ah,kad pomislim na slavnu VI ličku !) ide da se preda.Sa pravca grada začu se zuka motora.Na motoru vojnik-šljem, zelenkasta gumirana kabanica,kratke čizme, a preko ledja puška.Švaba. Vozi lagano,samouvjereno.Sivomaslinasta raspojasana kolona sklanja mu se s puta.Posmatramo ga,a on nam ni tim ne odvraća.

Predveče se osmjelih pa podjoh u grad.Tamo na prostranom trgu ispred željezničke stanice stajala je školska tabla.Potezom krede prepolovljena.Na svakom dijelu table,srpskohrvatski i njemački,uputstvo gradjanima Doboja,kako da se ponašaju.Potpis,orts-komadant-oberlajtant.Kratko-jasno.Neveliki broj njemačkih vojnika muva se trgom.Zalaze u trgovine i vraćaju se jeduć čokoladu.Smiju se,

grickajuć čokoladu,kao da su samo zbog nje došli ovamo.Mladi i obrija=ni (a možda još i nebrijani) nijesu mi ličili na strašne neprijatelje.

Uz Švabe nekoliko civila s puškama.Na rukavima im bije=le trake ,sa na brzinu ispisanim velikim slovom "U".To su "ustaše",ka=žu,a oni koji se sjećaju I svjetskog rata zovu ih i "šuckorima".

Prvi dani okupacije nijesu bili teški.Zavladala je ne=ka čudna sloboda.Stara država bila je srušena,a nova,kvislinška NDH, još nije bila stala na noge.Oslobodjen-privremeno-od pritiska moćnog državnog aparata,narod i nije osjećao snagu krute,neumoljive i nepriko=snovene okupatorske vlasti.Njena moć je bila u dometu njihovog oružja. Oružje je ubitačno samo u okviru dometa.Van tog je bezopasno.Domet oku=patorskog oružja,ipak, bio je vrlo ograničen.

Naviknute na organizovanu državnu vlast,ovakva situaci=ja je naše gradjane stavila pred veliko iskušenje.Trebalo je opredije=liti se - da se suprostave ili adaptiraju "novom poretku".Biti ili ne biti! Pokoriti se sudbini po onoj narodnoj "bogu božje, a caru carevo" ili boriti se za svoju sudbinu.Čekati možda,ali dokle i šta čekati. Dileme-teške za njih,nenavikle da sami odlučuju.

Nije bilo malo onih,koji su,ipak,u "novom poretku" ug=ledali životnu šansu i požurili da je iskoriste.U čemu je ta šansa?

Neposredno sa okupatorskom njemačkom vojskom u Doboj je stigla vijest da je Ante Pavelić uspostavio "Nezavisnu državu Hrvatsku" (NDH).Bosna je ušla u njen sastav.U toj državi Srbi,Cigani i Jevreji proglašeni su za bespravnike.Eto u tome je bila prva šansa-ušićariti nešto na račun obespravljenih.Medju njima je bilo dosta trgovaca,zanat=lija,činovnika i službenika.

Galantni okupatorski vojnici,puni okupacionih maraka, bili su lažna fasada paklenog fašističkog plana.U ljudima,do tad bijed=nim i eksploatisanim,u malogradjanskoj sredini politički zatupljenim, fašizam je budio životinjske instikte.Uspjeti,postići nešto,iskoristiti priliku. Počelo je otpuštanjem i smjenjivanjem nepouzdanih "bes=pravnika".Na njihova mjesta zasjedali su "pravovjerni".Ponekad su se oko toga medjusobno klali.Žurili su mnogi da što bolje naplate svoju "~~hrvatstvo~~" odanost "novom poretku".

Formirao se aparat nove države."Kotarski poglavar" je smjenio "sreskog načelnika".Od žandara ,očišćenih od Srba (Cigana i Jevreja i nije bilo tamo) i dopunjenih katoličkom i muslimanskom siro=tinjom (Izgleda da u svakoj državi sirotinji pripada pandurska dužnost) postali su "oružnici".Poznata propalica iz Bara Pavo Čolić postao je šef policije.Vukući za sobom sabljurinu,u paradnoj uniformi,šepurio se gradom.

Pojavilo se nešto novo.Vlast nad svim vlastima (razume se sem okupatorske)- "Ustaški logor".Logornik Ivan Duspera,do tad malo poznati bankarski službenik,u crnoj odori,sav važan šetao se gradom. Uz njeg je bilo nekoliko "pobmčnika" i "tabornika".Većinom mladi lju= di i,začudo,neki od njih su bili poznati kao "napredni mladi radnici". No,ubrzo su napustili to ustaško duštvo.Smjeniše i Dusperu.U Doboju nije bilo pogodne ličnosti,pa su "logornici" dovodjeni sa strane - naj= pre neki Pero Kljajo,a onda Marijan Hrkač.

Uz logor je formirana i posebna "ustaška vojnica",jačine jednog voda,na čelu sa dobojskim besposličarom Hasanom Mujanovićem.

Srpske i Jevrejske radnje su stavljene pod posebni nadzor. U njih su postavljeni državni povjerenici,većinom dotašnje kalfe i trgovački pomoćnici."Srešnici" su se jagmili oko povjereničkog polo= ja u većim trgovimama.

"Obespravljeni" su to strpljivo podnosili,nadajući se smirivanju,posle,kako se govorilo "prirodnog preterivanja u vrijeme menjanja starog novim poretkom".

A Partija,SKOJ,Sindikat - šta je sa njima? U Doboju tih dana nije bilo progona komunista i njihovih pristalica.Zaslepljeni šovinističkom mržnjom prema Srbima,ustaše su,za trenutak,izgubile iz vida "komunističku opasnost".

Tako je bilo u gradu,a na selu?

Tih dana najviše sam provodio u Lipcu i Pridilu.Iako iz= nenadjeni brzim slomom Jugoslavije,seljaci se nijesu mirili sa onim što je okupacija donijela.U potaji nadali su se da to nije kraj.Kupili su po šikarama razbacanu opremu kapitulirane vojske.Naravno,prednost su imali oni dijelovi opreme koji su se lako mogli upotrijebiti u seos= kim domaćinstvima,ali mnogi je-tajno i od sopstvenih očiju- sakrio nešto od oržja.Mladići posebno.Znao je ovaj svijet da se za život valja bo= riti,pa je cijenio oružje kao korisnu stvar.

Sa starim društvom iz Pridila- Ratkom Mitrovićem,Milora= dom Todorovićem i Duškom Mićićem- i ja sam obilazio šikare tražeći pištolje.Umjesto pištolja,našli smo nekoliko pušaka,više sanduka mu= nicije i bombi.Puške je Ratko sklonio u Pridilu,a municiju i bombe zakopali smo ispod mahovine u bivšim grobovima interniraca u dobojskom logoru za vrijeme I svjetskog rata.

Za vrijeme jednog takvog iztraživačkog pohoda naišao sam na očevog rodjaka Nikolu Kalabića.On,geometar u Valjevu,mobilisan kao rezervni oficir izbjegao je zarobljavanje,pa pošao da traži mog oca, kod koga je mislio da se skloni nekoliko dana.Ostao je kod nas desetak dana.Otac mu je nabavio civilno odijelo i njemačku propusnicu,pa je

otputovao svojima u Valjevo.A bolje bi bilo da ga otac i nije spasao zarobljeništva.Možda onda nebi bilo jednog od najozloglašenijih čet= ničkih komadanata -komandanta"Gorske garde NJ.V.kralja" Nikole Kalabića Ali,ko je tako nešto tad mogao i pretpostaviti.Doduše,u jednoj disku= siji tih dana (a diskutovalo se povazdan),raznerviran mojim SKOJevskim mišljenjima,Nikola je rekao mom ocu: "Pa ovaj ti je sin komunista!Da je moj ja bi mu šiju zavrno".Nijesam tome pridavao neki značaj.Kasnije -nažalost- po njegovom nalogu mnogima je zavrnuta i prerezana šija. Srećom,moja mu nije pala šaka.

Nekoliko dana kasnije,drumom kraj naše kuće,prema sjeveru, danima je prolazija dugačka njemačka motorizovana kolona.Kuda?Pitaju se ljudi,predosjećajuć još žešći rat,a i priželjkujuć ga,jer ne žele da fašistička pobjeda označi njegov kraj.Još su po strani dve moćne svjetske sile-Rusija i Amerika.Uzdaju se u njih - nadaju preokretu,iako je bilo dosta takvih,koji su ,zaplašeni strašnom švabskom kolonom,go= vorili:"ko,bolan,može stati na put ovakvoj sili?"

Odlazeći,njemačka je vojska odnosila rat na neki novi, Dobojlijama nepoznati front.Važno je da s njom odlazi i rat,mislili su. Život se normalizovao.Izgledalo je da će Doboj sa svojom seljačkom oko= linom produžiti,za trenutak,zbog nečijeg "tudjeg" rata,prekinuti spori ritam svog života.Života,koji nema značaja ni uticaja na ostala zbi= vanja u svijetu.Ljudi su se vraćali svakodnevnim brigama,misleći da je ratni vihor samo prohujao ovuda,zadovoljni da,umjesto učešća u "svjet= skim istorijskim dogadjajima",čitaju o njima u novinama i slušaju sa rijedkih radioprijemnika.Obični ljudi su skromni.Ko bi tad i pretposta= vljati mogao da u njima,ipak,leži ogromna energija.Pritajena,ali ko zapeta puška.Ko će je pokrenuti i usmjeriti?Neka od onih društveno-političkih snaga,koje su,više il manje angažovane,bitisale u toj sre= dini i do aprilskog rata.Koja?

Prve -"jugoslavenske" i "velikosrpske" raspale su se.Nje= ni bijedni ostatci,zavučeni u mišje rupe,prepustili su svoje slijedbe= nike na milost i nemilost ustaša i okupatora.

Druge- "opozicione" i "prohrvatske" otvoreno su se inden= tifikovale sa fašistima,postajući agresivnije i grublje prema svojim protivnicima.Insistirajući na mržnji,okupljale su oko sebe sve one, koje je život već bio gurnuo vučijim putem.

Treće- "napredne" i "klasne",navikle na ilegalan rad i oštru borbu sa državnim aparatom,organizaciono i politički nedogradje= ne,ali pune idejnog entuzjazma,jedino su bile spremne da na svoja ne= jaka pleća prime teret,koji im je sudbina u tom istorijskom trenutku stavila.Veliki idejni i organizacioni poduhvat KPJ u predvečerje rata

bio je osnova aktivnosti i dobojskih komunista u to vrijeme,ali i partijska i SKOJevska organizacija u gradu bile su vrlo mlade i neiskusne.A i iskusniji su se teško snalazili u to vrijeme.

Transformacija stare države u novu (NDH) odvijala se bez teškoća.Stari sistem buržoaske vlasti,njene institucije i aparat bili su pogodne i ustašama.Trebalo ih je samo prilagoditi ustaškoj ideologiji.A to nije bilo teško.Izmjeniti nazive,formulare,štembilje i izvršiti nužne personalne promjene u cilju "hrvatizacije" državnog aparata i javnih službi.Ponekad se ta "hrvatizacija" sastojala samo u prekrštavanju nekog "slabog Srbina" u "dobrog Hrvata".

Glavni ustaški ideolog u Doboju župnik Kamber,otvoreno je pozivao "grkoistočnjake"/pravoslavce-Srbe/ da prijedju u krilo "prave božje crkve-katoličke".Prekrštavanje je postalo oblik masovne političke represije,koja je u bosanskom srpskom seljaku budila nagon za otpor.U Lipcu i Pridilu se se seljaci zbog tog zabrinuli,pa je jednog dana Petko Djurić na čelu neke delegacije (i sad se čudim od kud mu ta ideja) išao Kamberu da protestuje. Kamber,stari lisac,ih je lijepo primio,umirio,a Petka postavio za seoskog kneza.Mnogi su zbog tog na Petka poprijeko gledali,ali on je to smatrao nekom "svojom taktikom".Razgovarao sam sa njim,on se nije bio promjenio.To je bitno.

Onda su se ustaše dosjetile ,pa nedjeljom Srbe i Jevreje gonili na prisilni rad.Pod kontrolom naoružanih ustaša gradili su ulicu izmedju pošte i knjižare Morica Trinkija.Ni slutili nijesu da udaraju temelje spomenika čovjeku,koji će uskoro Dobojlije povesti u odlučan boj protiv njih (Danas se ta ulica zove "ulica Josipa Jovanovića").

No,još nije bilo ozbiljnijih hapšenja i proganjanja.Omladina se kao i prije rata uveče skupljala na korzou.Dokona,raspravljala je o svemu.Pri jednom takvom susretu sa Mišom Ivićem upao sam u nezgodan incident.Mišo se upravo bio vratio iz Borova,odakle su ga ustaše bile protjerale,pa nam je pričao o tome.Grdio je na gles i ustaše i "novi poredak".Odjednom pridjoše nam dvojica.Jedan od njih,sa notesom u ruci: -"Mi smo njemački špiclovi.Potpišite da ste ovo rekli".

-"Nek ti ćaća potpiše",odgurnu ga Mišo

-"Morate potpisati! Mi smo agenti",priskoči drugi i uhvati nas za ruke.

Nasta gužva.Svijet se poče okupljati.

Presječe nas grub,hrapav glas:

-Govna ste vi,a ne špiclovi!Ko i onaj vaš Ante,j...vam on mater seljačku,zajedno s Hitlerom"...i nastavi da broji.

Svi-mi,agenti i oko nas okuupljeni,okrenusmo se iznenadjeni. Teturajući,tromo i nezaustavljivo,prema Polačekovoj restoraciji išao

je stari hamalin u iznošenoj turskoj nošnji i brundao,brundao.Zabezek=nuti ustaški agenti,zaboravljajuć na nas,pojuriše za njim.Iskoristismo priliku i izgubismo se sa korzoa.Ustašku državu,ipak,trebalo je shvati=ti ozbiljnije.

Rastao je fašistički teror,a i umješnost ustaške vlasti. Počele su stizati vijesti o ustaškoj strahovladi i teroru u Hercegovi=ni,a zatim i o oružanom otporu naroda tom teroru ("Hrvatski narod" je sa žaljenjem objavio vijest o pogibiji "doglavnika-viteza" Mije Babića u borbi sa"odmetnicima").Sjetio sam se groblja hercegovačkih internira=ca u Doboju za vrijeme I svjetskog rata i naših bombi u humkama gdje su ležale nekad njihove kosti.Nešto će se i ovdje desiti.Kako?Lupali smo glavu kako se povezati sa ovim dobojskim komunistima,mi,koji smo sa Partijom i SKOJem bili u kontaktu tamo gdje smo se školovali (Nikola Orlović,Mišo Ivić,Vlado Filipović,ja i još neki).Šta raditi- a nešto se očigledno moralo činiti,osjećali smo to mi mladi,neiskusni i nestrp=ljivi.

Srbi i Jevreji su obeleženi posebnim trakama!

Novo iznenadjenje!Jedne noći pokupljene su ugledne srpske porodice i sa minimalno ličnih stvari negdje otjerane.Iz našeg komšilu=ka otjerali su porodice Marka Pejića,Djordja Todića i Petra Lazića.Mi=slilo se da su otjerani u logor (i mi smo tako nešto očekivali,pa je otac nabavio konzerve za put),ali uskoro saznadosmo da su protjerani u Srbiju.

Opet jedna nedelja-22 juni.Njemačka je napala na Sovjetski savez! U gradu uzbudjenje,Dogodilo se nešto sudbonosno,svi su to osje=ćali - i fašisti i antifašisti- (čak se i Hitler tako izrazio u svom, preko čitavog dana na radiu ponavljanom govoru).Mi -napredni omladinci i SKOJevci bili smo veseli očekujući brzu pobjedu "nepobjedive Crvene Armije".A onda!

Slijedećih dana sve je treštalo od pobjedonosnih fašistič=kih fanfara."Blic-krig" se kao munja širio ravnicama Ukrajine,Belorusi=je i Pribaltika.Zar zaista Hitlerovoj ratnoj mašini niko na put stat ne može?Zar je SSSR,Crvena Armija,radničko-seljačka vlast bila samo iluzija mladalačka uobrazilja,raspaljena propagandom avanturista i zanesenjaka?

U početku smo fašističke "pobjede" smatrali propagandnim trikovima,a onda smo se počeli navikavat na tešku istinu.Mudrovali smo: "To Staljin sprema Hitleru napoleonovsku sudbinu".Isuviše smo bili "za=trovani" komunističkim idealima,da bi mogli prihvatiti drukčija obja=šnjenja.

Onim sa suprotne strane- ustašama- situacija je bila "sve jasnija".S njemačkim pobjedama,rasla je i njihova vjera u "novi poredak" a s tim i njihova agresivnost prema političkim protivnicima.

Postalo je opasno i misliti,a kamo li govoriti o nečem što nije po volji fašistima.Zaslepljeni pobjedama na istočnom frontu, njima čak nije više bilo važno šta ko misli,govori i čini.Važno je šta oni o nekom misle.Izvlačeći iz sjećanja,sopstvenih osjećaja za "greške" i "prestupe" pojedinaca,često sasvim ličnog karaktera,krenuli su u be=somučnu hajku.Ko nije za njih-taj je protiv.Takvog treba zgromiti.Jasno

Jasno je da su sad najopasniji komunisti.Pored Srba i Jev=reja,po njima nemilosrdno.Srbi i Jevreji su obeleženi.A komunisti,ne samo da nijesu obilježeni,nego su organizovani i vješti u "zakulisnim i protuzakonitim radnjama".Što je "najgore" u Doboju i nije bilo ne=kih naročito poznatih i istaknutih komunista.Gle apsurda!Mlade i neis=kusne parijska i SKOJevska organizacija u Doboju (zbog tog policiji nepoznate) bile ~~imxjxx~~ su im nedohvatljive.To im je davalo šanse,ne samo da prežive, već da i uspešnije razviju svoje ilegane aktivnosti na izvršavanju istorijskog zadatka,koji je neposredno stajao pred nji=ma.Umjesto njih,stradali su oni koji su u ustaškim očima najviše liči=li na komuniste.Mladji,otresitiji,školovaniji ljudi izgledali su im najopasniji.Medju njima su sigurno i komunisti,rezonovale su ustaše. Pogotovo ako su Srbi (pojavio se i termin"Srbo-komunista").Udri po nji=ma,pa ako neko i nije komunista,nije šteta-Srbin je.Jedne julske noći ustaše su odvele u nepovrat Mišu Ivića,Vladu Filipovića,Vaska Djokića, Sretu Perendiju,Vasilja Aladžića,Djordju Kosmajca,Štefka Mazurkijevi=ća,Geometra Markovića,blagajnika željeezničke ložionice Radju i još neke iz grada i obližnjih sela.

3-Ustanak-jedina alternativa

Hapšenja i nemilosrdna likvidacija ljudi,koji su bili samo "mogući neprijatelji NDH",unijeli su nemir u grad i okolinu.Je=dina alternativa bila je oružana borba na život i smrt."Smrt fašizmu-sloboda narodu"-poziv KPJ na ustanak i u našem kraju naišao je na od=ziv.

Za šačicu organizovanih dobojskih komunista i neveliki broj njihovih čvrsto oprijedeljenih simpatizera,nastupali su odlučuju=ći dani.Trebalo je da u ime KPJ povedu u oružanu borbu narod ovog kra=ja.Prihvatili su se tog teškog zadatka.Kako su ga izvršavali?Svaki sud je suvišan,jer su svoje greške,kolebanja i neznanja (Svega je bilo, jer im je to bila "prva revolucija u životu")plaćali ~~sa~~ u jeku borbe sami najskupljom cijenom.Malo ih je dočekalo pobjedu.Neki su danas legenda-ponos grada,a neki i zaboravljeni.A bili su obični ljudi (kak=ve i danas srećemo ulicama Doboja).Ono što su činili bilo je obično, jednostavno,prirodno.

Zaljetilo je naveliko.U grad sam redje zalazio,provodeći svo vrijeme na kupanju na Bosni.Negdje oko prvog jula,na Delguzoču (stijeni preko puta usorske plaže) iznenadi me Čedo Jaćimović.

-"Zdravo",veli

-"Zdravo",odgovorih,iznenadjen njegovom pojavom,jer smo se do tad samo površno poznavali.

-"Šta radiš ovih dana",poče zagledajuć me podozrivo.Izgleda dvoumio se da nastavi,videći me mokrog i žgoljavog (nijesam imao ni 17 godina).Osjetio sam to i bi mi krivo.Danas ga shvatam,jer se radilo o pitanjima zbog kojih je trebalo otvoriti četvore oči prije nego što se nekom povjere.Ipak,nastavio je.

Objasnio mi je da su ga na mene uputili neki drugovi iz Maglaja (Ustvari Nikola Orlović,koji je ranije otišao u Trbuk bio se povezao sa partijskom organizacijom u Maglaju,pa im je ,izmedju ostalog,dao i podatke o meni).Govorio je zatim o akciji KPJ na pripremanju ustanka i mojim obavezama kao SKOJevca da se u to uključim.Dogovorili smo se da sutra po podne dodjem na Dobojski korzo,gdje ću dobiti konkretna upustva za rad.

Sutradan,na ugovorenom mjestu nadjoh Čedu,Josipa Jovanovića i jednog nepoznatog visokog i mršavog druga.Pridjoh im,pa,pomješani sa ostalim šetačima (medju njima je bilo i njemačkih vojnika i ustaša) podjosmo korzom.

-"Ako nas neko zaustavi-razgovarali smo o tvojoj sestri Zagi",upozori me najpre Josip.

-"U redu,razumijem"

-"Sad slušaj dobro",nastavi Josip."Ono ti je Djuro Jukić", pokaza na onog visokog druga,koji je sa Čedom išao pred nama."Dobro ga zagledaj.On će ti biti veza.Sastajaćete se na usorskoj plaži".

Polako smo koračali prema željezničkoj rampi.Mjerio sam Djuru od glave do pete,pažljivo slušajuć Josipova uputstva i informišući ga o onom što me je pitao -najviše o Lipcu i Pridilu.

Kod Strajkine kafane Djuro se oprosti od Čede i produži prugom prema Usori,a mi se vratismo na korzo.Usput nam se priključi i Enver Ruždija.Poznavao sam ga iz vidjenja,ali ne i njegovo političko oprijedeljenje.Odmah sam zapazio da nije "cvijeće iz ustaške bašte", jer su Čedo i Josip pred njim sve slobodno izražavali.

Zastadosmo na kraju kod Brujića kuće u namjeri da se rastanemo.Tog trena preko raskrsnice,oštrim koracima,u crnoj ustaškoj odori,išao je logornik Ivan Duspera.Visoko dignutom rukom otsječno je pozdravio njemačkog vojnika-saobraćajca na raskršću,koji ga ni ne pogleda.

-"Majku mu ustašku",ote se Čedi,"vidi budale kako se ukočio pred onom švabskom okovanom glavom".

-"Mani bjedu",reče Josip.

-"Kako mani!Mene je sramota kad vidim tu servilnost pred tudjinskom silom.Vidi ga samo kako je digo glavu ko neslan ovan.Sjutra-kad revolucija pobjedi i mi ga izvedemo pred revolucionarni tribunal biće manji od makova zrna",i poče da nam dočarava kukavičko Dusperino držanje pretim budućim narodnim sudom,kako je to Čedo u svojoj mašti zamišljao.

Neznam šta je posle bilo sa Dusperom.

Nažalost,dva mjeseca kasnije,poslije ustanka,Čedo je dospio pred najstrašniji fašistički tribunal-"ustaški prijeki sud".Naravno milosti nije bilo-a Čedo je ni tražio nije.Revolucija je to,znao je on dobro.Meni u sjećanju zauvjek je ostao lik tog romantičnog revolucionara,iako ga posle tog rastanka pred Brujića kućom nikad nijesam više vidio.

Djuru Jukića,srećom,sretao sam mnogo puta još,iako tog dana ni oslovio nijesam.Sutradan smo se našli na usorskoj plaži,upoznali i dogovorili o budućoj aktivnosti.Od tada smo se tu sastajali skoro svaki dan,a ja sam ga kasnije i u Pridil vodio (na sastanke grupa koje smo formirali).

Prvi posao bio je prikupljanje podataka o raspoloživom oružju i municiji (sakrivenom aprilskih dana),o ljudima spremnim za uključivanje u oružane akcije.Iako oružja nije bilo mnogo,za početak je bilo dovoljno.Raspoloženje ljudi za borbu bilo je masovno,naročito medju mladjima.Proglas PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu,koji smo čitali na nekoliko sastanaka u Pridilu prihvatili su sa oduševljenjem.Drugi dio posla,formiranje borbenih grupa,takodjer,lako je obavljan.

U Pridilu su formirane dvije grupe.Prva na čelu sa Ratkom Mitrovićem u severnom i druga sa Veljkom Kršićem u južmom dijelu sela.

U Lipcu su takodjer formirane dvije grupe.Prva u Jošavi na čelu sa Vesom i Ignjatom Radojčićem a druga od ljudi okupljenih oko Petka Djurića (uglavnom sa Brdjana,Nikolića i Zarića).

Dok se u pripremama,koje su vršene u Pridilu Djuro neposredno angažovao (odlazio na sastanke), u Lipcu za to nije bilo potrebe.U Jošavi se neposredno angažovao Simo Lukić-stari član KPJ iz Suvog Polja,a u ostalom dijelu sela djelovao je Petko.A tamo gdje se on angažovao najbolje je ne mješati se.Impulzivan i samoinicijativan,sav se predao pripremama ustanka,koristeći se vješto svojom "knežvskom vlašću".

U avgustu je pripremama [illegible] za ustanak bilo obuhvaćeno skoro svo stanovništvo Lipca i Pridila.O tome se po selima govorilo javno-a neki su ,susretajući nas u selu,otvoreno pitali: "kad će jednom taj ustanak?"Interesantno,da se nije našao niko da o tome obavijesti ustaške vlasti u Doboju- a ljudi iz sela su svakodnevno tamo odlazili.

Ustaše su nešto slutile.Ko slijep u tami,smušeno pipkajuć, čekali su da nešto naleti.Josip Jovanović je morao da napusti grad i onda se neposredno angažovao na pripremi ustanka po selima oko Doboja. Čedo Jaćimović,ranije se povukao u svoje rodne Osječane,djelujuć na terenu Osječana,kožuha i Bušletića (na prijavu nekih seoskih gazda bio je uhapšen sa grupom najbližih saradnika,ali je uz pomoć partijske organizacije u gradu uspio pobjeći iz zatvora)Ismet Kapetanović sa Nikolom Ćelićem i Bogdanom Gavrićem organizovao je Grapsku,Kostajnicu i Stanić Rijeku,a Radoje Tomanić na terenu Rudanke i Bukovice. Čak i u udaljenim vučijačkim selima,sa osloncem na Kožuhe i Osječane izvršene su zamašne pripreme za pokretanje naroda na ustanak.

Ustanak-oužana borba [illegible] naroda dobojskog kraja bio je pripremljen.Dobojski komunisti bili su inicijatori i neposredni organizatori tih priprema,iako su u to već bili uključeni i mnogi koji do tada i nijesu imali nikakve veze sa komunistima.

Sredinom avgusta u Lipcu se pojavio Josip sa namjerom da se tu sastane sa Djurom Jukićem i preko njeg obavjesti o najnovijim podacima o stanju u gradu.Ja i Marko (vasin)Nikolić čekasmo cijelu noć na Djuru na Bosni,ali on ne dodje.Josip ode u Striježevicu,a mene uputi da ujutru nadjem Djuru.Djuro mi sutradan predade jedan zapečaćen kovarat (kasnije sam saznao da su to bili podaci o stanju neprijatelja u gradu),koji ja po [illegible] Ratku Mitroviću uputih Josipu negdje na Ozrenu.

Ratko se vratio posle dva dana sa fantastičnom pričom o nekoj velikoj vojsci,koja u Ozrenskim brdima čeka samo naredjenje pa da napadne na Doboj.Lagao je masno,jer je on u Brezicima,dokle je bio stigao u potrazi za Josipom,naišao samo na Tošu Vujasinovića,Josipa i desetak odbjeglih rudara iz ustaškog tabora u Bukinju.Svejedno,ja do tad nijesam čuo ni za Brezike,ni za Tošu-pa mi je uvjerenje u uspjeh ustanka bilo najvažnije.A njegova priča me je u tom učvršćivala.U suštini,Ratko i nije lagao.Na Ozrenu je bila ogromna vojska-narod spreman da se uhvati sa fašistima u nemilosrdnu borbu na život i smrt. Kroz dvatri dana [illegible] vidio sam i sam tu vojsku i upoznao njenog komandanta Tošu.Kroz dvatri dana počeo je ustanak.

U smiraj ljetnog dana-bio je 22 avgust- u naše dvorište upade Miroslav Nikolić.

-"Poslo me Petko,da odmah dodješmx na Brdjane. Večeras je ustanak,"reče,pa žurno ode.

Spremio sam se i,uz pomóć majke (začudo ona se ni=je ničeg bojala),nagovorih oca i Petra Todića,koji se zadesio kod nas, da krenu samnom.Probijajući se kroz kukuruze u mraku,njih se dvojica izgubiše.Ljut zbog njihovog "kukavičluka",produžih sam.Danas ih razu=mijem,jer taj "kukavičluk" je bio izraz bezumne hrabrosti čovjeka kad se opasnost nadnese nad njegovom porodicom (a to je bila opasna noć, iako to meni nije izgledalo).Iako nemoćni da ih zaštite,xxxx pošli su da tu noć budu uz svoju djecu.Petar je to platio glavom (ustaše su ga dočekale pred kućom u Karanovcu i streljale),a otac je dospio u ustaški zatvor iz kog je sasvim slučajno spasio glavu.

Na Brdjanima sam zatekao dosta okupljenih ljudi,pa, na čelu sa Petkom,krenusmo u brda.Za nama su ostajala svjetla Doboja, a pred nama su se na vedrom noćnom nebu ocrtavali vrhovi ozrenski.Ni=kad do tad nijesam tako daleko zalazio u brda i nikad osjećao tako tajanstveno,svečano i uzbudjeno.Zaustavili smo se na Preslici.

Na jednom zaobljenom proplanku,okruženom oniskom šu=mom,bilo je već dosta okupljenih ljudi.Sa svih strana pristizale su grupe slične našoj.Okupljajući se po grupama,uz poluglasni razgovor-kao da se boje da larmom nekog ne probude-iako je oko nas vladala pra=va pustoš- čekali su da nešto počne.Naoružani svakako.Neki pod punom ratnom spremom /od šljema do ašovčića i gasmaske),neki sa vojničkim, a neki sa lovačkim puškama,većina sa onim što seljaci najčešće drže u rukama:sikirama,vilama,krampovima i kosama.Veliki broj golorukih (pet-šest stotina ljudi sa nešto preko stotine pušaka).

Odjednom komešanje.Grupice se počeše zbijati na sre=dini proplanka.Ispred nas,okružen nekolicinom naoružanih ljudi,stajao je krupan čovjek,sa okruglom jagnjećom šubarom na glavi.

"Hadži Murat",prodje brzo i poluglasno kroz neuredni stroj čudne vojske okupljene na planini u pustoj noći.Odgovor na mnoga pitanja,izrečena ili prešućena u tom stroju:"Ko je ovaj?"

Sjetio sam se Tolstojevog "Hadži Murata".Činilo mi se,da upravo taj Hadži Murat stoji pred nama.Od prvog trenutka ulio je u mene sigurnost.Ubjedjen sam da su tako osjećali obespravljeni i poni=ženi ozrenski seljaci u čijoj sam se gomili bio utopio te noći.Mislim,

ipak,da gotovo niko od njih nije nikad ni čuo za Tolstojevog"Hadži Murata".No,ni oni ni ja,nijesmo ranije vidjeli,znali i čuli ni za ovog što je stajao pred nama.Ipak,stajali smo i napregnuto očekivali da nas negdje povede kroz ovu noć.Bili smo spremni,bez pogovora,da krenemo tamo gdje on upre prstom.

Naš "hadži Murat",bio je ustvari tuzlanski radnik i sekretar oblasnog komiteta KPJ Pašaga Mandžić (to sam saznao narednih dana),a oni naoružani ljudi oko njega "husinski rudari"-pre nekoliko dana "odmetnute ustaše iz ustaškog tabora u Bukinju".Uz njih nekoliko domaćih ljudi (Petko,Simo Lukić,Cvijetin Todić i još neki).

Murat nam se obratio kratkim govorom.Uzbudjenim glasom u ime Komunističke partije Jugoslavije pozvao je ove ozrenske seljake da krenu u oružani napad na ustašku državu i njene švabske pokrovitelj

Dogovor je bio kratak,a organizacija vojske i njene prve borbene akcije jednostavna.Ljudi su se zbili u prirodne skupine: brat uz brata,rodjak uz rodjaka,komšija uz komšiju.Umjestom desetina,vodova i četa:Radojčići,Nikolići,Todići,Brdjani,Joševljani,Pridiljani, Suvopoljci,Lipčani,Striježevljani.Na njihovom čelu oni koji su se snagom svoje ličnosti od djetinjstva-kroz igru i rad- izdigli za predvodnike.Njihove komande i sad je ovaj narod spreman da sluša,ukoliko je ovoj vojsci uopšte potrebna neka komanda.Ona je pošla u boj svojom voljom- i ta volja bila joj je vrhovni komandant,Muratu,glavnom zapovjedniku na ovom dijelu fronta,ostalo je samo da toj vojsci ukaže na objekte koje treba napasti.

Ono što smo činili u pripremama ustanka na formiranju borbenih grupa i desetina,kao da se rastopilo u ovoj moćnoj narodnoj stihiji.Osjećao sam se kao na talasima nabujale Bosne,koja svakog proljeće,izlazeć iz tjesnog joj korita,noseći sve što je usput dograbila,plavila dobojsku kotlinu.Nošen tom bujicom krenuo sam kroz noć.

U dvema odvojenim skupinama pošli smo u napad na Doboj. Prva,predvodjena Cvijetinom Todićem iz Striježevice,napadala je preko Bosne na Usoru,a zatim preko Sajmišta na grad (sastavljena od Striježevljana i Pridiljana).Drugu je,predvodjena Muratom,napadala na grad preko Tuzlanskih mostova i usput rušila prugu Doboj-Tuzla u kanjonu Spreče. (sastavljena od Lipčana,Suvopoljaca i one grupe Husinjana).

Nama,koji smo krenuli sa Preslice, u napad na Doboj sadejstvovale su još dvije skupine:jedna iz trebavskih sela,a druga iz sela na lijevoj obali Bosne,koje su trebale da napadnu na grad sa severa (preko Bara) i sev,zapada (preko Šušnjara)

U isto vrijeme,posebne skupine,okupljene na drugim

mjestima Ozrena i Trebave,trebale su udariti na Maglaj i Gračanicu. Počeo je pravi narodni ustanak na širokom prostoru.Žurili smo kroz noć i,čini mi se,niko nas te noći nebi mogao zaustaviti.

Bio sam u onoj skupini koju je predvodio Murat.Podijeljeni u nekoliko kolona,spuštali smo se sa Preslice prema Doboju.Naša ko=lona-na čelu s Petkom Djurićem- niz potok Jazavac uputila se na ruše=nje željezničke pruge ispod Jošave.Usput čuh da je predveče u grad pobjegao Slobodan Jović (bivši podoficir,na kog smo u pripremama ra=čunali kao na jednog od komandira).On je,sigurno,ustašama već otkrio naše namjere.Ali,led/je krenuo-povratka nema.

U svanuće smo navalili bijesno na prugu.Pod udarcima siki=ra padale su bandere i pucale telefonske žice i,vjerujem,da je u nji=ma prepukla i neka fašistička riječ.Ali-željezničke šine se nijesu dale.Zahrdjali zavrtnji nijesu popuštali snažnim zahvatima pružnih radnika,dok se jedan seljak ne dosjeti,pa udarcem sikire odbi tvrdo=glavu glavu gvozdenog šarafa.Puče kao drven.U čas podigosmo prekinu=tu šinu,pa zajedno sa pragovima prevalismo|u Spreču.

"J...m te Pavelića prugo",odlanu neko zadihan napornim pos=lom,izražavajuć svoj bijes prema njoj,koja je,kxxnxxkx "davala mu hlje=ba",a onda,ko neka kurva,ostavila ga i postala Pavelićeva.

Krenusmo niz prugu.

"Stoj",drekne neko ispred nas,a kanjonom odjeknu prasak.- I još jedan.Nešto fijuknu kraj nas.Bacismo se u jarak.Odvratismo vat=rom.Najkurażniji pojuriše naprijed.Većina,ipak,zagrebe uza strmu stranu šikarom vičući: "Hvataj ih!Obkoli-navali!"No, taj "manevar" i nije bio potreban,jer su dva oružnika,kojix su"kumovali" našem vat=renom krštenju,u paničnom strahu već bježali prema gradu.Žandarske čakšire jednog od njih,posle dva dana,vidio sam na Josipu Jovanoviću.

Izišli smo na Varoš,lipački zaseok iznad kamenoloma.Žesto=ka paljba čula se na sve strane.Zora se probijala sa istoka.Pred nama se pomaljao lijep ljetni dan-23 avgust 1941 godine.Dan,kakvog ovdje nikad ranije nije bilo,a ne vjerujem da će ikad više biti.

Oko nas,ko osice,zujali su rafali zrna ispaljenih iz sta=rog "švarclozera",zabarikadiranog negdje na dobojskoj gradini.Zadiha=ni od trčanja,umorni od noćnog tumaranja,polegasmo po mekoj travi,če=kajuć na novi zadatak.

Alarmirane od izdajnika Jovića,fašiste su u krajnjem momen=tu organizovale odbranu grada.Mobilisavši oko dvestotine svojih pri=staša,pojačali su malobrojnu njemačku,ustašku i domobransku posadu grada.Organizujući čvrstu odbranu gradine i još nekoliko otpornih ta=čaka u gradu,nadali su se da će izdržati dok im ne stigne pomoć sa strane.Račun im je bio dobar.Gradina i bunkeri kod Tuzlanskih mosto-va izdržali su sve juriše ustanika.

Oko podne dobili smo novi zadatak.Nas dvadesetak,pošlo je da ruši cestu u kanjonu Spreče.Uzput navratismo kod kuće čuvara pruge, da uzmemo alat.Tamo je gomila seljaka pljačkala.Spasoje Radojčić-Beli stao ispred šupe sa alatom,pa motkom rastjeruje pljačkaše:"Nemojte braćo!Sjutra,kad pobjedi svjetska revolucija,trebaće popravljat' prugu,a kako ćemo bez alata?"Teško i nama dade nekoliko lopata,ćuskija i krampova.Krenusmo preko Spreče,gledajuć kako pokućstvo izbjeglog čuvara pruge zamiče u šikaru na ledjima nekih od "učesnika svjetske revolucij

Zaneseni tom "svjetskom revolucijom",raskomoćeni,bez obezbedjenja,navalismo na rušenje puta.Odjednom,sa pravca Tuzle,medju nas uleće ustaša na motoru.Zastade i opali rafal iz automata.Poskakasmo u Spreču,a najhrabriji i najsnalažljiviji izmedju nas baci bombu na cest Odjeknu eksplozija,ali iza nje čusmo motor koji se udaljavao prema poljicu(Ustaša,kako sam kasnije saznao ,neki Frkatović iz Tuzle,probio se kroz kukuruze u Kotorsko i spasio glavu).Zaplašeni ovim,vodeći jednog ranjenog,prešli smo natrag preko Spreče.

Izmoren tim besmislenim lomatanjem po kanjonu Spreče (ustanak sam ranije zamišljao daleko spektakularnijim),sjeo sam na prugu, skinuo čizme i iz njih cijedio vodu,pa tromo krenuo na Varoš.Putem iz Tuzle,prema Doboju,ugledao sam u kanjonu kamion.Vojska,pomislih,pa požurih.

U kamionu su bili Zvonko i Veno Pipal,ustaški funkcioneri iz Tuzle sa pratnjom od 6 mladih ustaša,a vozio ih je šofer Ružička. Pošli u Doboj da dočekaju nekog ustaškog funkcionera iz Zagreba,misleći da je do jutrošnjeg prekida saobraćaja prema Doboju došlo zbog nekog manjeg incidenta-diverzije.Naivno,eto,upali u pravi osinjak.Opkoljeni masom ustanika u Poljicu,predali su se bez borbe.Doveli su ih na Karabegovac,gdje sam ih i ja dočekkao.No,o njima više malo kasnije.

Na Karabegovcu ~~i Varošu~~,iznad kamenoloma,Murat je uspostavio svoje komandno mjesto.Sa njeg se dobojska kotlina vidi kao na dlanu. Ostah tu do kraja dana.U gradu odjekuje žestoka paljba.Gradina i bunkeri pred nama kod tuzlanskih mostova odoljevaju jurišima ustanika.Sem u ta dva ustaška uporišta,kao da nigdje na svijetu više nama fašista. Čudna tišina na sve strane.Zauzeta je Gračanica-stiže vijest.O Maglaju ništa,al i sa te strane nema fašista."Svjetska revolucija",kako ovo nazva Spasoje Radojčić-Beli,kao da je pobjedila!?Noć se spušta nad uzavrelu dobojsku kotlinu.Juriši na Gradinu i ove proklete bunkere pred nama ne prestaju.Tvrdoglavi domobrani (njih petnaestak) u bunkeru (izgradjenom u I svjetskom ratu) i ne misle na predaju.Ovuda nemožemo u grad.Najhrabriji pokušavaju bombama da ih istjeraju iz tih rupa.Mali Duško Mićić i njemu sličan Milanko Plivčević,djeca al' smjeli bombaši.Ne vrijedi.Zidovi bunkera su debeli,a puškarnice uske.Borba-naši juriši jenjavaju polako.

Očigledno da će naša "svjetska revolucija" trajati mnogo duže nego što ova naša vojska misli.U toku noći evakuisana je zaplenjena hrana i municija sa Usore.Bez hrane i džebane nema ratovanja,a mi nemamo ni fabrika ni magacina.Od neprijatelja i od naroda,ovog našeg,jedino možemo očekivati sledovanje.Sledećeg dana,dvadesetčetvrtog,naša vojska-umorna i neispavana- bila je i gladna.Murat nas posla da po selu organizujemo kuvanje hrane za vojsku."Kakav revolucionaran zadatak", pomislih,pa nevoljko krenuh sa jednom grupom po selu.Saznavši za zaplenjenu hranu na Usori,uputismo se tamo.Oko podne,upravo kad stigosmo na Neškovića Brdo,na Usori otpoče duga,snažna,lančana eksplozija.To naši digoše u vazduh magacine sa municijom,objasniše nam neki ustanici,koji su dolazili s Bosne.

Po podne doleće fašistički avion.Baci nekoliko bombi i mitraljira naš ~~pla~~ položaj na Varošu (iznad kamenoloma).Do mraka doleće još nekoliko,ali umjesto bombi na nas izručiše kišu letaka.Prijete-pozivaju na predaju.Onda počeše stizati vijesti:Ustaše ponovo zauzele Gračanicu;Silna fašistička vojska približava se Doboju od Tuzle; od Broda; pa od Banjaluke i Sarajeva.Pavelićeva država i Hitlerova sila mnogo su moćnije nego što je to,u prvi mah,ustanicima izgledalo.Odlučno i organizovano nastupaju njihove nemilosrdne kolone.Naša,na brzinu skupljena, ko oluja moćna,ali nedovoljno vojnički organizovana i opremljena ustanička vojska,nije bila u stanju da se uhvati u koštac sa tom silom u otvorenoj frontalnoj bitci.Zbog toga se naglo širila panika u njenim neočvrslim redovima.

Naredjeno je povlačenje.U mrak,na Selištu (lipačkim brdima) zajedno sa nekim Dušanom iz Boljaniča,što je po podne donio Muratu neko pismo od Toše,čekao sam pokret.Zbunjen naglim otstupanjem,razmišljao sam:"Jeli to poraz ustanka?Kuda?"

Krećemo.U koloni i one zarobljene tuzlanske ustaše-uklopile se u ovu pobunjenu i sad uspaničenu raju.Idemo cijelu noć.Zalazimo sve više i više u ozrenska brda.Prije podne dvadesetpetog stigli smo u Konopljišta.Stali,predanili i prenoćili.

Sutradan-dvadesetšestog-u jednom šumarku ispred sela našli smo Tošu Vujasinovića.Dušan mu se javi,a ja sam ga prvi put vidio u životu.Ozbiljan,namršten,oštar čovjek.Stigoše Murat i Josip.Tošo im pretstavi Vojina Panića,koji je bio s njim:"Bio je podoficir,ali postaće odličan narodni oficir",reče Tošo,a Vojin pocrvene,kao da ga baš tog trenutka unaprijediše za potporučnika.

Javih se Josipu.Obučen poluvojnički,zarastao u kratku crnu bradu,ličio je na pravog četovodju.Ništa više od onog lijepog i dotjeranog momka sa dobojskog korzoa.I on je ozbiljniji i oštriji.Upita me

za Djuru Jukića.Rekoh da ga od ustanka nijesam vidio,a on mi saopšti da bi se nekako opet sa njim trebalo povezati.Treba,kaže,najpre vid= jeti šta je bilo sa njim.

Susret sa Josipom i okupljanje rukovodećih ljudi,povrati mi poljuljanu vjeru u budućnost - u našu borbu uopće.Podjoh da tra= žim Lipčane.

U selu opet naidjoh na one zarobljene tuzlanske ustaše. Okruženi radoznalom gomilom seljaka i boraca,sjede na travi i jedu. Usput bučno-rekao bih dobro raspoloženi-raspravljaju sa svojim čuva= rima i seljacima ,koji ih sa interesovanjem posmatrahu.

Braća Pipal traže da ih puste,a za uzvrat oni će "kao ug= ledni Hrvati",kod ustaških vlasti zauzeti se za Srbe (da ih puste iz zatvora i povrate u službe).Šest mladih uniformisanih ustaša iz nji= hove pratnje (neki Brkić kuštrave kose,pa plavokosi gimnazijalac Sova i drugi) nude se da po Tuzli bacaju komunističke letke.Ovi naši okolo obećavaju im: "Ma,pustićemo mi vas,kad se malo smiri i kad vas dove= demo bliže Tuzli.-Izgubili bi se,bolan,sami u ovim brdima".

Pipali se pozivaju na Vesu Radojčića,koji tu sjedi:"Pa, Veso nas zna.-Jel,Veso?"

"Znam ,znam",kaže Veso."Pustićemo vas sigurno",tješi ih. Kasnije nam Veso kaže da su to zaguljene ustaše,al nezgodno mu da im onako jadnim prijeti.

Jedino njihov šofer Ružička izgubljeno sjedi i šuti.Sluti zlo (tako mi se čini).Slutnje su mu se obistinile.Kroz nekoliko da= na u Brezicima su svih devet ustaša likvidirani.Revolucija nema veli= ki izbor za kazne kontrarevolucionarima.

Po podne smo sišli u Duboki potok.Sipi sitna kiša,kvaseć do srži narod i stoku,izbjeglu ovamo iz Lipca,Pridila,Striježevice, Suhog Polja i Tekućice.Pod krošnjama bukava i grabova,sa nešto prnja ponijetih na brzinu iz napuštenih domova,pokušavaju da se zaštite od ove proklete kiše koja im je "pristala na muku".Oko vatri nerazgovjet= ni žagor,kao u nekom stršljenskom gnijezdu.To,zbunjeni i zaplašeni onim što ih je snašlo,raspravljaju ovi ljudi kako da se iz ovog "be= laja" izvuku.Neki kukaju što su "brzopleto" u zlo uletjeli.Drugi,trez= veniji,razmišljaju što da rade- da bježe u Srbiju il' da se vrate ku= ćama.("Neće,bolan,cijeli narod kaznit",rezonuju neki).Treći ništa neznaju,al se nečem nadaju."Glavno je",misle,"da su oni koji su ih u ovo zlo uvukli (Murat,Simo Lukić,Josip,PetkoDjurić,Cvijetin Todić i još neki) tu s njima".Ako su i zakuvali,oni jedino i mogu da ih iz ove "čorbe" izvuku. "Da nam nema spasa,oni bi nas ostavili",rezonuju seljaci,navikli da ih u zlu vodje na cijedilu ostavljaju.Polako,ali konačno i neopozivo,predaje se ova pokisla čeljad u ruke onih koji su ih u borbu poveli.

Pre svega,trebalo je tu čeljad nahraniti.Simo Lukić dovede svog velikog,rogatog vola-posavca:"Evo koljite".Oboriše ga i poče= še klati,ali snažna životinja strese svoje dželate,skoči,pa,krva = vog vrata,pognute glave,poče besciljno da kruži arenom - okružena povicima izgladnelih.Prava korida.U krug uleće jedan brkajlija, zgrabi ranjenu životinju za rogove,pa obori opet na zemlju.Neko mu dodade nož i on mu ga zari medju rogove.Trzaj velikog volovskog tijela-poslednji.Učas,isječen u komade,vo zacvrča na brojnim vatra= ma.Noć je naveliko pokrila ovaj zbijeg u planinskoj urvini.Vatre i žamor davale su mu izgled uobičajenih narodnih skupova na Ozrenu povodom nekih praznika.Sutra je jedan od njih-Gospojina.Ali,ovo nije mirno doba - niti ima izgleda da će ga skoro biti.Noć,ipak, prodje mirno i kiša prestade.

Novi dan- dvadesetsedmi.Dubokim potokom,kroz procijep ob= laka,razlilo se sunce,grijuć pokisli narod i stoku,koja je bezaz= leno pasla orošenu travu.U daljini,dolinom Spreče,prema nebu se izvijao dim,zloslutni znak prisustva dušmanske vojske.Ona i nije daleko odmicala od ceste i pruge.Bojala se.Razumljivo- posle one stašne oluje,što se iz ozrenskih sela poslednjih dana sručila na NDH.No,straha je bilo i kod nas,pa su ta ozrenska sela u dolinama Bosne i Spreče ostala pusta.A strah je pratilac neiskusnih i nedo= voljno organizovanih.Jedini način bio je da se to kroz borbu ostva= ri.

I za borbu se ukazala prilika."Pun voz vojske ide od Tuzle prema Doboju",donese neko vijest.Otrčali smo na Samarić.Kratko puškaranje.Voz se,ipak,probio prema Doboju,a mi smo se vratili u Duboki potok.Opet je počela kiša.Prokleta!Nećemo,valjda,ovdje nemoć ni kisnuti.

Po podne zbor.Govorili su Murat,Josip i Cvijetin Todić. Objasniše situaciju i saopštiše odluku:Vratiti se u sela;Oprezno i organizovano;Organizovati straže,patroliranje i osmatranje,pa djelovati prema mogućnostima;ne upuštati se u borbu sa jačom silom ali i nedati ustaškim patrolama da vršljaju po selima;Kasnije-vi= dećemo.

Oko ponoći,nas dvadesetak,predvodjeni Petkom Djurićem, krenusmo prema Lipcu.Ujutru -dvadesetosmog- stigli smo iznad li= pačkog zaseoka Brdjana.Zastali smo u jednoj šikari kraj puta.Ja i Krsto Gligorić podjosmo naprijed - na stražu.

Sat-sva kasnije na nas naidje Spasoje Tadić.S puškom,ko vrljikom prebačenom preko ramena,grabio je lijeno krakatim kora= kom putem,što je iz sela vodio prema Breslici.Iznenadi se i obra= dova kad nas ugleda.On nije,kao mi,povlačio se iz sela."Vojska",

veli,"nije ni mrdnula dalje od kuće Vase Nikolića u Lipačkom Polju". Objasni nam da je u selu mirno,ali da su sve one koji su otišli u ruke vojsci otjerali u grad.Čusmo da je u grad stigla velika vojska, da ustaše pozivaju narod da se vrati kućama i preda oružje i kolovođe ustanka.Donja sela (Trebava,Krnjin i Vučijak) predaju se listom.

Naidjoše i neke žene i potvrdiše Spasojevu priču.Mole nas da ne pucamo na vojsku ako naidje ("popaliće nas",vele),ali i savjetuju da se ne predamo.

Odlučili smo da ostanemo tu gdje smo.Rade Petkov i Stevo Vasiljević sidjoše u selo i donesoše nam hrane.Pala je nova noć. Dole,preko Bosne,u osvjetljenom Doboju,čuje se poneki pucanj.Osjećali smo neposredno pred nama ritam Pavelićeve NDH,kojm smo pre nedelj dana pošli da zaustavimo.Ni slutili nijesmo koliko će nam za to još vremena trebati.Kako dalje? Ni to nijesmo znali,jer niko od nas u grupi nije imao ni pojma o taktici partizanskog ratovanja.Pa,mi nijesmo do tada ni čuli za riječ "partizan"!

Slijedećeg dana sišli smo u selo-na Brdjane.Većina u našoj grupi bila je odatle,pa se ljudi razidjoše po kućama,spremni da se brzo okupimo u slučaju neke opasnosti.A opasnosti niodakle. Sutradan se i ja osmjelih pa krenuh kući u Lipačko Polje.

Mladja braća i sestre rekoše mi da je otac u zatvoru u Doboju,a majka mu odnijela hrane.Važno je da do naše kuće još vojska nije dolazila.Boje se,izgleda.

Popeh se na krov,porušen od usorske eksplozije,pa osmotrih niz polje.Na daleko sve je bilo pusto,kao iza neke strašne oluje.Instiktivno počeh da stavljam po krovu srušeni crijep.Zaokupljen radom nijesam primjetio jedno odeljenje domobrana,koje se odjednom pojavi na cesti ispred kuće.

"Hej mali",pozva me jedan od njih.

Uplašen - neodgovorih.

"Ima li ovdje bande"?

"Nema nikog",odgovorih neodlučno.

Porazgovaraše malo.Uljudno.Nijesu mnogo insistirali na onom što "traže" -tamo neke "odmetnike","četnike","komuniste" i "bandu" svake vrste.Izgleda i ne žele da ih nadju.Odoše.

"Pa i nema čega da se bojim"zaključih u sebi,pa produžih da pokrivam kuću.

Uskoro vrati se majka.Radosna što me vidi,molila me, ipak,da ne izlazim na oči vojsci.Srećom,više niko i ne naidje,pa riješih da noć provedem kod kuće.Sjutradan stiže i otac.

"Pustili sve željezničare.Neko je za nas intervenisao.

Trebaju nas,navodno,na poslu",objasni on svoj iznenadni izla=zak iz zatvora.

U zatvoru su ga tukli,ali to nije ništa prema onoma kako se proveo naš komšija Mitar Stanojević-Sandžija.No,i od Mitra gore su prošli neki seljaci iz Ritešića i Bukovice.Najgore,ipak, prošao je "tabornik iz Bukinja",Husinjanin Ivo Bojinović.Svaki usta=ša,koji je u Doboj stigao,želio da "vidi"ustaškog tabornika-komuni=stu.Ostalo je samo zagonetka kako je u zatvor dopao.Prema onom što je otac u zatvoru saznao,desilo se to neoprostivo glupo.

Odvojivši se od svojih Husinjana (koji su bili kod ka=menoloma),Bojinović je sam krenuo u zauzetu Usoru.Ne poznavajući ga, ustanici na Usori pomisle da je ustaša.On se zbog tog dade u bijeg. U bježanju naleti na ustašku zasjedu,pa,zbunjen obrtom situacije, izgubi prisebnost i predade im se.

Ustaški prijeki sud,koji je tih dana zasjedao u Doboju, osudio ga je medju prvima na smrt.Čuo sam od očevidaca da je u smrt pošao hrabro,priseban,sa prkosnim poklicima na usnama.

Njegovu sudbinu doživjeli su mnogi,koji su,zbunjeni nag=lom osekom ustanka,naivno položili svoju sudbinu u ruke ustaške "pravde".U jednoj dolini u Barama,nekoliko dana odjekivali su plo=tuni,preklidajući mnoge poklike u slavu Slobode,Partije,Staljina (a Staljin je bio daleko,daleko -i sam zaokupljen svojim jadom). Medju njima je bio i Čedo Jaćimović,koga su sa grupom istaknutih trebavskih ustanika,naivno,na prevaru,uz pomoć seoskog muktara u selu Brgule,desetak dana posle ustanka,uhvatile ustaše.Neki su,ipak, pobjegli sa gubilišta (izgleda da i iz bezizlaza postoji izlaz) i i pošli ponovo da se bore,tražeći ljepšu smrt (ako smrt uopšte mo=že biti lijepa).Upoznao sam ih sve prije nego što su je našli.O nekim od njih govoriću kasnije.

Septembar.Opkoljen žicom i bunkerima,pod"zaštitom" ja=kog garnizona (domobranskog),Doboj je produžio da živi životom oku=piranog grada.Van tog ograničenog i brižljivo čuvanog prostora ostala je prostrana seoska teritorija.Ozren,Trebava,Vučijak i Krnjin postali su pojmovi.Van efikasne (a dobrim dijelom bez ikakve) us=taške i okupatorske kontrole,ta teritorija je nudila venredno dobre uslove za reorganizaciju pokolebane ustaničke mase u ozbiljnu re=volucionarnu vojničku snagu.Prostor i vrijeme,toliko važni za sre=djivanje posle otstupanja.Fašisti nijesu ni znali ni mogli da te važne strategijske faktore otmu ustanicima.Kako ih je iskoristi=la druga strana - ustanici?

Najpre kratak rezime onog što smo preživjeli u ustanku (da tako nazovem period pokretanja naroda u oružanu borbu -od 23 avgusta do 1 septembra 1941 godine)

Ustanak je započeo kao masovan pokret naroda na širokom prostoru.Ta silna masa sručila se kao uragan na Doboj,Gračanicu,Maglaj i komunikacije u dolinama Bosne i Spreče,uvjerena da će jednim udarcem riješiti sve.Istrošivši brzo i neracionalno ogromnu energiju njena udarna snaga se rasplinula.Ne ostvarivši konačni cilj,osjetivši nemoć,uhvatila ju je panika.Maksimalno naprijezanje cijele mase, dakle,dalo je ograničene i kratkotrajne rezultate.Naši ciljevi bili su dalekosežniji,a neprijateljska smaga moćnija.Uraganski nalet mase nije,stoga,bio pogodan oblik borbe.Posle ustanka trebalo je narod - a i sebe - uvjeriti da je postizanje ciljeva borbe moguće mnoštvom malih,naizgled beznačajnih,udaraca po neprijatelju u toku dužeg perioda.

Ovo najveći broj ljudi nije bio shvatio,naročito neiskusni mladi kadrovi Partije na Trebavi,Vučijaku i Krnjinu (zato onako nagli raspad i gubljenje glava).Na Ozrenu,zahvaljujući iskusnim i prekaljenim komunističkim borcima Todoru Vujasinoviću i Pašagi Mandžiću,oseka ustanka nije imala bitnijeg odraza na dalji tok borbe. Okupivši oko sebe šačicu mladih komunista i drugih odvažnih ljudi, oni su se dali na sredjivanje i reorganizovanje ustanika za dugotrajnu partizansku borbu.Radjao se Ozrenski partizanski odred,okosnica oslobodilačke borbe naroda dobojskog kraja u prvom periodu narodnooslobodilačkog rata.

Radi boljeg razumjevanja daljeg toka dogadjaja ,još samo neke napomene.

Ustanička masa bila je sastavljena od srpskog življa,koji se u cijelini digao i pošao u oružanu borbu.No,to nije bio srpski nacionalni pokret,već opštenarodni revolucionarni oslobodilački pokret uperen isključivo protiv okupatora i njegovih ustaških izmećara. Najbolji dokaz za to je činjenica da meta ustaničkih napada nijesu bila hrvatska i muslimanska sela i ,doslovice,ni jedan Hrvat i Musliman nije bio žrtva njihovog napada.Naprotiv,od prvog momenta pružena im je bratska ruka.

No,iako nijesu masovno kao Srbi,u ustanku su učestvovali i Hrvati i Muslimani.Iako brojno malo,po svom značaju i ulozi,njihovo učešće bilo je veliko.Bili su to organizatori i vodje ustaničke Pašaga Mandžić,Josip Jovanović,Ismet Kapetanović,Pero Dokić,Fikret Dedić i drugi,koji su učestvovali u pripremi i rukovodjenju ustankom.Braća Bešlagići,Dedo Trampić,Husinjani,nijesu možda mogli učiniti onoliko,koliko bi učinila cijela masa da je krenula.Ali,budimo objektivni,u vatru se bez nužde ne skače.Ustaško-fašistički pritisak do tada nije bio toliko ispoljen prema Hrvatima i Muslimanima kao prema Srbima.Uostalom,vidjećemo kasnije ono što tad ni pretpostavljat nijsmo mogli.

Ustanak je inspirisan iz grada,ali u njemu učestvuje isk= ljučivo selo.Iako su Doboj,Gračanica i Maglaj u prvom naletu oslobo= djeni,gotovo niko iz gradova ne pridruži se ustanicima.Zašto?

U selima zahvaćenim ustankom gotovo da nije bilo orga= nizacija KPJ i SKOJ-a.Svega nekoliko pojedinaca,izbjeglih ovamo iz gradova posle okupacije.Nije tu ni do rata bilo ozbiljnijeg uticaja KPJ.Politički život u njima uopšte je bio slabo razvijen.Sem organi= zacija "Sokola" u nekim selima,nije bilo nikakvih društvenih organi= zacija .U nekim selima nije bilo ni najosnovnijeg u predratnom bo= sqnskom selu - škole i crkve (ni popa ni učitelja).Rijetki su bili pojedinci iz tih sela koji su pošli na zanat,u fabrike,u škole.Ofici= ra gotovo nije bilo.Bilo je podoficira (i oni su se većinom dobro pokazali u NOR-u).Krenuo je, dakle,u borbu narod kulturno,društveno i politički nerazvijen,bez vojnički i politički pripremljenih kadro= va.

Sumirajući sve ovo,možemo vidjeti koliko je težak zada= tak bio pred Tošom i Muratom i onom šačicom odvažnih, ali neiskusnih komunista okupljenih oko njih.

Dobro je što "štap ima dva kraja".Ni fašistima nije bi= lo lako.Vidjeli smo da okupator i ustaše ni do ustanka nijesu bili kadri da ovladaju ovim krajem i u njemu čvrsto organizuju svoj "novi poredak".Posle ustanka za to su im trebale višestruko jače snage.Odak= le im? Malobrojni garnizon u Doboju(do ustanka)pojačan je višestruko domobranskim i legionarskim bojnama.Ali,to je bilo tek toliko da se čuva Doboj i, koliko-toliko,štite komunikacije.Preki sud je završio rad,unio još veći nemir i u one koji su bili spremni da se pokore i otišao.Ustaše su malo"popustile uzde" -progoni Srba su smanjeni,ali "kog guja ujede i guštera se boji".

Sredinom septembra došlo je do niza čarki,pa i jačih okršaja izmedju "odmetnika" (kako su nas ustaške vlasti zvale) i manjih njemačkih (10.IX. sa biciklistima na Trbuku),domobranskim (14.IX.domobranska patrola je razoružana pod Jošavom) i oružničkih (u Pridilu) patrola i izvidnica,koje su pokušale da se probiju na ozrensku teritoriju.Još uvijek nije bilo izgleda za nove zamašnije akcije ni sa jedne strane.

Noćivao sam kod kuće,a dan provodio po Lipcu i Pridilu u vezi, sa jedne strane sa Petkom, a sa druge strane Djurom Jukićem. Uostalom to nije bilo teško,jer ustaška vojska i nije zalazila do naše kuće na kraju Lipačkog Polja.

Iznenada,jedne noći krajem septembra,domobrani opkoliše sve kuće u Lipačkom Polju,pa otac bi prisiljen da porodicu preseli u grad,u kuću Steve Crljića kod parka.Nadjoh se usred grada.Srećom

ustaše ništa ne znaju o meni.Djuro Jukić,sa kojim sam se dan-dva kasnije našao u zubarskoj ambulanti (koja je tad bila u Djonlagića kući kod željezničke rampe),rekao mi je da se primirim i povežem sa omladinom iz Bara i Šušnjara,obrazujem neke grupe,koje će izvršava= ti zadatke po njegovom uputstvu.Više se nijesmo vidjeli do kraja rata.

Nijesmo,jer ja i nisam izvršio zadatak koji mi je Djuro postavio.Zapravo,ubzo sam se uvjerio da u grad nijesam trebao ni dolaziti.Strogi policiski režim,stalna opasnost od hapšenja,pa i moja nesnalažljivost,prikovali su me u kući kao u zatvoru.Dane sam provodio igrajući ping-pong u bašti pred kućom,u društvu njemačkog podoficira Hansa (koji je na Kritu izgubio prst i zaradio "željezni krst"),inače elektroinženjera iz Berhtegadena i svijesno opredelje= nog naciste.Došao je u našu bašču,kad je s prozora njemačke ortsko= mande u kući Djure Vojkovića ugledao da igramo ping-pong.Učtivo je zamolio i mi smo ga primili u igru.Ovdje je provodio povazdan,pa smo se gotovo sprijateljili.

Borbe na Ozrenu su se rasplamsavale,pa smo ja i Hans čest o tome razgovarali.U žaru diskusije rekoh mu da ću i ja otići u šu= mu da se borim protiv ustaša.Interesantno,ozbiljno je ovo shvatio i počeo da me od tog odvraća.Žao mu,veli,da propadnem u toj ludoj avanturi (za njeg su partizani i komunisti bili "vjetropirasti avanturisti"),jer je pobjeda njegovog nacional-socijalizma neminov= na.Ipak,bio je i dalje korektan prema meni."Glupi Švabo",rezonovao sam i merkao njegov pištolj,misleć da ga ukradem kad krenem.Pištolj, zbog mojih,nijesam ukrao,ali sam brzo otišao iz grada.Hans je,priča= li su mi moji posle rata,dolazio još neko vrijeme,pitao za mene,a onda nestao.Otišao je izgleda na Istočni front.I danas,ponekad po= mislim šta je bilo sa tim Hansom,mojim prijateljem i neprijateljem u isto vrijeme.

Više nijesam mogao odoljeti.Nek ide dodjavola Djuro Jukić i njegova organizacija.Više srcem nego umom odlučio sam.Nešto me je neodoljivo vuklo tamo gdje se puca.

Kraj oktobra.Kišan jesenji dan.Bez pozdrava i objašnjenja neopaženo od ukućana,krenuo sam preko Bosne.Pokisli domobranski stra= žar na mostu nije ni hajao za mene.Dobro je bilo što onako malen i žgoljav (imao sam tek 17 godina) izgledao tako beznačajan za njega. Da je malo obratio pažnju,lako bi uočio,da ima nekog razloga što mi je "srce sišlo u pete".

Sretno sam stigao u Lipac,u partizanski logor na Vrtli= ćima,opet medju svoje.Svi u logoru obradovaše se kad me ugledaše. Ja sam bio najsretniji,jer su zamnom ostale sve dileme šta i kako da se djeluje u to vrijeme.U oružanu partizansku borbu - i ništa drugo.

4.- Borba se rasplamsava. Ozrenski partizanski odred.

Šta se dogodilo na Ozrenu od onih dana oseke ustanka krajem avgusta.

Neuznemirivani ozbiljnijim akcijama fašista, ustanici su sredjivali i organizaciono učvršćivali svoje redove - svoju vojsku i pozadinu. Narod se brzo navikavao na novo stanje, osjećajući ogromne mogućnosti za uspješno nastavljanje borbe. Iz dana u dan, naoko sitnim ali ofanzivnim akcijama na željezničku prugu u dolinama Bosne i Spreče, domobranske i ustaške patrole i manje posade, ustanici su opet preuzeli -za trenutak, za vreme oseke, izgubljenu- inicijativu. Od poluorganizovane ustaničke mase, nastao je Ozrenski partizanski odred -vojnički dobro organizovana jedinica (sa desetinama, vodovima, četama, bataljonima i štabom) sposobna da se uhvati u koštac sa svakom organizovanom vojskom. Organizovan na strogo teritorijalnom principu, odred je uspješno branio slobodnu ozrensku teritoriju (koju su neki i "ozrenskom državom" zvali). U oktobru je jedna njegova skupina u jačini od 150 boraca, čak do Kladnja u akciju išla. Ali, Ozrencima je njihov Ozren bio dovoljno velik i neosvojiv. Tako su oni mislili u vrijeme kad je tamo negdje daleko na istoku započinjala sudbonosna bitka za Moskvu, neizvjesnost čijeg ishoda ja natjerala Staljina, da pita Žukova "vjerujeli zaista u spas Moskve".

Ovakvo stanje bilo je rezultat dvomjesečnog djelovanja malog broja komunista na čelu sa komandantom odreda Tošom i političkim komesarom Muratom. Njih dvojica, kao što Ostrvica i Kraljica nadvisuju ostala ozrenska brda, štrče iz mase. Svi ih znaju i vjeruju im, iako do ustanka malo ko na Ozrenu da je i znao za njih. Kako je izražajna uloga pojedinaca bila u to vrijeme, karakteristično po pokretu masa. Izlazeći iz anonimnosti, snagom svoje ličnosti, postojali su sila sposobna da utječe na ono što se oko njih zbiva.

Moja, lipačka četa bila je u sastavu II bataljona, čiji je komandant bio Cvijetin Todić, sredovječni seljak iz Striježevice. Upoznao sam ga tek u ustanku, iako je on bio brat Petra Todića, u čijoj smo kući pred rat stanovali. Od prvog dana pokazao je snalažljivost, hrabrost i odlučnost, namećući se za neospornog vodju. U toku prvih borbi (koje su najžešće bile na njegovom sektoru Trbuk, Striježevica) njegov komandantski autoritet je još više porastao. Malo je govorio. Grub i osoran čovjek. Prestavljao je ubrzo silu za sebe, o kojoj, čini mi se, rukovodstvo odreda nije na vrijeme povelo dovoljno računa. Mislim, da je tom seljačkom kurjaku, trebalo za političkog

komesara (i neposrednog borbenog druga) dati još snažniju "zvijerku" Nekog, ko će, u ime Partije, ovladati tom stihijnom snagom oslobodjenom od stega dotadašnjih medjuljudskih odnosa i usmjeriti u pravom pravcu. Nije ovdje riječ samo o Cvijetinu (ma da je svaki čovjek važan), već o onoj velikoj seljačkoj masi, koja je išla za njim. A danas to treba otvoreno reći- za njim su bespogovorno išli borci njegovog bataljona. Njegova popularnost bila je značajna.

Josip Jovanović, u to vrijeme politički komesar Cvijetinovog bataljona, po svom mentalitetu, nije baš bio u stanju da se nosi sa tim kurjakom. Josip i nije bio stalno uz Cvijetina (a trebao je), već kod nas u Lipcu, tačnije u Jošavi sa Ismetom Kapetanovićem, Bešlagićima i Radojčićima (Vesom i Ignjatom). Voljeli su, doduše, svi druga Josipa, ali Cvijetin je bio komandant - glava bataljona.

U bataljonu su, pored moje, bile još Trbučka, Striježevačka Pridilska, Suvopljska i Tekućička četa. Svako selo dalo je po jednu četu, koja je bila na položaju ispred njega. Naš bataljon bio je najjači u odredu, a nalazio se i na najvažnijem sektoru-u trouglu izmedju Bosne i Spreče, prema Doboju. Najistureniji položaj bataljona, držala je baš moja, Lipačka četa. O njoj nešto više.

Četa je nastala od one grupe, koja se pod vodstvom Petka Djurića organizovano vratila iz Dubokug potoka u Lipac krajem avgusta Sredinom septembra Petko je organizovao stalni partizanski logor na Brdjanima (u kući Andje Nikić), a kad je grupa ojačala premjestio ga na Vrtliće (u kuću Petra Stanojevića). U isto vrijeme došlo je do okupljanja druge grupe u Jošavi, oko Ignjata i Vese Radojčića. Početkom septembra tu su stigli Adil i Refik Bešlagić (posle dugog lutanja Ozrenom u vrijeme oseke ustanka), onda Bogdan Gavrić, pa, sredinom septembra, tu se preko Spreče prebaciše iz Kostajnice Ismet Kapetanović, Nikola Ćelić i još neki (koji su se zbunjeni osekom ustanka dotle krili po Kostajnici i Stanić Rijeci). Spajanjem ovih dveju grupa nastao je vod, a zatim Lipačka četa. Za prvog komandira izabran je Petko Djurić a za političkog komesara Ismet Kapetanović.

Lipački komandiri nijesu imali sreće. Petko je početkom oktobra ranjen, pa ga je na dužnosti komandira naslijedio Bogdan Gavrić. Krajem oktobra, u napadu na voz u Trbuku, i Bogdan je poginuo. Mrtvog Bogdana su ustaše donijele u Doboj, ali ga nijesu prepoznale, iako su ga mnogi u gradu znali. Znali su za Bogdana svi na obe obale Spreče, jer je taj koršni momak, jedinac u majke, iz Stanić Rijeke, na svom kratkom junačkom putu stigao da im se nezaboravno ureže u srce i glavu. Bogdana je naslijedio Milan Gavrić, sredovječni, razboriti, okretni i hrabri željezničar iz Stanić Rijeke.

Političkog komesara čete, Ismeta Kapetanovića, poznavao sam

iz detinjstva.Istina,sad je bio stariji, ozbiljniji i "važniji" (mada se meni,kao mladjem,uvjek činilo da se "pravi važan").Sa svojih dvadeset godina bio je vrlo autoritativan u očima boraca, a i u narodu.Postigao je to svojom izvanrednom hrab=rošću i oštrinom.Potpuno se indetifikovao sa ovom pobunjenom seljač=kom rajom.Bio je potpuno njihov,iako su mnogi od njih,posmatrajući ga,govorili:"isti je kao i ćaća mu Sinan-Žestok ko pašče".Sinana zbog toga nijesu voljeli,ali Ismet im je bio prirasto za srce.Što ti je narod.Ono što nekom za manu uzima,drugom za vrlinu smatra.

Iz dana u dan,iz manjih u veće okršaje išla je četa.Za=pravo,kroz te okršaje radjala se- formirajući sebe,svoje desetine i vodove i njihove položaje.U vrijeme mog dolaska najjača grupa-vod držao je položaje na Varošu (Karabegovcu).Komadir im je bio Petar Bjelić.Drugi vod,na čelu sa Ignjatom Radojčićem bio je u Jošavi,a jedno samostalno odeljenje na Brdjanima.Glavni logor,neka vrsta ko=mandnog mjesta i pozadinske baze, nalazio se na Vrtlićima.U tom lo=goru ostao sam više od mjesec dana.

"Logor"-dve seljačke kuće (Petra Stanojevića) na ivici sitne guste šume.što se kilometrima protezala od Lipca do Preslice. U jednoj kući četna kuhinja,a u drugoj neka vrsta četne kancelarije. U kancelariji telefon.Zbog njeg sam i ostao u logoru.Nije to bio obični telefon.

Pored željezničke pruge uza Spreču prolazila je i vazduš=na telefonska linija Doboj-Tuzla,preko koje je Štab IV domobranske divizije u Doboju održavao vezu sa Tuzlom,svojim posadama uz prugu, i jedinicama koje su,s vremena na vrijeme,sa te pruge napadale na položaje našeg odreda.Umjesto da je presječe (kao mi u ustanku),Ig njat Radojčić se vješto "prikačio" za nju,pa organizovao prisluški=vanje neprijateljskih telefonskih razgovora.Ta "direktna veza" sa fašističkim komandama i jedinicama,kasnije je dovedena do Vrtlića (udaljenih skoro dva kilometra od pruge).Eto,takav je bio telefon u našem logoru.Kaddjak bio sam pogodan za "održavanje veze sa nepri=jateljem".Zajedno sa Markom Nikolićem-Vasinim i Milankom Bjelićem (koji su služili vojsku u jedinicama veze),na smjenu,neprekidno sa slušalicom na uhu, pratio sam i beležio sve neprijateljske telefon=ske razgovore.Tako smo,zajedno sa neprijateljskim komandama i zapo=vjednicima,u isto vrijeme,upoznavali se sa svim naredjenjima,izvje=štajima i obavještenjima upućenim preko te telefonske veze.

Interesantno,da su neprijateljski oficiri sve razgovore vodili otvoreno - bez šifre i koda- i nepomišljajući da ih mi ne=prekidno slušamao.Kasnije su nešto posumnjali (ili načuli),pa su po=čeli da se koriste njemačkim jezikom.Ja i Marko smo nešto znali nje=

mački (učili smo u školi), a pridružio nam se i stari Kuzman Nikolić, koji je dosta znao njemački. Snašli smo se, dakle, jer i neprijateljski oficiri nijesu baš mnogo znali njemački jezik. Posle je neprijatelj, pokušao da pronadje naš spoj sa njegovom žicom, ali bez uspjeha. Ignjat je to vješto učinio, provlačeći žicu kroz pukotinu na banderi (a na svakoj banderi je mnoštvo pukotina). Tako je ova veza sa neprijateljem funkcionisala do januara 1942 godine. O njenoj efikasnosti i ekspeditivnosti, dovoljno je samo nekoliko primjera.

Sredina novembra. Napada Alikadića bojna. Mi smo u neposrednoj telefonskoj vezi sa Alikadićem lično. Pratimo svaku njegovu riječ i izvještaje potčinjenih mu zapovjednika. Slušamo psovke, grdnje, i nabuste prijetnje. Osoran neki čovjek. Izherviran neuspjehom, najavljuje svoje lično angažovanje u pokretanju zastalog poretka bojne na odlučujući juriš. Obavještavamo o svemu našeg komandanta Tošu, koji je lično rukovodio slamenjem ovog, do tad najžešćeg napada naprijatelja na Lipac. U snažnom protivnapadu naših, Alikadićeva bojna je razbijena i natjerana na vratolomni bijeg u Doboj. Na Varošu, ~~mxkmxi~~ pred kućom Vase Ristića, ostao je mrtav Salko Alikadić, koji se hvalisao da će preko Lipca za dan stići na Preslicu. Sjećajući se tog dogadjaja, pitao sam se šta je tu zadrtu vojničinu onako tjeralo u propast, kao i šta odvede u ustaše Hasana Mujanovića, koji je, takodjer, tog dana poginuo na Varošu.

Nešto kasnije, pokušala je Štirova ustaška bojna (nazvana tako po svom zapovjedniku satniku Štiru), da preko Boljanića učini ono što Alikadiću nije uspjelo preko Lipca. Napadao Štir dva-tri dana, ali naši pod komandom Todora, Luke i Vojina Paniča i Marinka Neškovića-Grablje, nijesu mu dali da mrdne sa pruge. Slušali smo ta tri dana Štirove jadikovke i laži (činilo mu se da je pred njim "Mažinovljeva linija" sa hiljadu ~~ustanika~~ partizana, desetine mitraljeza itd). Na kraju, rezignirano je molio komandanta IV domobranske divizije pukovnika Gustovića, da mu hitno pošalje "streljiva i bolnički vlak". Gustović mu obeća, da će to kroz sat krenuti iz Doboja. Kad to saopštih Ismetu, koji je upravo sjedio kod nas, on poskoči:

"Idemo odmah na prugu da to zarobimo! Al će oni u bolnici u Brezicima da se obraduju, kad im sutra donesem lijekove i zavoje" (On se spremao da krene u Brezike na neki sastanak u štabu odreda).

Odtrča, usput skupljajući borce za napad na voz.

Ne prodje ni sat, a na pruzi ispod Glavice zatrešta. Sat kasnije ugledasmo gologlavog Imeta, oznojenog i ko ris ljutog. Sruči se na stolicu i objasni nam šta se desilo: Na vrijeme je stigao na prugu, izgurali velik kamen na nju, pa u zasjedi čekali bolnički voz. Ali, ni

fašisti nijesu glupi -to je Ismet bio izgubio iz vida - pa su ispred bolničkog,uputili oklopni voz.Kad je naletio na onaj kamen,oklopnjak iskoči iz šina,pa osu vatru.Ismet i njegova družina teško izvuče glavu iz tijesnog kanjona ispod Glavice.U biježanju je Ismet izgubio i šubaru.Nije on volio da bježi,pa se sad ljutio na sebe zbog brzopletosti.Kad se malo smiri,gologlav krenu u Brezike,naravno praznih šaka.Ali, streljivo, bolnički vagoni ne stigoše ni do Štira,pa se on sutradan povuče u Gračanicu.U ratu je tako - beznačajni razlog može poremetiti i veće planove.

Neprijateljska je artilerija svakodnevno tukla Lipac - najčešće Varoš i Glavicu.Naš logor nikad dotle.Bezbjedni kod našeg telefona,uvjek smo slušali domobranske artiljerce kako besmisleno šalju granate,čas desno - čas levo,čas dalje - čas bliže od nekog njima poznatog orijentira.Izvještili smo se u tome,pa smo unaprijed znali gdje će pasti granata (obično u prazno).Jednom!

"Vidim grupe bandi oko usamljenih kuća na kraju Vrtlića, prosim prenesite topničku vatru po njima",odjeknu mi u uhu naslonjenom na slušalicu.

Rekoh to Milanku Bjeliću,koji je sjedio kraj mene.

"Skidaj telefon i bjež u potok",drekne on,pa istrča da uzbuni logor.

Začas se svi nadjosmo u potoku,a po našem logoru zapljuštaše granate.Jedna golema,žuta,ko prase (150 mm), rikošetira pa pade medju nas u potok.Grdno nas uplaši,ali srećom neeksplodira.Kad pucnjava prestade ponesmo je sa sobom,da je Ignjat kasnije podmetne pod voz.Čudno,pomislio sam,gledajući na ramenu jednog druga "smrt", koju je neprijatelj poslao nama,a sad Ignjat treba da im je vrati. O Ignjatu i vozovima kasnije.Sad o nečem drugom što mi se duboko urezalo u sjećanje na taj čudni telefon.

On zapravo i nije bio samo "prislušni".Služio nam je i za vezu sa našim u Jošavi (a kasnije,čak i sa štabom u Brezicima). Naime,kad je bio prislušni mi smo (da se nebi slučajno otkrili) sa njeg skidali mikrofon,ali kad sa druge strane zazvoni i javi se neko od naših,onda smo zanali da su nas iskopčali od neprijateljskih veza,pa priključili uz svoj telefon.Mi onda stavimo mikrofon pa razgovaramo sa njima.

Decembar.Sumoran,mrazljiv dan.Kod nas je opet bio Ismet pa smo komentarisali ono što smo čuli prisluškujući neprijateljske razgovore.Javi se Jošava.Ignjat obavještava Ismeta, da je iz Brezika stigao Boro Radojčić i donio mu neko pismo iz Štaba.Pita šta da radi

sa njim.Ismet mu reče da zovne Boru na telefon (Boro bješe otišao do kuće da jede).

Malo zatim u Jošavi odjeknuše eksplozije.To oklopni voz bombarduje Radojčiće,znali smo,jer je to bilo često.Utiša-izgleda voz ode.Zazvrja telefon.Ismet zgrabi slušalicu.Lice mu poblijedje,a crvenkastosmedje obrve bolno nabraše.

"Nemoguće!Pa,kako brate mili?Eto me odmah tamo",spusti slušalicu i okrenu se nama,"Boro je poginuo".

Pogodilo me je kao grom.Moj najbliži drug iz detinjstva.Šest godina dijelili smo istu djačku klupu(a dvije poslednje i krevet) -više od trrćine dotadašnjeg života zajedno.Prva žrtva medju meni bliskim- meni nenaviklom još na to.

Boru je ubila minobacačka granata,kad je pošao na telefon, a u isto vrijeme teško ranila Ignjatovu sestru Mitru.Sahranili smo ga predveče na Gavranovom Visu.

Kraj svježe rake,na smrznutoj zemlji,ležao je ukočen sa usirenom krvi na bledomrkoj slepoočnici moj najbliži drug.Za njim je bilo sedamnaest godina život,a pred njim vječnost smrti.U polukrugu,sa stisnutim pjesnicama uz smrknuta čela,pjevali smo Lenjinov posmrtni marš.Nešto me gušilo.Josip je govorio-kratko."Slava mu", završili smo zajednički.Spustili smo ga u plitku raku i zasuli zemljom.Mrak se spuštao na ozrenska brda.Šuteći,prozebli,spuštali smo se u Radojčiće iz kojih se izvijao plavičasti dim.Iza nas,gore u smrznutoj zemlji,ostao je Boro sam.

U naš logor navraćali su skoro svi koji su u Lipac dolazili ili preko njeg prelazili.Tu su se obično prikupljali novi borci, koji su neprekidno stizali sa Trebave i Posavine.Tu,kod nas,ostanu nekoliko dana -dok se prikupi veći broj- pa onda krenu u sastav udarnog bataljona.Zbog tog su u logor često dolazili i oni Trebavci,koji su bili tad u našoj četi na položaju (na Varošu).Dodju da vide imali kog poznatog medju pridošlicama,da se raspitaju osvojima i sl.Jedan od takvih bio je i Božo Stojanović-Kablina,rodom iz Bušletića.On je bio jedan od onih koji su pobjegli sa ustaškog stratišta u Barama,pa je bio nepoverljiv prema svemu i svakome.Omalen,žustar,sa velikom petokrakom na grudima potsjećao me na nekog šerifa iz filmova o "Divljem zapadu".Bio je neobično smion čovjek,pa je uskoro u jednom jurišu uleteo u ustaški stroj i hrabro poginuo.

Pridošlice-uglavnom mladi seljaci,puni mržnje prema ustašama i okupatoru,ali bez čvrste i jasne pretstave o ciljevima naše narodno-oslobodilačke borbe.Neki su na kapama već imali petokrake a neki četničke kokarde,a bilo ih je sa oba znaka u isto vrijeme.Neki

su bili naoružani,ali je većina bila goloruka.Očigledno,nijesu dolazili samo u borbu već i u političku školu revolucije.Neki su je i uspješno završili,pa čak i postali heroji revolucije,kao naprimjer,Pero Bosić,koji je do nas stigao u šajak odijelu i šeširiću, bez oružja i oznake.Iznošenje kukuruza iz ugroženog zaseoka Nikolići bio mu je prvi borbeni zadatak na njegovom herojskom ~~putu~~ borbenom putu,kog je tragično završio u praskozorje slobode u svojoj rodnoj Posavini.

Drugi u tome nijesu uspjeli.Sjećam se dvojice.Dušana Djukića i Branka Kulebice,dva naočita momka iz Kožuha.Dobro obučeni i naoružani,sa kokardama na glavama,pojavili su se kod nas jednog jutra (upravo kad i Pero Bosić).Miloš Popović,komadant našeg udarnog bataljona,upravo se zadesio u našem logoru.On je na Ozren dospio sa Račićevim četnicima,pa je napustivši četničku bratiju,na svoju crnu šubaru stavio petokraku,ali je zadržao žute potporučničke epolete.One su mu,izgleda, obezbedjivale "poseban ugled" kod jednog dijela seljaka i boraca.Oficir,pa makar i tako mali (Miloš je i rastom bio mali), značio je nešto u očima ovog,u početku rata,obezglavljenom narodu.

Razgovarao je sa novopridošlim borcima,pa kad opazi kokarde na Dušanovoj i Brankovoj glavi,osorno im se obrati:

"Šta će vam ta govna na glavama?!"

"Gospodine potporučniče,gotovo u jedan glas pokušaše obojica

"Nemojte me zvati pasjim imenom",prekide ih Miloš."Mi se protiv godpode borimo,jer su nas dovdje dovela.Ja sam za vas drug. Jestel me razumjeli?"

"Jesmo gosp...drže".

Natjera ih tako da skinu kokarde i sjutradan ~~iz~~ odvede sa ostalim,u svoj bataljon da od njih napravi dobre borce i svjesne partizane.Intelegentni i hrabri momci -Dušan i Branko -uskoro su postali komandiri,ali -nažalost - nikad pravi partizani.Za to je trebao dug i strpljiv politički rad,a ne vojničko naredjenje.Branko je poginuo u proljeće 1942 godine kao četnički komandant bataljona u borbi sa ustašama na Gradčcu.Dušana,takodjer komandanta četničkog bataljona i odmetnika likvidirala je posle rata neka jedinica KNOJ-a.

Neprekidno vezan za telefonsko prisluškivanje,nijesam neposredno učestvovao ni u je noj borbenoj akciji tih dana.No prvih decembarskih dana fašisti su otpočeli novu zamašnu tzv."decembarsku ofanzivu" na Ozren.Pritiskivali su sa svih strana,a Lipac povazdan tukli artilerijom.Odlučismo da odgovorimo.

Posle razbijanja Alikadićeve bojne u našem je logoru ostao jedan zarobljeni minobacač 81 mm sa 12 granata.Za rukovanje sa njm bilo je odredjeno ljudstvo iz logora,a ja kao djak-geodeta odredjen

za nišandžiju.Obuku od dva časa izvršio je sa nama Branko Vajić iz Osojnice,koji je do rata bio u vojnotehničkom zavodu u Kragujevcu.

S tim minobacačem,sa pložaja ispred kuće Lekse Stanojević na Vrtlićima 3. 3.XII.1941 god.bombardovali smo Doboj.Koliko se sjećam,pored mene,bio je tu još Kuzman Nikolić,Milanko Bjelić,Marko Nikolić-Vasin i još neki Lipčani.Ispalili smo osam granata.Prve su pale u Dobojsko polje,a kad smo stavili najveće dopunsko punjenje negdje u gradu.Po našoj ocijeni,oko pošte i željezničke stanice.Sa tim uvjerenjem pokupili smo minobacač i vratili se u logor.Kasnije sam vidio da se od tih naših granata podigla velika prašina."Medju neprijateljskim vojnicima napravili paniku svojim bacačem,koji je svojim prvim minama uništio poštu i stanicu u Doboju",stoji u Bilten VŠ POJ (Zbornik dokumenata NORa).Ali i fašisti imaju svoju verziju: "topništvo je zabunom gadjalo prostoriju oko opskrbnog skladišta u Doboju.Štete nije bilo."(kako stoji u bojnoj relaciji IV pješ.dom.d. od 3.XII.1941 god.).E sad odluči šta je istina.Velikog odjeka mogu imati i male eksplozije- to je,izgleda,najtačnije.

Svojom decembarskom ofanzivom,preduzetom jakim snagama na širokom frontu,neprijatelj je od 3 do 13 decembra pokušavao da ovlada bar ključnim tačkama,sa kojih bi obezbedjivao Doboj i komunikacije u dolinama Bosne i Spreče.Naročito jak pritisak vršio je na Lipac i Pridil.U neprekidnim desetodnevnim borbama,izloženi mrazu i snježnim vejavicama,prebacujući se sa položaja na položaj,naši borci su uspješno odoljevali nadmoćnijim domobranskim i ustaškim jedinicama.

Naročito je bio žestok napad Francetićeve "Crne legije" 9 decembra na Pridil.Zauzevši selo,ustaše su masakrirale nedužne i nemoćne (jedanaestero djece,devet žena i šest staraca).Predvodjeni svojim komandirom Veljkom Kršićem,Pridiljani su,uz pomoć Lipčana, Suvopoljaca,Tekućičana i Striježevljana razbili na kraju ustaše.Bijelim snijegom pokriveni i nedužnom krvlju pocrvenjeli Pridil prošarale su crne ustaške lešine.Veljko Kršić,teško ranjen,ostao je zauvjek bez jednog oka.

Sjutradan neprijatelj je pojačao napad na Lipac,usmjeravajući svoj pritisak ka Zarića Brdu i Glavici.

Marko Nikolić-Vasin,predveče povede grupu Tekućičana,koji su nam bili stigli u pomoć na pložaj pod Zarića Brdo.Uskoro vratiše ga izrašetanog mitraljskim rafalom.Teško mi se dojmila Markova smrt. Bili smo komšije,pa sam ga gledo ko starijeg brata.Kako sam se proljetos samo obradovo,kad sam ga prašnjavog od dugog puta,koji je,izbjegavajuć zarobljeništvo,prevalio od Skadra do Lipca.Sada,odlazio je zauvjek.

Slijedećeg dana,ispod Glavica,drugi mitraljeski rafal pokosio je našeg komandira Milana Gavrića.Mogla su ga čuti i njegova brojna sitnja djeca preko Spreče u Gavrićima,i neznajući da su posle tog "trrr-trr-trr-trr" postali siročad.

Četvrti lipački komandir postao je Ignjat Radojčić.O njemu će u ovoj priči biti dosta govora.Zasad samo o onom što ga je već tada bilo napravilo čuvenim.O oklopnjacima.Ti vražiji oklopni vozovi svakodnevno su tukli po selima načičkanim na ozrenskim obroncima prema Spreči,medju njima i Jošava sa Radojčićima.Nije onda čudo što je Ignjat razmišljo kako da im doskoči.Kad mu jednog dana Mirko Stjepanović donese mašinu za električno paljenje eksploziva (uzetu za vrijeme ustanka iz kamenoloma),stvar je bila riješena.Jednostavno. U brdski vojnički kazančić,umjesto pasulja,stavio Ignjat eksploziv, pa zakopao medju šine.Iz kazana sproveo kabl do pogodnog zaklona,pa sjeo i čeka.Evo ga gmiže oklopnjak!Polako-samouvjereno.Kad najvažniji vagon naidje na obilježeno mjesto,Ignjat samo okrene ručku na maloj spravi.Odjeknu grmljavina,a u nebo poletješe komadi vagona i onih što su u njemu.Tresak,lomnjava,izvrtanje ostalih vagona,kuknjava ranjenika.Jedan oklopnjak manje.

Ovo Ignjat ponovi nekoliko puta i natjera zort posadama oklopnih vozova.Kad mu je nestalo dinamita,koristio je za to i neeksplodirane artiljeriske granate,koje je u Lipac neprijateljsko topništvo svakodnevno "doturalo".

Jedanaestog decembra neprijatelj zauze Glavicu,groblje i Zarića Brdo i poče tu da se utvrdjuje.Mi se povukosmo na liniju Jovak (Gavranovići)-Selište-Bjelići-Brdjani.Njegov pritisak potraja još dan dva,pa ofanziva prestade.Uveliko je zahladilo,a debeli snježni pokrivač pokrio je sve oko nas.Zatišje je pa bez velike nužde ne izlazimo iz toplih prostorija punih ljudskog smrada.Odavno se ne kupamo i ne presvlačimo.Pojavile su se vaške.

Pred kraj godine premjestio sam se u vod na Brdjanima, sa zadatkom da tamo politički djelujem medju borcima tog voda.Inače,politički rad u našoj četi bio je vrlo slabo organizovan.Ismet,naš politički komesar,zauzet borbom,organizacijom obavještajne službe i vezama sa ilegalnim partijskim organizacijama u Doboju i okolnim mjestima,bio je taj posao zanemario.Povremene informacije o dogadjajima bilo je sve što se činilo na tom planu.Adil i Refik Bešlagić djelovali su primjerom i riječju u svom vodu.Ignjat i Veso Radojčić zadržavali su se uglavnom u Jošavi.Petko Djurić,posle ranjavanja ostao je u Štabu odreda u Brezicima.A to su bili ljudi,na kojima je trebala da počiva političkovaspitna djelatnost Partije u našoj četi.Dakle,

najveći deo boraca -na Varošu, Brdjanima i Vrtlićima bio je prepušten sam sebi. Doduše i ja sam odmah bio zadužen da okupim i nešto radim sa omladinom, ali bez pomoći iskusnijih slabo sam se u tome snalazio. Održali smo nekoliko sastanaka i pokušali formirati neke omladinske grupe, ali bez značajnijih rezultata. Odlaskom na Brdjane, još sam se više udaljio od svakodnevnih kontakata sa iskusnijim i starijim drugovima. Povremeno sam zbog toga odlazio u Jošavu do Ismeta i Refika, ali, izgleda ni oni nisu baš mnogo znali šta i kako da se radi na tom planu.

Život u vodu na Brdjanima prolazio nam je u patroliranju, stražarčenju i osmatranju snijegom pokrivenog Lipačkog Polja, Zaledjene Bosne i toplim dimom obavijenog Doboja. Ostalo vrijeme provodili smo kraj toplih furuna, a neki momci i kod brdjanskih cura. U našem vodu bilo je više momaka, ali trojica su se naročito isticala.

Dvojica su imala isto ime i prezime-Rade Djurić. Različite su im ćaće, pa ih po njima zovemo Rade Petkov i Rade Nikin, a nekad samo Petkov i Nikin.

Petkov je sin našeg prvog komandira Petka Djurića. Temeljit momak, dvadesetih godina. On je mitraljezac.

Nikin (a zvali smo ga i Djura) je sin Nike Djurića, malenog, na jedno oko ćoravog željezničkog radnika sa Karabegovca. Malen, ali žilav, okretan, naprasit. Živi oganj.

Treći je Milutin Stanojević sa Vrtlića. Devetnaest mu je godina. Visok, plavokos, plavook -lijep ko djevojka. U akciji munja, a u teškoj situaciji granitna stijena.

~~[illegible] Svakixodxnjihxtrojicexbioxjexizuzetnaxličnostxposebnogx~~
~~[illegible] Dimine musketire [illegible] jednogxbezxdrugexdvojicexPotsjećalix~~

Svaki od njih trojice bio je ličnost posebnog kova, ali je bilo teško zamislit jednog bez druge dvojice. Potsjećali su me na slavne Dimine musketire. Za sitnicu bili su spremni uletjet u najveću avanturu i nepomišljajući na opasnost. Zaslužuju i oni, kao i Dimini musketiri, da se dugo pamte.

Zima sve više steže. Napolju je "srce pucalo" od mraza, a oružje pretvaralo u beskorisno ledeno gvoždje za koje su se lijepile ruke. Ušli smo u novu ratnu godinu -četrdesetdrugu. Zaneseni dosadašnjim uspjesima, snagom odreda, zamahom oslobodilačkog rata, slomom Hitlerove ofanzive na Moskvu, ulaskom Amerike u rat, optimistički smo gledali na budućnost. To nam je davalo snage da izdržimo tu prokletu zimu, koje smo se ljetos najviše bojali. Zima je najljući dušmanin hajdučki, al mi nijesmo hajdučka družina, već organizovana vojska, deo opštenarodnog oslobodilačkog pkreta i svjetske antifašističke koalicije. Čitao sam o tome svom vodu iz "Borbe" i "Biltena VŠ POJ", koji su nam stigli iz slobdnih Užica. Prave, pravcate novine, pa ko da im ne vjeruje.

Zaneseni tim,nijesmo obraćali dovoljno pažnje na ono što se neposredno oko nas zbivalo.Konkretno.

Pred Novu godinu u naš vod stiže Branko Joksić,koji je posle ustanka sa Vasom Nikolićem i Simom Bjelićem pobjegao pre= ko brda za Srbiju.Negdje kod Bratunca priključili su se Dangićevim četnicima.Simo je uskoro tamo poginuo,a Branko i Vaso,saznavši za naš odred,vratili su se nazad.Branka sam,kao komšiju,poznavao pri= je rata.Željezničar,Hercegovac,intelegentan i riječit,kao i većina njegovih zemljaka.Otišao je odavde u avgustu,bježeći od straha pred ustašama,a vratio se kao četnički vojvoda sa kokardom na plit= koj šubari.Nijesmo se zbog toga mnogo sikirali,jer je, i bez Branko= ve, bilo dosta kokardi u našem odredu.Borba protiv okupatora i usta= ša,davala je dosta prostora za koegzistenciju različitih ideoloških strujanja medju ustanicima.Prevarili smo se,jer Branko,ipak,nije bio "naivni nacionalista".

Znatiželjnim borcima,sa svojom reputacijom "neposred= nog svjedoka sa lica mjesta",pričao je o razvoju ustanka u Istoč= noj Bosni i Srbiji.Po njemu,glavnu ustaničku snagu činili su čet= nici,pod komandom Draže Mihajilovića i majora Jezdimira Dangića,a partizani beznačajne grupe ("svaka im čast",veli) u sklopu opšteg pokreta na čijem je čelu,eto,"nacionalno-četničko rukovodstvo". "Partizana",govorio je,"ima samo na Ozrenu i Romaniji,ali i tu se radi samo o komunističkom rukovodstvu,dok su boračke mase "nacional= ne (tj.četničke)".Doduše,lijepo je govorio o Čiči Romanijskom,Toši, i Muratu i hvalio pamet "Čičinih savjetnika" Roćka i Tempa (on je mislio da je Čiča glavni).Uporno i vješto obradjivao je Branko naš vod i uskoro borcima počeo prodavati kokarde,koje je pravio od a= luminiskih porcija.Nema šta,bio je daleko vještiji u političkoj propagandi od mene.Zbunjen,gledao sam kako pojedinci iz našeg voda kokardama zamjenjuju petokrake,koje sam ja izrezivao od zaplenjenih fesova i besplatno im djelio.

Sredinom Januara pozva me Ismet u Jošavu.Zajapuren od brzog hoda i mraza,upadoh u komandu čete u kući Vase Radojčića . Dočeka me puna soba drugova,koji su o nečem bučno i veselo raspra= vljali.

"Stigao si",dočeka me Ismet na Vratima."Baš fino.-Al da te najprije upoznam sa Josipovim bratom.Stigao,evo i on kod nas u partizane",pokaza mi on na lijepog,bjelolikog mladića.

"Nije ti uspjelo",odgovorih mu posle kratke stanke, prepoznajuć Josipa,koji je bio obrijao,od ustanka nošenu bradu.- "Toliko si se izmjenio da izgledaš deset godina mladji",rekoh Jo= sipu.

Pogledah okolo.Svi svježe obrijani - mladji.Adičili

su se do tada sa svojim bradama (ili se to meni,mladom i golobradom samo činilo).Opraštanje od brada bilo je gotovo ceremonijalno.Slikali su se prethodno i šteta što se ta fotografija nije sačuvala. Josip,Adil i Murat imali su divne snažne brade,ali Ismet,Ignjat, Tošo,pa i Refik Bešlagić,svojim jarećim bradicama samo su nagrdili lice.Gledajuć danas slike kubanskih barbudosa -Kastra,Čea i drugih- sjećam se likova sa izgubljene fotografije.Zašto su naši nosili, a zatim,tako složno obrijali te brade?

I u našem narodu su brade,kao i kod Kubanaca,imale neko značenje u smislu "otadžbina ili smrt".Gotovo svi rukovodeći drugovi su,izgleda zbog tog,u početku nosili brade.Parola "otadžbina ili smrt",sve više i više je postajala fasada četničke kontrarevolucije,nasuprot paroli "smrt fašizmu-sloboda narodu",koja je najbolje odražavala smisao borbe u koju smo zagazili.Brijanje naših bradonja bio je izraz neke vrste razgraničavanja sa četništvom.

Proces diferencijacije unutar,dotad naizgled jedinstvenih ustaničkih redova bilo je suština onog što mi je Ismet,zatim, objasnio.Slušajući ga počeo sam da shvatam ono što me je u vezi sa djelovanjem Branka Joksića u mom vodu zbunjivalo."Raskid sa četništvom zaloga je uspješne oslobodilačke borbe",objasnio mi je Ismet. Vrhovni štab je počeo sa formiranjem proleterskih brigada -regularnih partizanskih jedinica,sposobnih da razbiju svakog neprijatelja. U Istočnoj Bosni formiraće se posebna brigada od najboljih boraca-članova Partije i SKOJevaca.U tu brigadu iz našeg odreda ide komesar Murat sa oko stotinu odabranih boraca.Svi prisutni-Oba Bešlagića,Josip Jovanović,Veso i Ignjat Radojčić i Ismet Kapetanović idu u "proletere",pa se zbog toga vesele.

Shvatajući njihovu radost,zavidio sam im i bio tužan što i ja nijesam "dorastao" za tako važan zadatak.Šta ću sad bez njih,iskusnih starijih drugova,na ovoj zamrznutoj lipačkoj vjetrometini?

Ismet me onda upozna sa jednim nepoznatim drugom,koga u općoj buci nijesam bio ni zapazio.Taj "Škrab" (kasnije sam saznao da se zvao Sadiković),kako mi objasni Ismet,zadužen je za političko-partijski rad u odredu,pa će mi u tom smislu dati neka uputstva za rad u četi."Škrab" i njegove direktive,ličili su mi na Skojevske aktiviste medju srednjoškolcima u predratnom Beogradu.U svemu je odudarao od ove bučne ratničke atmosfere,pa nijesam sa punom ozbiljnošću shvaćao ono što mi je govorio.Isuviše sam bio okupljen žalošću zbog odlaska starih drugova iz Lipca.

Vratio sam se na Brdjane deprimiran.No,uskoro počeše stizati vijesti o nekoj velikoj partizanskoj vojsci,Srbijancima i

Crnogorcima,kojà nam se približava preko Istočne Bosne.Oraspoložio sam se ponovo,misleći na one proleterske brigade o kojima mi je Ismet govorio.Kad stignu raskrstićemo sa svim dušmanima:Švabama,ustašama i ovim našim mutivodama-četnicima,mislio sam u sebi. U tom raspoloženju ispratismo i naše "proletere" (pored ranije navedenih iz naše čete su pošli još i Rade Petkov,Rade Nikin,Dragutin Djuričić,Drago Kopić i još neki).Ostasmo na isturenom lipačkom položaju,zavejani dubokim snijegom, ispred moćnog fašističkog garnizona u Doboju,bez komunista i dijela najboljih boraca. No,nadali smo se da će se brzo vratiti,dovodeći sa sobom i one srbijanske i crnogorske proletere (a nijesmo znali da su ti proleteri -I proleterska brigada- baš tada,kroz duboki snijeg preko Igmana otstupali prema Foči).

Krajem januara,pojačaše se pokreti fašista oko Doboja, najavljujući novu ofanzivu na Ozren.Otpočeše sa svakodnevnim napadima.Mlitavo,ali mi zbog njih povazdan mrznemo na snijegu.Onda, iznenadna vijest!Silna njemačka vojska,preko ozrenskih brda,nastupa pravo u naša ledja.Prvog februara u noći napuštamo naše položaje, sa kojih nas niko do tada otjerao nije.Posle petomjesečne uspješne borbe na njima,ostavljamo ih puste,smrznute.U koloni po jedan, prtinom kroz duboki snijeg,idemo kroz noć.Iza ledja nam ostaju svjetla Doboja i rijetka pucnjava iz domobranskih bunkera u Lipcu. Pred nama podmukla tišina i obrisi snježnih ozrenskih brda.Možda iza svakog od njih čekaju nas Švabe.Neiskusne glave pune su mašte, a mi smo,i posle petomjesečnih žestokih okršaja, u Lipcu,bili još uvijek pravi početnici u strategiji i taktici neobičnog partizanskog ratovanja.

Na Preslici,po svanuću,naišli smo na još neke naše kolone,koje su se povlačile iz uskog trougla izmedju Bosne i Spreče. Zastaju i razgovaraju.Jednoj takvoj grupi Ignjat Lazukić iz Striježevice nešto objašnjava.Prilazim.Slušam:"Švabski streljački strojevi prekrilili su Ozren.Pred njima skijaši u bijelom sa automatima Ni miš im promaći nemože.Ali",nastavi on,"priča se da Švabe samo komuniste i partizane traže.Četnicima neće ništa,jer su sklopili sporazum sa majorom Dangićem i Nedićem,da im prepuste Istočnu Bosnu na upravu.Dosta im je",veli,"nereda i ustaške nesposobnosti da ga likvidira".

Zaprepašten Ignjatovom pričom,gledam oko sebe.Najvećim dijelom šubare i šajkače,koje su pokrivale uzavrele mozgove ozeblih glava oko mene,bez ikakvog obilježja.Na nekim kokarde.Kad ugledah crvenu petokraku na čupavoj šubari političkog komesara odojničke čete Sime Milinoviča,kao da me ozari sunce.

Ispričah mu šta čuh od Lazukića.On mi potvrdi da je silna njemačka vojska navalila na Ozren i upozori me da su se četnički elementi u vezi sa tim vrlo aktivirali.Na sve strane huškaju na komuniste i partizanski orijentisane borce."Pazi skim zanoćuješ, jer su onaki ko Ignjat spremni i ćaću Švabama da predadu",upozori me.Htjeo Simo da me opomene na opasnost,a uplašio me grdno.Rastasmo se.

Moja kolona produži u Duboki Potok.Teturao sam uskom prti=nom kroz duboki snijeg izmedju svojih starih drugova iz Lipca.Mje=secima smo zajedno.Nijesmo govorili.Razmišljao sam.Iluzija o nepo=kolebljivom jedinstvu ustaničkih redova,pucala je u mojoj svijesti. Oslobodilački rat sve više postaje socijalna revolucija.Osjećaju to i četnici,pa,preko Branka Joksića,Ignjata Lazukića,Djokana Šarčevi=ća,Goluba Božinovića i još nekih okupljenih oko Cvijetina Todića, "svidjaju svoje račune"."Sačuvati glavu,dok velike sile odluče rat", počinje i oko nas da se širi smrad izdaje.

Pred nama su Švabe.Osjećamo ih,iako još ne vidimo.Vojnič=ki u tom trenu najjači na tim snježnim ozrenskim brdima,ali mi ne izgledaju i najopasniji.Više me je strah sad od ove naše,reklo bi se,braće po krvi i oružju.Četnička kokarda nije "obično govno", kako onomad reče Miloš Popović,već znak našeg najljućeg i najpodmu=klijeg neprijatelja.U mojoj koloni malo je kokardi,ali je petokra=ka još manje,zato me je strah.

Prodjosmo Duboki Potok - pust,smrznut,negostoljubiv.Pe=njemo se u Konopljišta.Iznad njega injem oivičena šuma sa visokom piramidom Ostrvice.Lijevo,sumaglicom obavijeni Gostilj,a desno vi=sokim borovima zaklonjeni zaseoci Gornje Paklenice.Preko Gostilja sporadični rafali.Ulazimo u selo i produžavamo izmedju kuća sa viso=kim bijelim krovovima.Pred njim ni kera.Samo visoki dim iz kućnih badža ukazuje da u selu još žive ljudi.Sa istoka se ukazuje zubato sunce,pa rastjeruje maglu što nam zaklanja vidik na ovaj divni planinski pejsaž.Omadjijani njegovim zracima idemo mu u susret.

"Da se samo dočepamo one visoke šume",kombinujem u sebi, pokušavajući da spasem oči od iskričavog bliješka snijega,što nam škripi pod nogama.

"Švabe"!Uzviknu neko uplašeno.Kolona nijemo stade.Bez pa=nike.A šta bi nam ona i pomogla na ovoj prokletoj,goloj,kristalno bijeloj,dubokim snijegom pokrivenoj zemlji.Ni ostati- ni uteći.

Srećom,ispostavilo se ubrzo,da to nijesu Švabe,već Dra=gić Kršić,konopljištanski vodnik sa dvadesetak boraca.Navukli na sebe bijele ženske košulje,pa im se na snijegu vidi samo svjetluca=nje oružja na jutarnjem suncu.Maskirali se i oni kao Švabe.Ide sa-

Gostilj

(tamo je osto Grabljo sa dijelom čete),da zatvori pravac koji,preko Okolišta,vodi u Konopljišta.

Nezna ništa o Štabu odreda i Toši,"a što bi mu oni sad i pomoći mogli".Otstupati dalje od Konopljišta ne misli.Ima tu puno budžaka u koje Švabe neće stići da zavire,a na Ozrenu,sigurno,ne misle zimovati.Imaju oni prečeg posla.Tako je ,odprilike rezonovao Dragić.Rastasmo se.On ode prema Okolištu,a mi potokom izmedju Ostrvice i Okolišta produžismo u Brezike.

Ne naišavši na Švabe,kasno po podne,stigosmo u Brezike.Tu sam prvi put.Lijepo selo-ko neka planinska banja.U selu mnogo boraca-najviše Trebavaca.Lunjaju besciljno medju uzbudjenim seljacima.Prije podne tri ustaške "Savoje" bombardovale su selo.To je drugo bombardovanje.Pre nekoliko dana pogodili su bolnicu i ranili našu doktorku Rozu Papo.Neće biti dobro,ako sa ovim bombardovanjem nastave.Avion je bio za nas vražija naprava,pred kojom smo bili nemoćni.

Od Trebavaca saznadosmo za neku gužvu izmedju njih i one Muratove čete "proletera".Umalo krv da padne.Trebavci su tom prilikom oslobodili iz zatvora neke"svoje zemljake",koji su kao sumnjivi elementi bili ovamo dotjerani sa Trebave (žandar Marinko Mitrović, neki Sojić i,čini mi se,Milan Marić).Sad svi Trebavci hoće da idu na Trebavu.Čekaju Tošu,da im za to da odobrenje.

Svi traže Tošu,a njega nemau selu.

Sreo sam Nikolu Orlovića.Odavno se nijesmo vidjeli,pa me susret sa njim obradova.On je poslednje vrijeme bio kod štaba odreda pa je bio daleko više od mene informisaniji o situaciji.Naročito mi je dosta pričao o četništvu,koje je u gornjim ozrenskim selima uzimalo sve više maha.Kad mi reče da je komandant našeg IV bataljona Bogdan Jovičić tajno pobio neke partizanske kurire sa Romanije,ja sam se zaprepastio.Obračun sa četništvom ,dakle,biće nemilosrdan. Nikola je negdje žurio,pa se brzo rastasmo i ne sluteći da se nikad više nećemo vidjeti.Krajem godine stradao je i on od izdajničke četničke kame u majevičkom selu Jablanici.Nikako ne mogu da zamislim takav njegov kraj.Ostao mi je u vječitom sjećanju živ,uvjek žustar, temperamentan.

Slijedećeg dana,pred zoru,u zadimljenoj štabnoj sobi, punoj uzbudjenih boraca,za stolom sam ugledao Tošu,komadanta našeg. Odvraćao je Milana Sojić,Novaka Mrkonjića,Dušana Djukića i Radisava Milanovića od namjere da odvedu Trebavce na Trebavu.Onda su se u raspru umješali i drugi - Ozrenci.U galami je bilo teško razabrati šta ko hoće.Najviše onih koji su navaljivali na Tošu da prikupi borce odreda i povede ih u proboj prema istoku- Čiči na Romaniju. Tošo pažljivo sluša.Onda,tihim,smirenim glasom,nadjača galamu.Umirujući jedan drugog,svi smo ga pažljivo slušali.Njegove riječi

menjale su situaciju.Umjesto bezizlaza,pred nama se,iz njegovih usta pomaljala perspektiva uspješne borbe na Ozrenu.

"Šta ćemo mi kod Ciče?Zar da ostavim čeljad zbog koje smo u borbu pošli?Nek se Ciča bori tamo,a mi ćemo ovdje.Tako ćemo jedni drugima bolje pomoći.Nemože neprijatelj u isto vrijeme tući Ozren i Romaniju.Nema ni on snaga na pretek.Njemu se žuri.I njemu je zima,jer ni njegovi vojnici nijesu od čelika.

Tačno je da je njemačka sila sad na Ozrenu isuviše moćna,ali,ko nas tjera da joj na otvoren megdan izlazimo.A,vidite,da i ta moćna sila nemože odjednom sav Ozren pklopiti.Evo,ovamo ni stigli nijesu.Za dan-dva ni jednog Švabe ovdje biti neće.Dotle se prikrite, odmorite,pa za njima na svoje stare položaje.Nedajte da ih ustaše posjednu prije nego što vi stignete".

To je otprilike Tošo rekao.Mi,gotovo posramljeni, izadjosmo iz Štaba,spremajući se da što prije krenemo na Lipac.

U mojim očima Tošo je tad bio kao neki mag.Mnogo kasnije,kad sam saznao za ono što je tad samo on znao,moje divljenje prema tom čovjeku bilo je još veće.Tošo je tad znao da više nema Čiče Romanijskog,da tamo na istoku na daleko nama naših jačih snaga i da naš odred,ko usamljen brod,probija se ~~xxxxx~~ krizom ustanka uzburkanom Istočnom Bosnom.Zahvaljujući svom kapetanu,taj brod je izbjegao jednu opasnu podvodnu hrid.Plovi dalje.Dokle?

Slijedećeg dana (9.II.1942) žurili smo natrag u Lipac. Oko podne,na začelju poveće kolone,iz Dubokog Potoka penjali smo se na Preslicu.Odjednom,naprijed zaprašta.Bez komade pojurismo kroz cijelac na greben želeći da dostignemo pucnjavu koja se udaljavala prema Lipcu.Pred Visićem uključismo se u trku.Pred nama u bijegu bujica domobrana,sa bijelim troglastim krpama na ledjima (obilježili ih da se razlikuju od nas,jer smo se "snabdjevali" kod iste intendanture)Željnim brzine,jer bježe,od straha su im se noge "oduzimale" Nama,naprotiv,pobjeda je "davala krila".Sustizani i prestizani, nesrećni domobrani nemoćno su dizali ruke ili padali po snijegu pogodjeni s ledja.

Jedan poručnik,pokušavajuć da "zaustavi besomučnu trku",uhvaćen je živ.Razoružan,raspojasan,gologlav počeo je da sikće:"Vi ste obična banda,koja iz zasjede napada poštene ljude.Što nijeste dočekali Njemce,kad ste vojska?Ali,doće i vam kraj.Ubite me,ali ja se ne bojim" itd.Nešto kasnije,sa tridesetak njegovih vojnika iz čuvene bojne "branioca Višegrada",likvidiran je u jednoj jarugi ispod Preslice.

Idući prtinom posmatrao sam domobranske lešine,razasut putem od Preslice do Lipca.Rat je.Glave padaju ko kruške.Čudno je samo kao ti ljudi,domobrani,gube glave i neznajući zašto.Pokrenuli su ih od kuća aktom držvne vlasti,pa su gubili glave kao da nijesu

njihove već tudje,državne.I naše su glave u opasnosti,ali mi bar znamo zašto smo ih "stavili u torbu",a to je velika razlika.

Pred veče domobrani,jakim snagama obnoviše napad i doprije=še opet do Preslice,Sutradan smo ih ponovo potjerali natrag u Lipac. Oni ostaše na Vrtlićima,a mi iznad njih na Visiću.

Krajem februara,bez velikog napora,otjerali smo ih i sa Vrtlića.Dan bijaše lijep.Zubato zimsko sunce obasjavalo nas je dok smo se pripucavali sa zabunkerisanim domobranimana Selištu i Zarića Brdu.Udjoh sa Milutinom Stanojevićem u njegovu kuću.Unutra rovovi i vatra zaostala iza domobrana,koje smo malo prije odavde otjerali. U zidovima puškarnice.Milutin,ko po svojoj kući,pocunja po naćvama i nadje jednu konzervu sa čvarcima i nešto hljeba.Izgladnjeli,poje=dosmo to u slast,a onda Milutin nastavi kotlić vode da skuva puru za ostale.Ja izadjoh i podjoh u kuću Bože Stanojevića,nadajući se da i tamo nadjem nešto za jelo.Neprijateljska artiljerija tuče.Oko mene zuje geleri,pa žurim.Osvrćem se.Milutinova kuća nestaje u dimu vatri i eksploziji.Trčim tamo.Ispod greda i crijepa,leži opruženi i ogaravljeni Milutim.Mali,ko biber,geler probio mu slepočnicu. Bilo je to dovoljno da zauvjek zaustavi najhrabrije srce koje sam ikad sreo(a sreo sam dosta hrabrih).Gledao nas je otvorenim plavim očima,kao da se čudi šta se to sa njim zbilo.Pored ognjišta,kraj ko=jeg je vjekovala svoj udovički život njegova majka Gospava,podižuć tri sina.Jadnica.Rat joj je jesenas na Varošu odnio Cvijetina,a sad ovdje bezživotan leži Milutin.Tu gdje je prvi put život ugledao. Izbjegla u brda i ne zna za svoj jad.Ostao joj je još jedan sin. Hoćeli sudbina bar njega sačuvat.Ko zna - ratu se ne vidi kraj.

U udolju,ispod kuće,sahranili smo Milutina,ne mareći za rojeve gelera,koji su za svo vrijeme zujali oko nas.Zbog njih smo, se,ipak,posle povukli sa Vrtlića.Ostadoše pusti - ničiji.Odosmo na Visić,naš poslednji položaj na putu što iz Lipca vodi na Preslicu. Nijesam ni slutio da je to moj poslednji položaj u Lipcu i u Ozren=skom partizanskom odredu,uopšte.

Rat je odavno zahvatio cijeli svijet.Ne vidi mu se ni kraj ni ishod.Njemci su izgubili bitku pod Moskvom,ali ne i rat.Crvena Armija ih je zaustavila (Uh,koliko smo dugo na to čekali!). Da li će i kada će potjerati ih nazad?Englezi su se hrabro držali,ali još uvjek,svuda dobijali grdne batine.Amerika je ušla u rat,ali i njih Japanci,zasad,vijaju po beskrajnim prostranstvima Pacifika. Antifašistička koalicija,pod teškim udarcima fašističkih sila, pri=birala je svoje ogromne potencijale,neophodne za konačni obračun. Koliko će joj za to vremena trebati?Ko će to dočekati?Ko izdržati?

O svemu tome smo dosta znali,ali o onome što se kod nas u Jugoslaviji dešavalo, saznavali smo sa zakašnjenjem.Tih februar=

xkihxdanaxčetrdxsetdrugexmixuxLix

skih dana četrdesetdruge,mi u Lipcu,živjeli smo u uvjerenju da je naš narodno-oslobodilački pokret napredovao na svim pravcima.Mi još uvjek nijesmo znali o teškoj krizi,kojom je naš pokret bio zahvaćen u Srbiji,Crnoj Gori,Hercegovini i Istočnoj Bosni.Čuli smo,doduše, nešto o četničkoj izdaji,ali nijesmo upotpunosti shvatali ni značaj ni obim četničke kontrarevolucije.Naprotiv,vojnički uspjesi našeg odreda u to vrijeme,ispunjavali su nas optimizmom.

Na svim sektorima odred je povratio sve položaje,koje je u vrijeme njemačke ofanzive bio izgubio.Svoju slobodnu teritoriju proširio je do Krivaje,pa čak i stvorio novu u Gostovićkom kraju.A šta se dešavalo tu, pred našim očima?

U jeku njemačke ofanzive,oko prvog februara,bataljon Kostajničana,na čelu sa komadantom Nikolom Ćelićem i političkim komesarom Ismetom Kapetanovićem,prešao je preko Spreče i stvorio novu slobodnu teritoriju na prostoriji Grapska-Kostajnica-Stanić Rijeka.Posle ofanzive,na Trebavu su otišli i ostali Trebavci,koji su se od ustanka borili na Ozrenu.Gotovo bez borbe,ovladali su ostalim trebavskim selima i na Dugim Njivama obrazovali Štab "Trebavskog četničkog odreda",pod komandom Milana Sojića.Sojić i njegov štab (Četnički!) priznavali su i dalje Tošu i Štab Orenskog partizanskog odreda kao pretpostavljenu komandu.Tako se,pored Kostajničkog partizanskog bataljona i partizanske čete Novaka Mrkonjića u Osječanima, na Trebavi našli i četnici - ali,"četnici" spremni da,ne samo saradjuju sa partizanima, nego da i slušaju partizansku komandu.

Trebava je u to vrijeme za nas bila od višestrukog značaja.Tamo je bilo hrane za već izgladnjeli Ozren.Tamo je bio narod voljan da se uključi u oslobodilačku borbu.Sa te teritorije bilo je lako povezati se sa partizanima u Centralnoj Bosni i Krajini,a i proširit dejstva na Posavinu i Vučijak.Podržati Trebavce,pa i one pod četničkim znamenjem,mislim,da je bilo logično riješenje,koje je u to vrijeme moglo donijeti partizansko rukovodstvo na Ozrenu.

Na Trebavu je ,stoga,u pomoć upućen sa Ozrena jedan bataljon pod komandom Cvijetina Todića,koji je učestvovao u likvidiranju žandarmerijsko-domobranske posade u Osječanima.Kad se otuda vratio (polovicom marta) Cvijetin je svoj - u stvari II bataljon Ozrenskog partizanskog odreda - proglasio "četničkim"! Pošto se time nije ništa izmjenilo u samom bataljonu (neko se osjećao i ponašao kao partizan,a neko kao četnik,dok je najveći broj boraca bio negdje u sredini),to taj Cvijetinov akt nije imao neposrednih posledica na postojeće stanje.

Onda je na Trebavu upućen novi bataljon pod komandom Vojina Panića.Pomogao je da se učvrsti slobodana teritorija (učestvu-

jući u borbama kod Gradačca i na Sijedom Kršu), pa se vratio nazad. Prodor na Trebavu, dakle, bio je krupan vojnički uspjeh narodno-oslobodilačkog pokreta u našem kraju u to vrijeme. Zanijeti tim, čini mi se, zanemarili smo opasnost od sve većeg zamaha četništva u našim redovima.

U februaru je došlo do iznenadne provale i razbijanja ilegalnih partijskih i SKOJ-evskih organizacija u Doboju, Derventi i Bosanskom Brodu. Većina naših ilegalaca je pohapšena. U Doboju su hapšenje izbjegli samo Soka i Beba (Katarina) Veselić, koje su pre= bjegle u Kostajnicu. Jedna grupa omladinaca pobjegla je u Ljeskove Vode (Vojo Ivić, Bogosav Damjanović, Karlo Jiral, Djordje Janačko-Rumun i Halil Halilović).

Djelujući neposredno pred našim odredom, na čvrsto oku= piranoj teritoriji, ove ilegalne organizacije su u neprijateljskoj pozadini u poslednje vrijeme bile razvile uspješnu djelatnost. Poseb= no u obavještajnom radu, a i u pogledu širenja političke svijesti u, privremeno, ustaškom strahovladom i fašističkom superiornošću, poko= lebanom narodu. Njihovim razbijanjem nestao je jedan od bitnih fak= tora narodno-oslobodilačke borbe u ovom kraju. O posledicama toga vidjećemo kasnije.

5.-Plamen borbe dogorijeva i zamire pod udarima udružene kontrarevolucije.

Da se vratim o dogadjajima,čiji sam neposredni svjedok bio.

Lipac je gotovo opustio,Svo, za borbu nesposobno stanovništvo,tokom poslednjih mjeseci evakuisano je u gornja ozrenska sela (Striježevicu,Konopljišta,Kloč i druga).Zlopateći se u oskudici svake vrste,čekalo je na ishod borbe,koja se već mjesecima vodila oko njihovih kuća.U Lipcu su ostale samo dvije vojske-neprijateljska i naša.Izmorene višemjesečnim borbama i oštrom zimom, u podijeljenom selu,čekale su proljeće.

Oni,jedna domobranska bojna,ukopana do guše, držali su Lipačko polje,Karabegovac,Varoš,Glavicu,dio Selišta,Zariće i Nikoliće.Da nije dima iz njihovih bunkera i besmislene danonoćne pucnjave,čovjek bi rekao da je život umro tamo dokle su oni dospjeli.Nigdje živa čovjeka na vidiku,pa poloizgorene i porušene zgrade izgledaju avetinjski.

Mi smo držali ostatak sela (Jošavu,Jovak,dio Selišta,Vrtliće i Brdjane.U cijeloj četi ja sam bio jedini "stranac". Udotadašnjim borbama izginula je skoro trećina čete.Gotovo da nije bilo lipačke familije iz koje u borbi nije već niko poginuo.Božo, Luka,Marko,Ranko i Cvijetin Nikolić;Božo,Cvijetin i Milutin Stanojević;Mitar i Luka Subotić;Boro,Pero i Mladjen Radojčić;Luka Plivčević,Mihailo i Simo Bjelić,Rade Mišić,Rade Vasiljević,Simo Djuričić, Djordje Damjanović i tako redom,iz dana u dan,u neprekidnim borbama, ginuo je neki od Lipčana.Pored njih pali su i Bogdan i Milan Gavrić, Božo Stojanović-Kablina,Dušan Gračanlija i još neki,koji su se borili u sastavu lipačke čete.Na lipačkim položajima pale su još i desetine boraca iz drugih četa,koje su Lipčanima u pomoć dolazile. Poginulo je još i dvanaest Lipčana -neboraca (žena,djece i staraca), koji su za vrijeme borbi bili kod svojih kuća.

Stojički je Lipac podnosio te gubitke.Hoće li samo doteći lipačkih momaka do kraja rata?Hoće li Lipčani izdržati na tom svom isturenom položaju prema fašističkoj tvrdjavi u Doboju?Koja bi vojska i toliko izdržala koliko su oni do tad izdržali na jednom položaju?A do kraja rata,sigurno,niko nebi izdržao.Ali,u lipačkoj četi u to vrijeme izgledalo je da ih nikad niko odatle otjerati neće.

Kad je Ignjat Radojčić otišao u "proletere",komandir je postao Pero Radojčić.Ni on nije bio bolje sreće od ranijih komandira.U martu pogibe i taj lijepi lipački momak,pa komandir posta Spasoje Bjelić.Spasoje je bio vrlo hrabar i otresit čovjek,ali svojeglava i politički nesvjesna ličnost.Posle Ismetovog odlaska u

Kostajnicu,u četi nije više bilo političkog komesara.Ignjat se po=sle njemačke ofanzive vratio u četu,ali se uglavnom bavio obaveštajnim i diverzantskim akcijama.Veso radojčić se sve više angažovao u posebnim zadacima Štaba odreda (kao ~~kurir~~ specijalni kurir najčešće Petko Djurić je i dalje bio u Štabu odreda.Dakle,i ono malo komu=nističko jezgro,koje je ranije postojalo u Jošavi,bilo je rastureno a borci naše čete prepušteni destruktivnom djelovanju stihije i četništva.

Naš vod,podijeljen u dvije grupe,smjestio se na Visiću i Laništu.Veća grupa,na čelu sa komadirom voda Nedom Niko=lićem je na Visiću, a manja sa komandirom Pajkom Zarićem u Laništu. U grupi na Visiću,pored mene,još su:Marko(Todin),Miroslav,Gojko, Andjelko i Milanko Nikolić;Petar,Milanko i Stevo Bjelić;Miloš i Ljubo Zarić;Nedo i Mihajilo Stanojević;Kršo Ilić i još neki,čijih se imena više ne sjećam -nas petanest-dvadeset,najviše.Patili smo se tu do zla boga u jednoj brvnari,podignutoj jesenas na brzinu za smještaj evakuisanog kukuruza iz sela.Na tim kukuruzima smo spavali i njima se hranili.Gušio nas je dim i jele vaške - a napolju je bio strašan mraz.Borbi nije bilo danima (svega jednom domobrani napraviše ispad na Vrtliće,ali ih mi brzo otjerasmo odatle).Patro=liramo Vrtlićima,pripucamo i dovikujemo parole domobranima,koji iz toplih bunkera ogradjenih žicom pucaju bez veze.

Skupili smo žice i uspostavili telefonsku vezu sa Jo=šavom (a preko neje sa Suvim Poljem,Tekućicom,Boljanićem i Brezici=ma) i Pridilom.Svi smo na jednoj žici,pa se medjusobno dogovaramo, pjevamo jedni drugima,a Dušan Stanišić (koji je kao teški ranjenik ostao u štabu odreda) nasloni tamo na radio slušalicu pa čujemo Moskvu i London -vijesti i muziku.Nijesmo sami na svijetu,pa lakše podnosimo svoje muke.

U martu, u Lipac stiže iz Doboja omladinac Stevo Fili=pović.Obradovo me je njegov dolazak,jer nam sem njega,niko od ustan ka iz grada nije došao.Čudno,jer mi smo mjesecima tukli fašiste na očigled Dobojlijama.Mogli su to da posmatraju kao na filmu.

Po neumoljivim zakonima prirode i zimi je došao kraj. Bezbrojni potočići potekli su lipačkom zemljom.Slušajući njihov žu=bor,udišući vlažni dah jugovine,noći na straži,na momente osjećali smo zadah nezakopanih lešina razasutih pojarugama oko nas.Proljeće ide,čekaju nas nove borbe - nove žrtve.Treba nastaviti tamo gdje nas je zima zaustavila.

Dogodilo se nešto nepredvidjeno.

April.Oko nas je sve ispupalo.Život prirode budio se iz teškog zimskog sna.Sjutra je nedelja- Uskrs.Slučajno -istog dana

pravoslavni i katolički.Ideja (nim danas neznam odakle dodje)- predložiti domobranima primirje za taj dan.Preko naših improvizovanih megafona,umjesto uobičajenih parola,tu veče pozvasmo ih i predložismo da sjutra ne pucamo jedni na druge.Ćute - a obično su nam odgovarali rafalima.

Sutradan smo iz Jošave dobili obavještenje,da su domobrani prihvatili primirje i da neko od naših treba da pokuša da se sastane sa njima izmedju položaja.

Lijepo sunčano prijepodne.U sigurnim zaklonima na Vrtlićima posmatramo,kao se četvorica naših (Nedo Nikolić,Rade Petkov Rade Nikin i Marko Nikolić) približavaju putem od Visića domobranskim rovovima na Selištu.Naoružani,bez bijele zastave parlamentaraca.

Pred nama odavno opustjelo selo.Zgarišta kuća,ogoljeli voćnjaci,izukrštane medje bez ograda (koje su odavno završile u bunkerima povezanim saobraćajnicama pocijelom Lipcu,kao krtičnjacima)U njima,nevidljivi od nas,domobrani slave svoj Uskrs.Život se naslućivao,ali nije vidio.Prvi put od svog postanka,tog Uskrsa, Lipac nije pokazivao znake uskrsnuća čovekovih nadanja.Jedino ona naša četvorica,što lagano,opreznim korakom,izadjoše na nišan dušmanu.

Napetost odjednom popusti.Iz rova se pojavi glava,a onda iz zemlje izadje čovjek.Domobran.Za njim još jedan,nekoliko, gomila.Razgradiše žicu ispred rova,pa,raspojasani,potrčaše u susret onoj našoj četvorici.Oživlje Lipac.Iz mnogobrojnih krtičnjaka izlazili su domobrani i hitali na Selište.I mi,na Vrtlićima,izadjosmo na čistac.Dve neprijateljske vojske u Lipcu,posle osmomjesečnih krvavih borbi,stajale su otvoreno jedna nasuprot drugoj i nijesu pucale.

Ovaj,prvi kontakt bio je kratak.Dogovoren je drugi za posle podne.Tad,na Vrtlićima,kod kuće Lekse Stanojevića,bio je cio naš vod.Naoružani dočekivali smo raspojasane domobrane koji su nam cijelo popodne dolazili u pohode.Zagledali su nas,grlili,ljubili i obećavali da neće više na nas pucati."U nebo bum streljal",kleo se mnogi od njih.Onda se pojavio jedan poručnik u pratnji dva podoficira i predlagao nam da pošaljemo svoju delegaciju kod njihovog zapovjednika,koji je željan da nas ugosti.(Videći me sa petokrakom na škrljaku,mislio je da sam ja neki komesar,pa se naročito bio okomio na mene,pozivajući me da podjem sa njima).Odbili smo taj poziv. Navečer smo se razišli.

Tu noć smo proveli budni,raspravljajući o tome što nam ovaj neočekivani susret sa domobranima može donijeti.Zaključili so

da bi to mogla biti neka neprijateljska podvala i da treba biti oprezniji.Pucati bez opomene na svakog ko bi naišao sa neprijatelj=ske strane -bila je odluka.

Pucnjave,ipak,nije više bilo.Zanijemiše zadugo lipački položaji,najglasniji od svih pložaja Ozrenskog partizanskog odreda. Kako i zašto?

Prećutno,bez dogovora,primirje je produženo narednih dana.U takvoj situaciji sa neprijateljske strane počele su stizati čudne"vijesti":

-NDH priznala pravoslavnu - grkoistočnu vjeru;Neće više biti proganjanja grkoistočnjaka, tj.Srba;

-Svima koji se vrate mirnom životu biće oprošteno,a NDH će im pomoći da obnove svoja porušena domaćinstva;

-Ustaška država,uz garanciju Njemaca,spremna je čak da prihvati oružane formacije ustanika,kao čuvare reda na pobunjenom području;itd.

Fašisti su,počeni gorkim iskustvom,elastičnije prišli rešavanju problema rastućeg narodno-oslobodilačkog pokreta.Željeli su da političkim smicalicama i "ustupcima" pocepaju naše redove, privlačeći na stranu izdaje sve ono što je bilo uplašeno ogromnim teškoćama i stradanjima,kojim,je bio izložen pobunjeni narod.

Tošo,koji je tih dana došao u Lipac,izgrdio je inici=jatore primirja (a kontakata sličnih onom našem bilo je tih dana na više mjesta ispred položaja odreda),objasnio njegovu suštinu i spriječio dalje kontakte sa neprijateljskom vojskom.Na tom sastanku u Jošavi objasnio nam je šire opštu situaciju u kojoj se nalazio naš pokret u to vrijeme,uslove daljeg razvoja borbe,obrazovanje bri=gada i "dobrovoljačkih odreda" (čak je bilo govora da se i neki ba=taljoni u našem odredu,ako to žele proglase"dobrovoljačkim").Govorio nam je o rastućoj četničkoj izdaji,ali nas je upoznao i sa radosnim vijestima o uspješnom razvoju partizanske borebe u Lici,Kordunu,Ba=niji,Zapadnoj i Centralnoj Bosni.Kazao nam je da očekuje skori do=lazak "Bosanske proleterske brigade"na Ozren.

Interesantno,da smo mi do tada malo znali o onome što se dešava na drugoj strani Doboja (U Krnjinu,oko Ljeskovih Voda i u Centralnoj Bosni uopšte)Partijska organizacija u Doboju,gotovo da je svu svoju pažnju bila usmjerila prema Trebavi i Ozrenu.Djordje Simić,koji je tih dana išao na lijevu obalu Bosne,donio nam je mnoštvo obavještenja o onom što se u medjuvremenu (od ustanka) zbi=lo zapadno od Doboja.Posle izvjesnog zastoja,pod vodjstvom Koje Jo=tića, u Ljeskovim Vodama se krajem četrdesetprve formirala jaka partizanska grupa,koja je kasnija ušla u sastav IV Krajiškog odreda (koji je djelovao u Centralnoj Bosni).Povezani sa Krajiškim par=

da bi to mogla biti neka neprijateljska podvala i da treba biti oprezniji.Pucati bez opomene na svakog ko bi naišao sa neprijateljske strane -bila je odluka.

Pucnjave,ipak,nije više bilo.Zanijemiše zadugo lipački položaji,najglasniji od svih pložaja Ozrenskog partizanskog odreda. Kako i zašto?

Prećutno,bez dogovora,primirje je produženo narednih dana.U takvoj situaciji sa neprijateljske strane počele su stizati čudne"vijesti":

-NDH priznala pravoslavnu - grkoistočnu vjeru.Neće više biti proganjanja grkoistočnjaka, tj.Srba;

-Svima koji se vrate mirnom životu biće oprošteno,a NDH će im pomoći da obnove svoja porušena domaćinstva;

-Ustaška država,uz garanciju Njemaca,spremna je čak da prihvati oružane formacije ustanika,kao čuvare reda na pobunjenom području;itd.

Fašisti su,počeni gorkim iskustvom,elastičnije prišli rešavanju problema rastućeg narodno-oslobodilačkog pokreta.Željeli su da političkim smicalicama i "ustupcima" pocepaju naše redove, privlačeći na stranu izdaje sve ono što je bilo uplašeno ogromnim teškoćama i stradanjima,kojim,je bio izložen pobunjeni narod.

Tošo,koji je tih dana došao u Lipac,izgrdio je inicijatore primirja (a kontakata sličnih onom našem bilo je tih dana na više mjesta ispred položaja odreda),objasnio njegovu suštinu i spriječio dalje kontakte sa neprijateljskom vojskom.Na tom sastanku u Jošavi objasnio nam je šire opštu situaciju u kojoj se nalazio naš pokret u to vrijeme,uslove daljeg razvoja borbe,obrazovanje brigada i "dobrovoljačkih odreda" (čak je bilo govora da se i neki bataljoni u našem odredu,ako to žele proglase"dobrovoljačkim").Govorio nam je o rastućoj četničkoj izdaji,ali nas je upoznao i sa radosnim vijestima o uspješnom razvoju partizanske borebe u Lici,Kordunu,Baniji,Zapadnoj i Centralnoj Bosni.Kazao nam je da očekuje skori dolazak "Bosanske proleterske brigade"na Ozren.

Interesantno,da smo mi do tada malo znali o onome što se dešava na drugoj strani Doboja (U Krnjinu,oko Ljeskovih Voda i u Centralnoj Bosni uopšte)Partijska organizacija u Doboju,gotovo da je svu svoju pažnju bila usmjerila prema Trebavi i Ozrenu.Djordje Simić,koji je tih dana išao na lijevu obalu Bosne,donio nam je ~~mnogo~~ mnoštvo obavještenja o onom što se u medjuvremenu (od ustanka) zbilo zapadno od Doboja.Posle izvjesnog zastoja,pod vodjstvom Koje Jotića, u Ljeskovim Vodama se krajem četrdesetprve formirala jaka partizanska grupa,koja je kasnija ušla u sastav IV Krajiškog odreda (koji je djelovao u Centralnoj Bosni).Povezani sa Krajiškim par=

tizanima,oni su uspješno djelovali prema komunikacijama od Doboja do Dervente.Sa Djordjom je došao i njihov kurir - Bogosav Damjanović.Tošo ga je mnogo hvalio kao mladog i odlučnog partizana.I on je bio iz Doboja.Moj vršnjak,ali se do tada nijesmo poznavali.Do rata je učio zanat,a u partizane je otišao u Ljeskove Vode,jer je odranije poznavao Koju.No,o Bogosavu (ili Bogoju,kao smo ga zvali) biće riječi kasnije.Tošo je bio taj,kog od tad nijesam vidio sve do 1951 godine.

Život je počeo da se kotrlja,kovitlajući nas sve više i više.

Potpomognuti ugodnim primirjem,četnički elementi su se razmahali.Blateći komuniste "avanturizmom","beskućništvom",karakterišući ih kao destruktivne elemente,nastojali su da ozrenske seljake odvoje od onih koji su ih do tada u borbi predvodili.Po njima:"komunisti hoće da preko seljačkih ledja i srpske krvi ostvare svoje bjelosvjetske ciljeve";"to su Turci i Šokci ~~i Čifuti~~,koji čuvajući svoje kuće i porodice,dodjoše da popale srpska sela"; i tsl.Naročito su se bili okomili na Murata,za kojim su one nezaboravne avgustovske noći sa Preslice,ozrenski seljaci,ne pitajuć ga ko je i odakle je,pošli u krvavi obračun sa fašistima.Sad su mu prebacivali što, umjesto njih,~~tajoć~~ te noći nije poveo"svoje Turke" -Brijesničane,Klokotničane i druge.

U vatrenoj raspri,mi im nijesmo ostajali dužni,ponekad govoreći otvoreno da treba likvidirati neke istaknute četničke provokatore kao,što su Djokan Šarčević,Cvijetin Todić,Golub Božinović i još neki.Oni su na to odgovorili"da komunisti rade o glavama domaćih boraca i komandira".

Vrag je zamrsio vrzino kolo.Ko će koga?Obe,sad već nepomirljivo zavadjene strane,iako još javno tolerantne medju sobom, žurno su se spremale za obračun.Naš,do uskrsa zajednički,neprijatelj sa svojih položaja,mirno je posmatrao i potajno pomagao svoje buduće otvorene saveznike - četnike.

Nestrpljivo smo očekivali dolazak "proleterske brigade", jer bez nje nismo mogli riješiti problem četništva u našem kraju.

Sredinom aprila podjoh do Ismeta u Kostajnicu da nešto više saznam o situaciji.Ismet i njegov,uvjek optimistički raspoložen komandant Nikola Ćelić me osokoliše,a bio sam zaista zaplašen onim što sam od Vese Radojčića bio čuo o četničkom napadu na partizanski štab u majevičkom selu Vukosavcima (Veso je,po Tošinom naredjenju, upravo tih dana išao na Majevicu da izvidi šta se tamo dogodilo)

Umiren od Ismeta i Nikole,zajedno sa Andjelkom Nikolićem šesnaestog aprila,vraćao sam se u Lipac.Na Spreči,prevozeći nas čamcem,Pajko Radojčić nam reče da je na Ozren stigla "brigada".Požuri=

smo u naš vod na Visiću.Usput čusmo da "proleterski bataljon" ide prema Lipcu preko Boljanića,Tekućice i Preslice.Razoružavaju četnike,pa je medju njima nastala panika.

U našem vodu potištenost.Borci pogledaju prema Preslici,gdje su,kažu,"Striježevljani posjeli položaj".Naidje Spasoje Bjelić sa Radom Kopićem,Milankom Plivčevićem i još trojicom.Kaže da "proleteri" idu da razoružaju "Cvijetinov bataljon",pa on bježi da se negdje sakrije.Poziva i naš vod.Niko ga ne posluša,pa njih šestorica nestadoše.Ovo unese još veću pometnju.

Striježevljani su,kako sam kasnije saznao,mirno dočekali "proletere2,sa kojimje bio i Tošo,pa su oni zanoćili u Striježevici.Za to vrijeme se Cvijetin sa nekolicinom svojih pristaša bio negdje sakrio.

Ujutru kod nas stiže Petko Djurić.Obradovasmo mu se, ali se i on negdje žurio.Pozva me na stranu i upozna me da će biti izvršena reorganizacija odreda,smijenjeni svi četnički orijentirani komandiri,a neki,kao Cvijetin Todić,izvedeni pred ratni sud.Reče da je već strijeljan Bogdan Jovičić.Sa "proleterima" je,kaže,stigao i Svetozar Vukmanović-Tempo,član VŠ,pa je povodom toga Štab odreda uputio poseban proglas borcima.Dade mi da ga pročitam mom vodu i objasnim situaciju (naravno bez onog o likvidaciji četnički raspoloženih ljudi).Pošto je za sutradan u Brezicima bilo zakazano savjetovanje cijelkupnog komandnog kadra,to on odmah krenu i povede sa sobom našeg komandira Nedu Nikolića,koji je bio predvidjen za komandira naše čete (umjesto Spasoja Bjelića).

Kad Petko i Nedo odoše,ja pročitah onaj proglas borcima i pokušah da objasnim situaciju u vezi sa reorganizacijom odreda. Umjesto da ih umirim,čini mi se,unesoh medju njih još veće nespokojstvo.

Po podne stiže kurir od Cvijetina Todića.Cvijetin poziva sve borce na zbor,koji je zakazao tog popodneva na Preslici. Meni taj kurir reče,da za živu glavu ne izlazim Cvijetinu na oči. To me uplaši.Cio vod krenu na Preslicu a ja sam,sa starim Todom Nikolićem ostadoh na položaju -na Visiću.Vratiše se kroz sat -dva,vidno uzbudjeni.

Saznadoh da im je na zboru (na kojem je bila većina Cvijetinovog bataljona) Cvijetin govorio da komunisti hoće da ga likvidiraju.Raspalivši ih,pozvao ih je da ga sjutra svi prate na savjetovanje u Brezicima i spriječe "komuniste da ga na prevaru uhvate i ubiju".Obećao im je,doduše,da"neće dozvoliti da se lije bratska krv",ali,veli "mora čuvati svoju glavu"=Razumljivo da je

ovakav Cvijetinov nastup izazvao kod većine boraca ogorčenje protiv onih,"koji mute na Ozrenu", tj. "komunista,Turaka i Čifuta".

Pošto se snabdješe sa hranom cijela grupa sa Visića ode da "prati" Cvijetina u Brezike,a ja opet ostah sam sa starim Todom.Noć je padala na ozrenska brda.

Bila je to jedna od najdužih mojih noći.Sjedim xxxx sa Todom na Visiću.Osmatramo,osluškujemo.Samo poneki pucanj sa domobranskih položaja ispred nas.Na drugoj strani mračna ozrenska brda.Odakle je opasnost veća?

Silazim u brvnaru.Zgrabim telefon i zovem štab odreda u Brezicima.Javi se Pridil (Svi smo na jednoj žici i svi čuju moj poziv).Veći dio Pridiljana otišao je sa Cvijetinom",reče mi telefonist.Onda Jošava:Tamo je mirno.Ignjat je sa Ismetom Kapetanovićem krenuo na s vjetovanje u Brezicima.Niko od njih nije otišao sa Cvijetinom.Suvopolje-na telefonu Mirko Djukić:·Simo Lukić,takodjer otišao je sa Ismetom.Niko od Suvopoljana nije otišao sa Cvijetinom.Veza izmedju Suvog Polja i Tekućice je u prekidu,pa nemože da dozove Brezike.Rekoh Mirku,da nekog pošalje da popravi liniju,pa se vratih na vrh brežuljka.

Prolazi besana noć.U praskozorje- 18 aprila 1942 - daleko u brdima,tamo gdje su mogli biti Brezici zapuca.Eho pucnjave,krajnim naporom dopre do nas.Uzbudjen slećem opet telefonu. Zvonim.Opet Mirko Djukić.Čuo je i on pucnjavu.Onaj što ga je poslo da popravi liniju vratio se i kaže da su Tekućičani namjerno prekinuli liniju i nedaju da se popravi.Jasno -četnička akcija bila je smišljena.Kakav je ishod? "naši su sigurno isprašili Cvijetina- proleteri su to",tješim se.

Razdanilo se.Nestrplivo čekam vijesti iz Brezika. Počeše da stižu jedna za drugom.Nepredvidjene,neshvatljive,neprihvatljive.Ko maljem,tukle su me po glavi.Po podne stigoše i oni koji su iz mog voda pošli sa Cvijetinom.Dobih konačnu sliku onog što se tog praskozorja desilo u Brezicima.

Sa oko dvjesta boraca,Cvijetin je stigao pred Brezike. Iznenada (niko nije znao kazati kako) došlo je do oštrog sudara ove Cvijetinove rulje sa jednom četom "proletera".U kratkom okršaju,Cvijetin je potisnuo "proletere" i one koji su se zatekli uz štab odreda iz Brezika,nanijevši im ozbiljne gubitke.Prema pričanju ovih mojih iz voda i "proleteri", Tempo i štab odreda pobjegli su preko Krivaje,ostavljajuć Ozren.

Slušao sam ćutke,misleć samo kako da iz te gužve izvučem živu glavu.Osjećajući moje strepnje,počeli su da me tješe:

"Ti se ne boj.Ti si naš -Srbin,a mi svoje braće nadamo.Al ,brate, mani se te tvoje lude politike".U pogodnom trenutku,Miloš Zarić mi nasamo reče da bi,ipak,ako imam igdje bilo najbolje da se odavde sklonim.

Kad sam se sledećeg dana upotpunosti uvjerio u istinitost onog što sam čuo o dogadjajima u Brezicima,postupio sam po Miloševom savjetu i krenuo da tražim "sigurnije mjesto".Prebacio sam se preko Spreče u Kostajnicu.Tamo u štabu kostajničkog bataljona u Svjetliči,pored Nikole Ćelića,našao sam Soku Veselić i Bogosava Damjanovića.Od njih saznadoh još neke podatke o zaista katastrofalnoj situaciji u koju smo iznenada zapali.Štab odreda, zajedno sa "proleterskim bataljonom" (ustvari I udarnim bataljonom Istočne Bosne) napustio je teritoriju Ozrena,prepuštajuć je zajedno sa borcima odreda,četnicima.Sa štabom odreda otstupila je i većina komunista,koji su se tog dana našli u Brezicima (radi savjetovanja).Od naših starih dugova otišli su:Ismet,Josip,oba Bešlagića, Veso Radojčić,Lazo Smoljić,Petko Djurić i Beba Veselić.

Osjećali smo se ko izgubljeni posle strašne oluje.Ni skim veze.Partijska i Skojevska organizacija u Doboju bile su razbijene ranije,a ovdje,na terenu Ozrena i Trebave ostali su samo medjusobno nepovezani i zbunjeni pojedinci.Odlučili smo,da se, uz Nikolinu pomoć nas troje (Soka,Bogosav i ja) što,prije prebacimo preko Bosne kod Koje Jotića i one njegove grupe u Ljeskovim vodama.

No nesreća nikad ne dolazi sama.Tih dana i tamo je došlo do gužve izmedju četnika i partizana (kako je četnička akcija bila povezana).Morali smo se zbog toga zadržati na Trebavi,bar dok se tamo stvari ne raščiste.Nažalost i tamo su dogadjaji krenuli za nas nepovoljnim tokom ,tako da smo potpuno morali odustati od našeg plana.

Nekoliko dana kasnije iz Lipca je po mene u Kostajnicu stigla četnička patrola i sprovela me natrag u Lipac.Dovedoše me u komandu čete u Jošavi.Unutra Spasoje Bjelić,Ignjat Radojčić i još nekoliko Lipčana.Pozdravismo se.Spasoje posla po Pajka Radojčića.Kad Pajko stiže,Spasoje nam obadvojici,iznenada,uze puške i sa riječima:

"Po naredjenju komandanta Cvijetina,moram vas razoružati,jer kao komunisti nemožete pripadati našoj vojsci".

Počesmo protestovati.

Spasoje se pravda."Neda on",veli,"svojih boraca,ali naredjenje je naredjenje.A,i vi pazite šta činite,jer se sve sazna". "Šta mogu ovi djećaci",poče da nas brani Ignjat,kog

niko nije dirao.

"Mani Ignjate",presječe ga Spasoje,Mlado -ludo,pa ga neko može nagovoriti".

Ništa nije pomoglo.Ostali ćute i kriju oči,a čini mi se, i Spasoju neugodno.Na kraju mi reče da sam slobodan i mogu ići gdje mi je volja.

Ustao sam i bez pozdrava pošao niz brdo -opet na Spreču. Osjećao sam se strašno poniženim,nemoćnim.Pred očima su mi bili domobrani koje smo posle borbi,zarobljene,raspojasane puštali iz Lipca da se vrate u Doboj.Meni tamo povratka nije bilo.Išao sam ponovo u Kostajnicu.

Istog dana kad i ja i Bajko razoružan je u Lipcu i Mile Nikolić,a u Suvom Polju Simo Lukić.Zašto samo nas četvorica?Po svemu sudeći četnici nijesu još smjeli jače da zagrizu.Popularnost takvih komandira i oprobanih partizanskih boraca kao što su bili Ignjat Radojčić u Lipcu,Todor i Vojin Panić u Boljaniću,Petar Djurić u Striježevici,Marinko Grabljo u Konopljištima,Veljko Kršić u Pridilu i drugi,štitila ih je pred četničkim represalijama.

Lak i brz uspjeh četničkog puča iznenadio je i njegove protagoniste -četnike.Pomalo i zaplašenim onim što su učinili,u prvo vrijeme, trudili su se da na svoju stranu privuku što više u narodu i medju borcima popularnih ljudi.Insistirajući na tome da su za sukob krivi "proleteri",koji su "sa strane došli da mute po Ozrenu", tvrdili su da su Tošo,Murat i ostali ozrenski partizani "sami napustili Ozren" izdajući narod i borce.Ozren su,po njima napustili "Turci i Šokci" i razni "beskućnici i avanturisti",a ostao je narod i njegovi pravi borci.Ostao je Ozrenski odred,koji je samo ono "partizanski" zamjenio sa "četnički".Umjesto Toše,koji je "napustio" ozrenske borce,"izabran" je za komadanta Cvijetin Todić, "provjeni borac kroz mnogobrojne okršaje sa ustašama".Ostali su svi bataljoni,sve čete,sav komandni kadar -sem komesara (koji su većinom bili "Turci, Šokci i Čifuti").Umjesto komesara postavljeni su "savjetnici" (Čak je,u prvi mah,i Simo Lukić bio postavljen za "savjetnika" II bataljona)Štab odreda premješten je iz Brezika u Boljanić,ali sve su jedinice odreda ostale na svojim starim položajima "spremne da i dalje brane slobodnu ozrensku teritoriju".

Mnogo sam se puta pitao,kako se ovako nešto moglo dogoditi?Zašto je partizansko rukovodstvo posle samo jedne,i to do kraja neizgubljene bitke,napustilo Ozren?

Čuo sam,posle rata,da je odluku o povlačenju donio Tempo, jer je,zbog iznenadnog četničkog napada,došao do zaključka da je cio

~~Ozrenxnaxčetničkojxstrani~~
Ozren na četničkoj strani. Zaista, čudno je da oCvijetinovoj namjeri niko na vrijeme ne upozori štab odreda. No mislim, da ipak iznenadjenje nije razlog, jer ga nije moglo ni biti.

O četništvu se dosta znalo, pa i o njegovim glavnim nosmiocima na Ozrenu. Znalo se i da neminovno pretstoji oštar obračun sa njima. Samo zato je i došao na Ozren Tempo sa onim "proleterskim" bataljonom. Inicijativa, dakle, za taj konačni obračun bila je na našoj, partizanskoj strani. Jasno, da u takvoj situaciji ni četnici nijesu skrštenih ruku čekali da ih "proleteri" skrate za glavu. Pa, koji bi se neprijatelj tako ponašao? To je moralo biti jasno Tempu i ostalima drugovima. Znači, organizujući akciju protiv četništva, trebalo je preduzeti mjere da se na vrijeme uoči i pariraju svi njihovi potezi. To je centralno pitanje. A kako je ono bilo riješeno?

Partizansko rukovodstvo planiralo je reorganizaciju odreda, kadrovske izmjene, smenjivanje pa i likvidaciju nekih četnički orijentisanih komandira - a nije preduzelo ništa da bude u toku raspoloženja boraca, a posebno aktivnosti sumnjivih elemenata.

"Proleterski" bataljon, glavna udarna snaga partizanska u toj akciji, pošto se kočoperno prošetao Ozrenom, bezbrižno se odmarao, bez dovoljno obezbedjenja i budnosti.

Komandni kadar iz cijelog odreda, u odlučnom trenutku, idući na savjetovanje, bio je odvojen od svojih jedinica.

Boračka masa, iznurena dugotrajnim borbama i izložena besomučnoj četničkoj destruktivnoj aktivnosti, ostavljena je sama na položajima prema sumnjivim "mirotvoračkim" akcijama fašista.

Sve, baš sve je kod nas bilo loše postavljeno.

Četnici, naprotiv, mnogo su se bolje postavili. Umjesto zavjereničkih sastanaka elite, obratili su se neposredno boračkoj masi (Cvijetinov zbor na Preslici). Prepuštena im u ruke (zamislit niko od naših ljudi ne ode na Cvijetinov zbor), boračka masa je slušala njihovu, jer nije bilo naše komande. Demagogijom i lažima bila je usmjerena tamo gdje su četnici htjeli. Mnogi pošteni borc i neznajući šta se to sa njima zbiva, našli su se tako na četničk strani.

Pri ovakvom obostranom rasporedu snaga, naš partizanski poraz u odlučnoj bitci sa četništvom na Ozrenu bio je neminovan. Posledice za dalji razvoj narodno-oslobodilačke borbe u čitavom dobojskom kraju bile su dalekosežne. Tako je četnički puč na Ozrenu 18 aprila 1942 godine postao prelomni momenat u razvoju borbe

naroda ovog kraja.On je označio kraj višemjesečnog burnog uspona oslobodilačkog pokreta i nastupanje nove etape,različite po mnogo čemu od onog što se do tada dešavalo u našem kraju.

Uzroci krize ustanka,svakao bili su,mnogo dubljiali to nije predmet ove moje priče.

Zaostali,medjusobno nepovezani i,iznad svega,nepripremljeni za aktivnost u novonastalim uslovima,deprimirani doživljenim,zaostali partizani na ovom terenu -pojedinci i grupe-preživljavali su teške dane.Okupljeni u Svjetliči,bez ikakve veze sa nekim centrom ili organizovanom partizanskom grupom,Soka,Nikola Čelić,Bogosav i ja, lupali smo glavu kako da se izvučemo iz tog beznadja.Izlaza nije bilo nigdje na vidiku.

Milenko Ružojčić

12/II

U VRTLOGU REVOLUCIJE

II.

USTANIČKE ISKRE NA OBALAMA BOSNE BILE SU NEUGAŠIVE

1.-Dominacija udružene ustaške i četničke kontrarevolucije - kritični dani borbe.

Četničkim pučem na Ozrenu,18 aprila 1942 godine,nastupio je opšti preokret u razvoju narodno-oslobodilačke borbe u cijelom dobojskom kraju.Prije svega,korijenito su izmjenjeni uslovi za njeno vodjenje.

Naglim i neočekivanim povlačenjem partizanskog rukovodstva (sa malim brojem najistaknutijih boraca),četničkoj dominaciji bila je prepuštena velika slobodna teritorija,organizovane vojne jedinice i narod Ozrena,Trebave,Vučijaka i,kasnije,Krnjina. U isto vrijeme,posle razbijanja i hapšenja (u februaru),na okupiranom dijelu ovog regiona (u Doboju i oklnim mjestima) više nijesu djelovale organizovane ilegalne organizacije Partije i SKOJ-a.Dakle, na čitavom ovom prostoru,do tada poznatom po snažnom i uspješnom razmahu oružane narodno-oslobodilačke borbe,odjednom,takorekuć preko noći,nije bilo organizovanih centara i rukovodstava narodno-oslobodilačkog pokreta.

Obezglavljeni narod i borci - svrstani u jedinice iznikle tokom višemjesečne partizanske borbe - postali su lak plijen smišljenoj akciji udružene kontrarevolucije (okupatora,otvorenih kvislinga- ustaša i prikrivenih izdajnika -četnika).Pojedinci i grupe svijesnih i narodno-oslobodilačkoj borbi privrženih boraca i aktivista,koji su ostali na ovom terenu bili su,ne samo zbunjeni i deprimirani iznenadnim preokretom situacije,nego i medjusobno nepovezani,neorganizovani i politički nepripremljeni.Situacija je,zaista,bila teška i,u tó vrijeme,izgledala bezizlazna.

No i iz"bezizlaza" postoji izlaz.Započeta borba je nastavljena.Kako?O tome u nastavku ove moje,ranije započete priče.

Napuštajući Lipac -razoružan,ponižen i nemoćan- krenuo sam opet u Kostajnicu,jer nijesam znao gdje na drugu stranu da krenem.Tu nijesam mislio duže ostati,ali ostao sam.

Kostajnicu sam malo poznavao.Prije rata u nju nijesam zalazio,iako sam je svakodnevno gledao iz Doboja.Neke Kostajničane sam upoznao za vrijeme boravka u Ozrenskom partizanskom odredu,jer je veliki broj ljudi iz ovog sela učestvovao u ustanku,

a kasnije, pod vodstvom Nikole Ćelića i Ismeta Kapetanovića, nastavio borbu na Ozrenu. Kao dobro organizovana jedinica, kostajnički partizanski bataljon se početkom februara prebacio preko Spreče na ovaj teren. Ovaj bataljona (na prostoru Grapska-Kostajnica-Stanić Rijeka) bio je glavni naš oslonac za širenje partizanske borbe na ostali dio Trebave i vezu sa partizanima na lijevoj obali Bosne (Krnjin-Ljeskove Vode). Obezglavljeni Ismetovim odlaskom (posle četničkog puča na Ozrenu), zbunjeni preokretom, borci i narod su nevoljko prihvatili situaciju u koju su neočekivano zapali. Bataljon je formalno postao "četnički", kao dio Trebavskog četničkog odreda, ma da su se i dalje smatrali dijelom narodno-oslobodilačkog pokreta, a neki partizanima, pa čak i "komunistima". Bilo je, doduše, i medju njima pojedinaca četnički orijentisanih odranije, ali oni u tom opštem narodnom raspoloženju nijesu mogli da dodju do punog izražaja. Slična situacija (možda manje izražena) bila je još u nekim rejonima Trebave.

U svakodnevnim kontaktima sa Nikolom Ćelićem, Sokom Veselić i Bogosavom Damjanovićem, navikavao sam se na ono što nas je zadesilo, upoznavajući sredinu u kojoj sam se obreo. Nekoliko dana kasnije Soka je otišla u Osječane, a ja i Bogoje ostasmo u najvećem kostajničkom zaseoku Svjetliči.

Najviše sam se zadržavao oko Štaba kostajničkog bataljona, smještenog u kući Petra Žigića. Petar ju je izgradio pred rat, usred sela, namjeravajući da otvori trgovinu, ali su ga ustaše, zajedno sa mladjim bratom prije ustanka otjerale u logor. Sad je na spratu bila samo njegova žena Ruža sa dvoje nejake djece, a u prizemlju štab te čudne vojske - kostajničkog, do nekidan partizanskog, a sad četničkog bataljona.

U štabu, iza pisaćeg stola, narednik vodnik bivše Jugoslovenske vojske Novak Paravac - načelnik štaba bataljona. Priključio se bataljonu kad su ga Nikola i Ismet doveli ovamo sa Ozrena, pa pokušava da improvizovanoj seljačko-partizanskoj vojsci organizuje administraciju. Ne upuštajući se u politiziranje "dokonih", kojim je uvjek bila ispunjena štabna kancelarija, strpljivo je završavao posao, a onda odlazio kući u Podstijenje. Tako svaki dan.

Ismeta više niije bilo. Prisutni su ga često pominjali, pa se još uvjek, osjećalo njegovo prisustvo u tom - ni partizanskom ni četničkom komandnom punktu.

Druga dvojica članova štaba, svakodnevno navraćaju ovamo, ali se, po svom ponašanju, malo razlikuju od "dokonjaka", koji smetaju Novaku.

Prvi,komandant bataljona Nikola Ćelić,uvjek veseo i bučan, od prvog dana ustanka pošao je sa Ismetom,a za njim ostali Kostajni=čani,kojima je postao neosporni vodja i komandant.Kad navrati u štab sve se ori od njegovog zvečećeg smijeha,punog neodoljivog optimizma.

Drugi,Nikolin zamjenik Pero Milićević,nije bio bučan kao Nikola,ali se njegovo prisustvo uvjek osjećalo u Štabu.Svojom dugom crvenom bradom potsjećao me na Fridriha Barbarosu,ali nije bila bra=da i mudro držanje ono što gaje načinilo zamjenikom komandata bata=ljona,već odlučnost i hrabrost,kojom se odlikovao u svim borbama koje su Kostajničani vodili od ustanka,iako je bio običan,polupis=meni seljak.

U bataljonu su bile tri čete,kao i na Ozrenu,organizova=ne na teritorijalnom principu.Prva,sa ljudstvom iz Svjetliče i Sta=nić Rijeke,držala je položaje prema ušću Spreče (prema Doboju i Klokotnici).Druga u Ptstijenju,zajedno sa trećom u Grapskoj,doli=nom Bosne severno od Doboja.Zapravo,sve onako kako su to još parti=zani zimus organizovali.Prava seljačka milicija,do juče pod parti=zanskom, a sad pod četničkom komandom.Čuvajući svoje selo,svoju čeljad i domove,ti naoružani seljaci (koji su se u zlu sami kroz borbu naoružali),kao usput,izvršavali su operativno-taktičke zamisli onog koje bio iznad njih.- ranije partizanske, a sad četničke.Polako, gotovo neopaženo,od ranije hrabrih partizana,postali su obična čet=nička milicija,slična ustaškoj miliciji,koja se u medjuvremenu formirala u obližnjim muslimanskim selima.

U to vrijeme,ta vojska se još uvjek smatrala dijelom narodno-oslobodilačkog pokreta,konfrontiranog protiv okupatora i kvislinške NDH.Čuvajući svoju slobodnu teritoriju držala je položaje nasuprot okupatorskoj i ustaškoj vosci,koja je u poslednje vrijeme pokazivala dotada nevidjenu pasivnost u odnosu na slobodnu terito=riju i pobunjenu seljačku raju,koja ju je osvojila i čuvala.

Posle nekoliko dana Nikola mi je dao dugu austrisku man=liherku,pa sam se sa Bogojem uključio u sastav njegove prve čete. Komandir nam je bio žustri kostajnički momak Obrad Marjanović.Na smjenu smo išli na položaj u Stanić Rijeci.Pošto naši neprijatelji (švabe i ustaše u Doboju i Ustaška milicija u Brijesnici)nijesu pokazivali znakove agresivnosti,povazdan smo se izležavali na pro=plancima slušajući cvrkut ptica u ozelenjeloj šumi.Često sam zala=zio u Gavriće,gdje su majka i sestre Bogdana Gavrića (Mitra i Jo=vanka) stojički podnosile gubitak jedine muške glave u kući.Druga Gavrića Majka -majka mog školskog druga Mirka Gavrića,naprotiv,

nikako nije prihvatala njegovu smrt u ustanku.Nadala se njegovu povratku,jer majke neće da vjeruju da im se djeca nikad vratiti neće.Treća Gavrića majka,majka brojne sitne djece mog poginulog lipačkog komandira Milana Gavrića je sad i otac i majka.Možda je od svih majki njoj najteže.Teško je u to vrijeme bilo majkama, djeci i sestrama Gavrića.Gotovo svi odrasli muškarci su već bili izginuli.Teško je čeljadi bez muških glava- u teška vremena pogotovo.Iznad njih još samo čvrsto stoji Gavrića Glavica,koja sa lipačkom stiska Spreču na njenom ulasku u Dobojsku kotlinu.Na njoj je naš položaj.

Željni kavge i okršaja - kad neće fašisti,započesmo je mi.Krenusmo na onog,kog smo smatrali najslabijim -muslimansku ustašku miliciju u Brijesnici.

No,prvo jedno objašnjenje.

Muslimani i Srbi su ovdje,uz Spreču i Bosnu,zajedno od pamtivjeka.U odvojenim selima i mahalama,tavorili su svoj mukotrpni sljački život - podijeljeni religijom i laičkim političkim partijama.Bez medjusobnih sukoba dočekali su okupaciju,u kojoj su fašisti od jednih napravili obespravljenu raju,a drugima nudili varljivu priliku da postanu "cvijet hrvatskog naroda".Ustanak.Pobunjena srpska raja,predvodjena komunistima,nije gazila "cvijeće",već za gušu hvatala ustaškog "baštovana".Znala je ona dobro, da na toj siromašnoj bosanskoj zemlji,iz koje je i sama ponikla, lakše raste "trnje" nego "cvijeće",na kome može samo zaraditi krvave tabane.Umjesto krvavog medjusobnog obračuna,što su fašisti željeli,i posle ustanka ostali su jedni pored drugih,podnoseći se kao i prije.Kad su se kroz borbu njihove komšije naoružale,ni Muslimani "u tako teška vremena" nijesu mogli ostati nenaoružani".Ustaše su to iskoristile,pa im ponudile puške - "da čuvaju sebe i ,usput, puteve,koji kroz njihova sela prolaze".Muslimani Grapske,Svjetliče, Sjenine,Stanić Rijeke i Lukavice više su se pouzdale u vjeru svojih "nevjernih" komšija -ostali su nenaoružani.Klokotničani su puške primljene od ustaša odmah predali Kostajničkom bataljonu.Brijesničani i druga sela kompaktne muslimanske cjeline oko Gračanice uzdali su se u se i puške,koje su im ustaše naturile.

Eto,na te Brijesničane krenu nas dvadesetak,predvodjeni Obradom Marjanovićem. Sa prevoja Samarić otvorismo iznenadnu vatru na njihovu "kasarnu"kraj ceste.Ko osinjak uzbuni se Brijesnica.Napuštajući svoj seljački posao,s puškom u jednoj i torbom punoj "fišeka" u drugoj ruci,poletješe da se brane od napasnika. Iako to nijesmo vidjeli,osjetili smo ubzo,jer se i u našim selima okupljalo tako kad neprijatelj navali,pa se dadosmo u bijeg preko Klokotničkog polja.Naši gonioci nijesu ni pomišljali da nam vrate

"žao za sramotu". Vratili su se i, vjerovatno, nastavili posao za koga smo ih mi "digli".

Mi nijesmo htjeli, ipak, da ih ostavimo na miru. Koristeći našu provokativnu akciju kao povod, dan-dva kasnije, na Brijesnicu je krenuo čitav kostajnički bataljon. Podje da kazni te "ustaške izmećare", koji su "krivi" za hvatanje Čede Jaćimovića u ustanku", hapšenje Derviša Kapetanovića i slično. Neočekivano, dočekala nas je žestoka vatra i samouvjereni otpor. Briješničani nijesu, kako smo mislili, "branili ustašku državu", već svoje kuće, pune nejake i nedužne čeljadi. Osjećajući to svojim seljačkim instiktom, kostajničani su, praćeni pobjedničkim klicanjem pogrešno izabranog neprijatelja, požurili natrag u svoju Kostajnicu. Osjetili su oni da je za Brijesničane Brijesnica što je za njih njihova Kostajnica. Svi drugi razlozi, politički i ideološki, u tom času bili su sporedni.

Tako se završio prvi i posledaji oružani sukob, kojeg su tokom cijelog rata, naoružani seljaci -organizovani u različite vojne formacije zasnovane na vjersko-nacionalnoj osnovi-imali medju sobom. Velika je sreća da je tako bilo. Naša akcija protiv muslimanske ustaške milicije u Brijesnici u to vrijeme mogla je koristiti samo našim neprijateljima -četnicima i ustašama. Želeći da ponovo rasplamsamo usahli plamen borbe, bili smo pošli naopakim putem. Teško se bilo orijentisati u toj džungli odnosa, koji su vladali u to vrijeme oko nas.

Nestrpljivi, ali neiskusni pojedinci i partizanski orijentisane grupe pokušavali su da dogadjaje na neki način preokrenu u našu korist. Sredinom maja jedna takva grupa iz Kožuha i Osječana, predvodjena Novakom Mrkonjićem, likvidirala je komandanta Trebavskog četničkog odreda Milana Sojića. Četnička odmazda bila je brza i oštra. U kratkom okršaju bili su savladani i poubijani Novak, Kamenko i Boško Mrkonjić (Mitrović), Miloš Pejčić i Dimitrije Žarić. Pali su junački, ali u jeftinoj akciji - a vrijedeli su svaki za nekolicinu. Što je apsurdno, njihova akcija -umjesto da oslabi-ojačala je četničke pozicije na Trebavi. Umjesto sirove seoske barabe Sojića, komandant Trebavskog četničkog odreda postao je stari lisac i politikant pop Savo Božić iz Tolise.

Iskusniji i obrazovaniji od svog prethodnika, pop Savo je bolje shvatao strategijske ciljeve četništva i bio umješniji u taktici njihovog ostvarivanja u uslovima kakvi su tad bili u našem kraju. Najprije je reorganizovao komandovanje - uklanjajući sa komandnih pozicija "neuke" i "samovoljne", ali za borbu raspoložene komandire seljake (bivše partizane), dovodeći na njihova mjesta "školovane" i "disciplinovane" -četništvu privrženije ljude.

U okviru tih promjena,Nikola Ćelić je smenjen sa dužno= sti komandanta kostajničkog bataljaona, a na to mjesto postavljen Novak Paravac.Nezadovoljan ovim,u štab bataljona upade Obrad Marja= nović,pa poče da grdi Novaka.

"Polako Obrade",poče da ga umiruje Novak."I ja bi volio da Nikola bude komandant,ali ti znaš da je on komunista,a kako onda da bude komandant četničkog bataljona."

"I ja sam komunista",obrecnu se na njega Obrad."Sad vam komunisti nevaljaju,a kad smo mrzli po Ozrenu,majku vam božiju !"

I, jedva smiriše Obrada i još neke.

Nikola mirno prihvati smjenu i osta u selu kao neki nezavisni faktor - kog niko nije dirao,ali sa kojim je svako računao.

Reorganizavši vojsku,pop Savo je prionio na organizaciju vlasti na"slobodnoj"trebavskoj te ritoriji.Odvojivši civilnu od voj= ne vlasti,umjesto narodnih odbora,koji su se bili počeli ranije for= mirati,obrazovao je "četničke opštine" i uz njih "žandarmerijske stanice" -otprilike na svaki bataljon jedna opština.Za teritoriju kostajničkog bataljona sjedište opštine i žandarmesrijska stanica bila je u Musl.Grapskoj.U "žandare" (interesantno),poslaše i Bogoja Damjanovića!

Maj.Borbi odavno nema.Lijepo vrijeme i ozelenjela priro= da izmamila je seljake na njive.Mjesto pušaka u njihovim rukama opet plugmotika i druge seljacima,od puške,običnije alatke.Umjesto krvi,brazda.Polako -korak po korak - "umirivao se",od lani uzbunjeni dobojski kraj.Vješto su okupator i NDH -koristeći izdajničko četnič= ko geslo "čekanja povoljne prilike" - sprovodio svoju politiku"smi= rivanja pobunjenih rejona".Vješto je četničko rukovodstvo,koristeći se trenutnim interesima okupatora i ustaša,uvlačilo"pobunjenu srpsku raju" u kolo svoje kontrarevolucionarne politike.

Našli su se na istom putu kontrarevolucije.28 maja 1942 godine u Lipcu,pod pokroviteljstvom okupatora,potpisan je "Ugovor o miru i saradnji" izmedju ustaša i četnika.Na taj sramni dokumenat stavili su svoje potpise Cvijetin Todić,Dr.Branko Stakić i Cvijetin Djurić u ime Ozrenskog četničkog odreda,a pop Savo Božić,Djoka Milo= šević i Petar Armautović u ime Trebavskog četničkog odreda i četničkog odreda "Kralj Petar II"(iz centralne Bosne).Crno na bijelom,neizbri= sivo,ostavili su dokaz o saradnji izdajnika svih boja u borbi protiv narodno oslobodilačkog pokreta u dobojskom kraju.Historičari će iz tog izvući pouku.Za našu priču bitan je neposredni odraz tog spora= zuma na dogadjaje koji su sledili.

Najznačajnije je bilo trajno obustavljanje borbe izmedju

Njemaca i ustaša, sa jedne, i četnika sa druge strane. Okupatoru i NDH to je značilo stabilnost i red na značajnoj tački "državne teritorije" i uštedu snaga neophodnih na drugom mjestu. To su "platili" privremenim odricanjem od neposredne vlasti nad teritorijom, kojom, inače, ni do tada nijesu vladali. Za narod Ozrena, Trebave i xrx Krnjina izgledalo je kao prestanak pogibije, paljenja kuća i pokolja čeljadi. Platili su to formalnim priznavanjem "vrhovništva NDH" nad njihovom "slobodnom teritorijom", na kojoj ću "do konačne odluke ratne sreće", naoružani, upravljati sami sobom. Uspostavljen je, dakle, neobičan status-kvo. Do tada od fašista nepriznati srpski seljaci su se našli u sličnoj situaciji u kojoj su se od ranije nalazile njihove komšije xxx u hrvatskim i muslimanskim selima. U položaju, koji je bio prihvatljiv, jer je "nudio" spašavanje glava i kuća, do "raspleta prokletog rata", kome se "kraj sagledat nije mogao". Svako ko bi pokušao da poremeti taj "teško stečeni mir" je "njihov dušman" pa im je "borba protiv partizana i održavanje mira i poretka" izgledala kao "moralna i prirodna obaveza".

Otprilike tako, izloženo sažeto, bilo je široko rasprostranjeno raspoloženje na cijelom dobojskom području u to vrijeme. To je činjenica, koju je trebalo shvatiti i na osnovu toga organizovati akciju (pre svega političku) za preovladjivanje svega negativnog što je xx naš narodno-oslobodilački pokret u to vrijeme na tom prostoru doveo u duboku krizu. Nije se moglo glavom kroz zid. Neki to nijesu shvatili.

Sredinom juna u Svjetliču iznenada banu Blagoje Blagojević iz Lipca i još jedan Lipčanin (ne sjećam se više koji). Uzbudjeni. Od odlaska iz Lipca, nijesam imao veze sa drugovima sa ozrenske strane Spreče, pa me njihova pojava začudi. No, oni mi to objasniše.

Posle povlačenja partizanskog rukovodstva i uspostavljanja četničke dominacije, nakon prve pometnje, neki istaknuti ozrenski komandiri na čelu sa Todorom Panićem (Tošinim zamjenikom u odredu), pripremili su akciju za likvidaciju četničkog vodjstva. Mislili su da kontrapučem Ozrenski odred ponovo naprave partizanskim. U akciju je bilo uključeno mnogo drugova sa većeg dijela teritorije odreda, ali jedan od njih je izdao. Kakmuški komandir Simo Jeremić, kad je sve bilo spremno, ode i o tome obavijesti Cvijetina Todića. Reagujući munjevito, Cvijetin je preduhitrio zavjerenike. Na Ozrenu je pokrenuta krvava četnička hajka.

"Sinoć, iznenada, Cvijetin je naredio zbor na Preslici", reče mi Blagoje. "Na tom zboru su razoružani, povezani, a zatim odvedeni u potok i poubijani Ignjat, Rade i Stanko Radojčić i Rade Nikin".

Posle toga formirana je "kaznena ekspedicija" sastavljena od Cvijetinu najodanijih ljudi i krenula da kažnjava partizane po Ozrenu. Boljanićani su pod vodstvom Todora i Vojina Panića pružili im organizovani otpor, a njih petnaestak Lipčana kriju se u šumi iznad sela, pa su poslali Blagoja i onog druga da preko mene ispitaju mogućnost za prebacivanja do neke partizanske teritorije.

Objasnih im da i sam ni sa kim nemam veze, pa se dogovorismo da oni, ipak, predju svi u Kostajnicu (tajno), pa da svi zajedno pokušamo da se probijemo preko centralne Bosne u Krajinu. Sutradan stiže samo Ljuban Blagojević i obavijesti me da su odustali od bježanja iz Lipca, jer je Ignjat na strijeljanju ipak ostao živ, ali je teško ranjen. Oni neće da ga ostave samog u Lipcu. Odložismo i ovaj bijeg iz ove četničke gužve, čekajući dalji razvoj dogadjaja. Sledili su dramatični trenutci.

Boljančani nijesu mogli odoljeti nadmoćnijim četnicima, pa su, otstupajući krenuli "tamo gdje je u aprilu otišao Tošo" - prema Krivaji. Izmoreni i iznenadjeni u jednoj štali na Pocijelovu bili su razbijeni. Pojedinačno i po grupama vratili su se nazad sa namjerom da se kriju oko svojih kuća. Četnici su iz dana u dan, otkrivali njihova skloništa, likvidirajuć jednog po jednog. Crne vijesti svakog dana: Pao je Vojin Panić, pa onda mučki Marinko Grabljo i na kraju jedan izdajnik zakla Todora. Spominjem samo ovu trojicu podoficira kapitulirane jugoslovenske vojske, koji nikad nisu mislili da kapituliraju. A na Ozrenu su tih dana padale mnoge glave partizanske - zaostale posle onog naglog i ~~nečim~~ neobjašnjenog povlačenja partizanskog rukovodstva iz Brezika, dokazujući svima da je Ozren bio, bar toliko partizanski koliko je bio i četnički. Za takav Ozren trebalo se je organizovano boriti, a ne bježati s njega. Ovo ne govorim zbog ~~neke~~ neke zamjerke nekome, (takva zamjerka ~~nema danas nikakvog~~ nije imala smisla), već zbog oslikavanja pravog stanja u kojem je tad trebalo nastaviti borbu. Nastavljanje borbe, - učeći se na sopstvenom iskustvu, pronalazeći nove puteve i načine djelovanja - je u to vrijeme jedino imalo smisla. Kako?

2.- Kritični trenutci su preovladani -borba se nastavlja.

Po-slednji dogadjaji su pokazali da iskra borbe i dalje tinja neugašena pod pepelom četničke izdaje,ali da džaranje po tom pepelu izaziva samo varnice,možda i po neki plamičak.Koreni krize bili su mnogo dublji nego što su to neki od nas mislili,gubeći glave u brzopletim akcijama.Pred nama je bila dugotrajnija,prije svega,politička akcija.Pitanje je samo koliko smo snaga imali za to.Imali smo što smo imali - u životu je to uvijek tako.

Upravo u to vrijeme,u Zagrebu je dovršeno sudjenje pohapšenim ~~dobojskim~~ komunistima iz Doboja,Dervente i Bos. Broda.Sokin otac,stari dobojski komunista Vladimir Veselić i dva derventska omladinca Vlado Šuput i Ivica Faflet osudjeni su na smrt, većina drugih na dugogodišnju robiju,ali neki su i oslobodjeni.Medju njima Dedo Trampić,Derviš Kapetanović i Teodor Jeftić.Njih su trojica vraćeni u Doboj,ali zadržani u zatvoru.Zatvorski režim nije bio strog,pa njih trojica prebjegoše kod nas u Kostajnicu.

Nekoliko dana kasnije,Derviš se,uz pomoć nekih svojih rodjaka u Grapskoj,Doboju i Brijesnici, uputio prema Majevici,gdje se pridružio partizanima.Kad sam,kasnije, stigao u I (XV) Majevičku brigadu našao sam u njoj i Derviša,pa smo zajedno bili do jednog kobnog dana u praskozorje pobjede.Bio je medju najhrabrijim u brigadi,ali svojeglav.Njegova nemirna priroda i strogi partizanski zakoni čas su bili u zavadi čas u ljubavi.Od borca je postao komandir,a onda opet od komandira borac,da bi najzad izrastao za komandanta I bataljona brigade.U predvečerje jednog martovskog dana četrdesetpete,u majevičkom selu Tutnjevcu,rastali smo se misleći o skorom zajedničkom povratku u Doboj.On ode,krakatim korakom,da traži konak svome bataljonu,a ja produžih da stignem svoj bataljon ,koji se razmještao u susjednom selu Maleševcima.Ujutru mi saopštiše da je Derviš te noći poginuo.Ubio ga njegov stražar,koga je,samouveren,pokušao da provjeri u vršenju dužnosti. Sahranili su ga iste noći na tutnjevačkom groblju,ispod brda,na kojem je od jeseni četrdesetdruge ležao njegov brat Ismet.Slučaj-sudbina?Tu su zajedno ležali do pedesetprve,kada sam ih ponio u Doboj.-Bila je svijetla ljetnja noć.U zaspali grad ulazili smo u isluženom džipu ugašenih farova zbog kvara.Kraj mene ,na otrcanom sjedištu,u dvema platnenim vrećicama bili su Ismet i Derviš Kapetanović, a u trećoj Adil Bešlagić.Bez ceremonijala vraćali su se u svoj grad.Stezao sam vrećice kraj sebe.Žuljale su me njihove kosti u tom poslednjem zagrljaju sa drugovima iz detinjstva,iz rata,iz života.

Dedo Trampić nije bio svojeglav i sklon avanturama kao Derviš. Bio je već član KPJ, i to baš njene donojske organizacije, pa se više od Derviša osjećao vezanim za ovaj kraj. Da bježi dalje iz Kostajnice nije morao. Kostajničani su ga prihvatili kao svog, pa je ne samo mogao tu opstati, nego i nastaviti tamo gde je sa hapšenjem prekinuo.

Smjestio se u kući Vasilja Filipovića u Svjetliči i počeo da narodu popravlja obuću (kod starog Veselića izučio je obućarsku zanat i stekao svoje prve komunističke nazore). Do tada smo se površno poznavali, ali nas je zajednička sudbina zbližila, pa sam se i ja ubrzo preselio kod Vasilja. Tu smo ostali preko godinu dana. Zajednički boravak u Vasiljevoj kući, olakšavao nam je djelatnost kojom smo za to vrijeme bili okupirani. Obojica smo bili mladi i neiskusni (Dedo je imao dvadeset, a ja osamnest godina), morali smo se snalaziti kako smo umjeli. No, sam nas je život gurao naprijed. Prvo i najvažnije nam je bilo da se povežemo sa svima koji su ostali i dalje privrženi narodno-oslobodilačkom pokretu, da se nekako organizujemo i razvijemo ilegalnu aktivnost u korist NOP-a.

U početku smo se orijentisali prema gradu nastojeći da se, preko zaostalih pojedinaca iz ranijeg ilegalnog djelovanja, povežemo sa nekim od rukovodstava Partije i NOP-a. Nije bilo lako. Zaplašeni i deprimirani poslednjim dogadjajima u ovom kraju, ljudi su se teško odlučivali da se aktivnije angažuju u tim "opasnim akcijama". Ipak, uspostavljene su neke veze sa Jurom i Tomom Bilićem, a naročito sa nekim dobojskim omladincima. Svojom spremnošću za aktivnost, medju njima naročito su se isticali Halil Halilović, Jakica Todorović, Muhamed Mahmutović i, kasnije, Ferko Bešlagić. Posredstvom Mahmutovića uspostavljen je i nekakav kntakt i sa tadašnjim kotarskim poglavarom u Doboju Babićem, koji je izražavao želju da pomaže NOP. Obnovljene su i veze sa nekim dobojskim ljekarima (Dr. Pšornom i drugim), pa je Dedo pokušao da formira i odbor Narodnog fronta u gradu. Rezultati nijesu bili veliki, ali krenulo je.

Na drugoj strani - na četničkoj teritoriji Trebave - uslovi za našu aktivnost bili su povoljniji. Tu se našlo mnogo bivših pripadnika razbijenih partizanskih odreda, a i medju četnicima bilo je dosta ljudi raspoloženih za saradnju sa partizanima. Trebalo ih je samo povezati i organizovati za konkretne akcije. Bez naročitog napora, već sredinom ljeta četrdesetdruge na terenu Kostajnice, Grapske i Osječana oformljena je grupa, koja je otpočela sa ilegalnom organizovanom djelatnošću. Sačinjavali su je: u Kostajnici- pored Dede i mene, Nikola Ćelić; u Musl. Grapskoj - Ahmet Durić, Ago Pejzić i Muhamed Devedžić; a u Osječanima -Soka Veselić, Milan Pavlović i Milan Kajganić. Tijesno povezani medjusobom, svaka od ovih trojki djelovala

je na svom terenu,okupljajući oko sebe druge pristalice NOP-a.Tako napr.,uz nas trojicu,u Kostajnici u nekim akcijama neposredno su se angažovali Zora Ostojić,Miroslav Ćelić,Nedelko stojanović - Kabline,a taj se krug stalno širio,uključujući,manje ili više i druge ljude - naročito omladince (Savu i Živka Ristića,Vasilja Ćelića, Luku Jorgića, i još neke).Slične grupe nicale su i po ostalim selima Trebave (naročito u Kožuhama i Koprivni).Krajem godine smo uspostavili veze i sa njima,tako da se može reći da je mreže ovakvih ilegalnih -manje ili više organizovanih-grupa prekrila najveći dio Trebave.Zbunjenost i izgubljenost u koju smo proljetos -posle iznenadnog četničkog puča-bili zapali,bila je preovladana.

Sa Ozrenom,posle onog nesretnog kontra-puča u junu, nijesmo imali veze.Bijesna četnička hajka,natjerala je tamošnje privrženike NOP-a u duboku ilegalnost.Sredinom jula,neočekivano, bili smo svjedoci dramatičnih trenutaka dvojice od njih.Evo kako:

Ozrenski četnici krali su stoku od ovdašnjih Muslimana, a Kostajničani su to sprečavali.Jednog dana,ukradoše volove nekom Muslimanu iz Stanić Rijeke.On to prijavi Štabu kostajničkog bataljona,pa Novak Paravac posla patrole da pretraže šikare i pećine oko Spreče nebi li pronašli nestale volove.(Kradljivci su običavali da ih tu preko dana prikriju,a onda noću pregone na Ozren).Na te patrole niko više nije mislio.Ali-predveče!

Slučajno sam se zadesio u Štabu,gdje je,kao uvjek,bilo dosta ljudi.Naidjoše neki od onih koji su otišli da traže ukradene volove.Prilaze Novaku i nešto se sa njim sašaptavaju.Riječ po riječ,pa počeše glasno.

"Nemogu.Ma,nesmijem braću mila",branio se od nečeg Novak.

"Slušaj,bolan Novače",zavapi jedan,"zar možemo našeg druga i brata,onako jadnog,ranjenog,pustiti da skapa ko pašče?"

"Znam ja to ko i ti",brani se Novak."Ja nemam ništa protiv njega.Al , razumijete li,nesmijem.Znate vi dobro što bi Cvijetin učinio".

"Ne tražimo mi da ga ti braniš od Cvijetina",ubjedjuju ga uporno,"već samo da ga pustimo da se negdje skloni,a ti da ćutiš o tome".

Iz dalje raspre saznadoh,zaprepašćen, da su,umjesto ukraddnih volova,patrole koje je jutros Novak uputio, u Stanić Rijeci pronašle teško ranjenog Ignjata Radojčića i njegovog brata Pajku.Nemoćan da išta učinim ,sa strijepnjom sam pratio rasplet.

Nemogavši ubjediti Novaka,oni iz patrole odoše u mrak koji je bio naveliko ovladao selom.Uskoro -evo ih opet.Traže nosila jer "teško ranjeni i iscrpljeni Ignjat nemože da ide".Uzeše ih i

opet nestadoše u mraku.Tamo negdje,gdje su ostavili Ignjata i Pajku -ubrzo iza toga- odjeknuše dva pucnja.Nekoliko minuta kasnije iz ~~xx~~ trče,opet, oni iz patrole.

"Pobjegoše,majku im njihovu", viču,prilazeći nam.

"Ko?!"

"Pa,Ignjat i Pajko - zna se",reče jedan.

"Kako pobjegoše?"Pita ih Novak.

"Lijepo.Dok smo mi išli po nosila,Pajko gurnu Blagoja Milićevića,koji je ostao da ih čuva,pa zdimiše u mrak.Blagoje puco, ali njia mrak proguta",objašnjava mu jedan.

Novak naredi svom zamjeniku Peri Milićeviću da uzbuni selo i pronadje bjegunce."Tražiše" ih cijelu noć - ali ništa ne "nadjoše".

Većina je bila zadovoljna ovakvim epilogom,a,vjerujem i Novak Paravac."Eh,ja čuvam komuniste,a jednog dana doće mi glave" jadao mi se sutradan.Znao je Novak dobro ko sam ja i sigurno mi to bez razloga nije rekao.Posle rata,zaista,likvidiran je kao četnik. Neznam jeli posle ovoga učinio neki zločin,ali mislim da za tako nešto nije bio lično sposoban.Uvučen,preko volje,u revolucionarni vrtlog,naviknut da sluša tudja naredjenja,nije imao snage da se jasno oprijedeli izmedju mnogih vatri,koje su gorjele oko njega. Sagorio je u jednoj,jer nije dospio u oganj drugih,U revoluciji najgore prolaze neodlučni.

Dedo i ja smo pokušavali da saznamo gdje su se Ignjat i Pajko sklonili.Oni što su ih krili to nijesu"ni sebi htjeli da odaju".Isuviše su gadna bila vremena.

Uskoro zatim u Doboju se pojavi Škrab (onaj isti što sam ga u januaru upoznao u Lipcu).Posalao je Dedi pismo i nestao. Obavještava ga da je došlo do četničkog puča i u Zeničkom odredu, kojom je prilikom izginulo dosta naših drugova,a medju njima i Sokina sestra Beba.Nov udarac za Soku (posle očeve smrti),kog je ona stojički izdržala.Škrab je upućivao Dedu da se poveže sa Ignjatom Radojčićem i Simom Lukićem,koji su kao članovi Partije ostali na ovom terenu.O Ignjatu smo,kako smo vidjeli,nešto znali,ali o Siminoj sudbimi ništa.Nestao je posle junskih dogadjaja na Ozrenu, kao da je u zemlju propalo.No,koga nema bez njega se mora.Mora se djelovati.Kako?

Najvažnije u to vrijeme nam je bilo da se redovno obavještavamo o onom što se dešavalo kod nas i u svijetu.Otsječeni od rukovodećih centara NOP-a,u moru ustaške i četničke propagande,vapili smo za vijestima o partizanskoj i antifašističkoj borbi.

Neke vijesti su stizale samo.Kostajnicom su svakodnevno prolazili razni ljudi - razoružani i demoralisani bivši borci partizanskih odreda,bahate četničke grupe,samozvane vojvode i Dražini oficiri,izgladnjela raja i prevejani švercori.Svak od njih je donosio ono što je usput vidio,čuo,doživio.Drugi izvor informacija bile su ustaške novine (koje smo lako nabavljali iz grada).Intonirane da nas demorališu,ipak,davale su nam snagu,jer su nas redovno informisale da još živi "boljševička Rusija",a da xx,širom zemlje,dejstvuju "komunističke bande".Analizirajući saznato preko navedenih izvora informacija,dolazili smo do istine:Tačno je da Srbijom,Istočnom Bosnom i Crnom Gorom vladaju četnici,ali plamen Narodno-oslobodilačke borbe širi se još uvjek cijelom zemljom, naročito u Bosanskoj Krajini,Lici,Kordunu,Baniji,Slavoniji.Tačno je da sile trojnog pakta još uvjek imaju inicijativu,ali antifašističke snage su one koje iz dana u dan postaju moćnije.Toliko je bilo dovoljno za održavanje sopstvenog morala,ali ne i za našu ilegalnu političku aktivnost.Tragali smo za našim izvorima informacija,iz koji ćemo crpsti,ne samo objektivnija obaveštenja,nego i upustva za našu aktivnost.Imali smo sreće.

Dimšo Tatić,kod koga se je u Osječanima bila smjestila Soka,imao je radio aparat.Ona je tako mogla redovno da sluša Moskvu,London,pa i "Slobodnu Jugoslaviju".Sve te vijesti ona je bilježila,a zatim,predavala Pavloviću i Kajganiću.Oni su ih onda doturali Duriću i Pejziću u Grapsku.Tu smo ih preuzimali ja i Dedo. Drugi dio posla ostao ja na nama dvojici.

Nabavili smo šapilograf,pa posle redigovanja Sokinih pribilježaka,umnožavali u nekoliko desetina primjeraka kao "Radio vijesti".Te,rukom pisane i umnožene"Radio vijesti" slali smo preko omladinaca u Doboj,dijelli našim ljudima u Kostajnici,a dio slali u Grapsku i Osječane.Što je najinteresantnije,sve smo to obavljali bez velikih teškoća."Štamparija" je bila u originalnoj "pelikanovoj" okrugloj kutiji ispod našeg kreveta u Vasiljevoj kući.Niko nas ne upita šta je to,iako su svaki dan ljudi dolazili kod Dede da im popravi obuću.

Za to vrijeme Cvijetin završavao "čišćenje Ozrena od zaostalih komunista",učvršćujući svoju strahovladu.Jednog dana na čelu brojne "kaznene ekspedicije" (oko 150 četnika) on predje u Trebavu,da i tu "počisti od srpskih izdajica".Naišavši na otvoreno protivljenje ogromne većine Trebavaca,ova Cvijetinova banda, doprijevši do Osječana,morala se vratiti neobavljena posla na Ozren.Sa sobom je povela samo Savu Simića-Adžiju iz Osječana i Nikolu Ćelića iz Kostajnice.No,i njih su,zbog jednodušnog zahtjeva

naroda sa ovog terena,morali ubrzo pustiti.

Nikola je tom prilikom dobio grdne batine,ali to mu je bi=lo nepotrebno,jer je ludo,prkoseći im sa svog praga kad su prola=zili kroz Kostajnicu,pao im u šake.Dedo i ja smo im se "mudro" sklo=nili s puta,sakrivši se u vrbacima kraj Bosne.

Krajem ljeta situacija se počela potpuno smirivati.Parti=zanskih jedinica nije bilo blizu,a ustaško-četnički sporazum bio je u punom dejstvu.Tim sporazumom uspostavlen je čudan administrativno-pravni poredak u dobojskom regionu,podijeljenom na dve jasno razgra=ničene zone:"okupiranu" pod ustaškom i "oslobodjenu" pod četničkom vlašću.Prvu je sačinjavao grad,uzak pojas komunikacija uz Bosnu i Spreču i hrvatska i muslimanska sela pod kontrolom ustaške milicije. Drugu su činila srpska sela (dijelom i muslimanska) na Ozrenu,Tre=bavi i Krnjinu (sev.zap.od Doboja).Na tu teritoriju ni Njemci ni ustaše nijesu zalazili.Izmedju navedene dvije zone uspostavljen je promet preko odredjenih i dobro kontrolisanih prelaza.Na tim prela=zima,jedna prema drugoj,stajale su ustaško-domobranske i četničke straže.Tako su od nekadašnjih položaja kostajničkog bataljona osta=le samo dve "pogranične" straže - u Poljicu (Trifkovića Polju) i na skeli kod kostajničke škole.Za prelazak iz jedne u drugu zonu xxx svaka strana izdavala je propusnice - koje su važile kao neki pasoš.

Interesantno,da su ustaše priznavale četničke propusni=ce kao punopravni dokumenat,iako ih je svako lako mogao napraviti i dobiti.Istini za volju,ustaše nijesu u grad puštale obilježene i naoružane četnike,ali oni,koji su bez oružja sa četničkom propusni=com tamo odlazili uživali su puni imunitet,bez obzira šta su protiv okupatora i NDH do tada učinili.I sam sam jednom iskoristio tu moguć=nost i otišao u grad,ali takvom riziku se nije trebalo izlagati,jer se veza sa gradom mogla održavati na mnogo jednostavniji način.Za pravo - na plaži punoj kupača (iznad klaonice) Dedo i ja smo se sva=kodnevno sastajali sa ljudima iz grada.Čak smo i prelazili na doboj=sku stranu pomiješani sa ostalim gološavim kupačima.Ustaše su po=štovale naš "imunitet",kojim nas je"štitio" ustaško-četnički spora=zum o miru i saradnji.Kud ćeš povoljnije prilike za ilegalni rad.

Ovakovo stanje omogućivalo je svakom ugroženom u gradu da se lako prebaci na Trebavu i tamo bezbjedno živi.Interesantan je slučaj Ive Šubarića,koji je zbog ilegalne djelatnosti za NOP pre=bjegao iz Modriče u Kožuhe.Da bi se zamaskirao pred četnicima,pre=krstio se iz katoličke u pravoslavnu vjeru.Vjerujem da je to bio

jedinstven slučaj u NDH,karakterističnoj po prisilnom prekrštavanju pravoslavaca u katolike.Kad me je upoznao,odmah je tražio da ga nekako uključimo u ilagalnu djelatnost na ovom terenu,ali Dedo je bio mišljenja da je najpametnije da čuva glavu i čeka pogodnu priliku za prebacivanje do neke partizanske jedinice.

Pored Šubarića,u Kožuhama i Koprivni,gdje sam češće počeo zalaziti,upoznao sam još dosta naših drugova,koji su se slučajno našli,pa kao i mi medjusobno povezali i počelim organizovano da djeluju:Janković Slobodan-Džodan,Duško Budimir,Panto Nikolić,Miloš Tolpa,Ivica Hlubina,Mato Bjelić,Tišma i drugi.

Ušli smo u drugu ratnu jesen.Život je tekao mirno. Seljaci su skupljali ljetinu.Posle burne lanjske jeseni,ove godine u Kostajnici je bilo puno slava i svadbi.Dedo i ja smo bili počasni gosti na svim tim njihovim porodičnim slavljima,jer smo bili rijetki varošani koji su s njima dijelili teške ratne dane. Na rat ,kao da se i zaboravilo.

Pod kraj septembra iznenadna vijest:"U Donju Zelinu stigla velika partizanska kolona.Vodi je Tošo Vujasinović"!U nama radost i nevjerica,a onda razočarenje:"Iznenada su se vratili prema Majevici istog dana".

Zašto su dolazili?Zašto vratili?Pričalo se,da su htjeli preko Trebave za Krajinu da idu,ali ih pop Savo nije pustio. Govorilo se da su jako iznureni,pa će sigurno "pogubiti kosti po bespućima istočnobosanskim".Ipak,pustio ih je pop Savo na miru da odu.Znao je on dobro da Trebavci nijesu spremni da pucaju na svoje bivše drugove,a i sam se plašio gužve.

U to vrijem opet se u Doboju pojavio Škrab.Poslao Dedi neko pismo za VI brigadu (to je bila ona partizanska kolona), pa ,po običaju nestao.Mučio se Dedo sa tim pismom pa ga onda poslo za brigadom preko neke veze u Brijesnici.

Uzbudjenje zbog pojave partizana na Trebavi brzo se stišalo,ali u novembru dopriješe vijesti da se nešto dogadja na Majevici.Tamo,zbog tog,pokrenuše čitav Trebavski četničkimodred. No Trebavci ne stigoše na Majevicu,niti u borbu protiv partizana, koji su u medjuvremenu u Majevičkom selu Maleševcima grdno potukli četnike.Vrativši se iz Špionice nazad Trebavci usput napadnu i razbiju ustašku oružničku postaju u Srnicama (Kavgu su otpočeli Osječanci predvodjeni Petrom Džigumom).Umjesto partizana,dakle, Trebavci su opet tukli ustaše.To im je bilo draže.

Ustaše i četnici brzo zagladiše incident u Srnicama. Opasnost od rastuće snage partizanske posle maleševačke bitke ih je brzo izmirila.Za nas su dogadjaji na Majevici,a i ono što se desilo na Srnicama,bili veliki potstrek za još veću aktivnost.

Nažalost,još uvjek nijesmo imali kontinuirane neposredne veze sa nekim rukovodećim centrom NOP-a.Povremeni Škrabovi nailasci malo su tome doprinosili,pa smo na sve strane tražili mogućnost da tak= vu vezu uspostavimo.Naročito smo mnogo očekivali od veza preko drugova u Koprivni (Pante Nikolić).Čak smo razmišljali i o veza= ma sa partizanimau Slavoniji,gdje su neki Vučijačani povremeno zalazili.Sve češće sam zbog tog odlazio u Kožuhe i ~~[illegible]~~ Koprivnu (jed na grupa Vučjačana je kasnije i otišla u Slavoniju - na čelu sa Radisavom Milanovićem,bivšim Kupresovim poltičkim komesarom).

To je onaj "prekobosanski kraj" iz mog detinjstva. Bogata i lijepa sela.U njima "veliki njemački rajh" i "Nezavisna država Hrvatska" nikad nijesu uspostavile svoju vlast.Žandarmerij= ska stanica,koju su bili uspostavili u Osječanima,bila je samo usamljena stalno opkoljena tvrdjava,a ne baza,oslonac fašističke vlasti.Ljudi iz tih sela,stoga su išli da traže neprijatelja,osta= vljajući kosti po Ozrenu,oko Modriče i Gradačca i na Vučijaku.

U to vrijeme -četrdesetdruge i treće -daleko od svih frontova i opasnosti,nudila su ova sela spasa i spokoja progonjenim,a zavjetrinu zabušantima.Bila su puna izbjeglica sa druge strane Bosne -mojih rodjaka i zemljaka iz Vučijaka.Gotovo svo stanovništvo Ritešća,Majevca,Trnjana,Božinaca,Glogovice,Pod= novlja,Dugog Polja i Botajice sklonilo se ovamo,bježeć ispod ustaš kog noža.Susrećući ih ,sjećao sam se detinjstva.Sve se nekao okre= nulo tumbe.

Osam srpskih (pravoslavnih) sela,nanizanih pored Bosne, okruženo je ~~ita~~ istim takvim nizom hrvatskih (katoličkih) sela duž gre= bena Vučijaka.U prošlosti nije bilo sukoba izmedju ovih komšija različite vjerske i nacionalne pripadnosti.Ukoliko su se i svadja li i tukli (a voljeli su da se tuku -nož je često sijevao) tukli su se sa rodjacima i komšijama iste vjere.Istina,živjeli su na medjusobno poštovanoj distanci,ali uz uzajamno uvažavanje.Rodio sam se na toj čudnoj "medji",koja je spajala i razdvajala u isto vrijeme ta dva "različita dijela istog svijeta".Naši su išli na porodične slave katoličke,a oni su bili uvaženi gosti za svakom našom slavskom trpezom.Sjećam se svog strica Rade,koji je na svad= bu svog mladjeg brata došao u hrvatskoj narodnoj nošnji u društvu svojih komšija Hrvata i fotografije koja je tada nastala.

Gledajući te četrdesetdruge,sa one za mene nekad nedo= stižne "prekobosanske " strane,na moj rodni Vučijak,sve te uspo= mene gubile su se u košmaru,kojim je od okupacije bio zahvaćen taj kraj.Ukratko.

Ustaše su od početka insistirale na oštroj konfrontaciji medju vjekovnim komšijama na toj nesretnoj vjersko-nacionalnoj medji. Oslanjajući se na najniže pobude, kulturnu zaostalost i vjersku ograničenost jednog dijela - inače socijalnim nepravdama pritisnutog - hrvatskog življa, fašisti su uspjeli da tu, privremeno, stvore bastione svog poretka. Na drugoj strani srpski živalj, živeći do tada pod uticajem gradjanskih partija, bio je obezglavljen - prepušten na milost i nemilost ustašama. Jedina snaga sposobna da jedne osvijesti a druge ohrabri - Komunistička parija, u to vrijeme medju njima nije imala jačeg oslonca. Nije bilo njenih organizacija, već samo ~~pxjxx~~ nekoliko pojedinaca, koji su, došavši u dodir sa njenim idejama, bili spremni da slijede njen put. Kad su počele pripreme ustanka oko Doboja, ti pojedinci, povezani sa nekim, drugovima u Kožuhama i Osječanima, prihvatili su se da organizuju ustanak i na Vučijačkoj strani Bosne. Nedovoljno organizovan, iako masovan, taj prvi ustanak, avgusta četrdesetprve, brzo je splasnuo pred organizovanom akcijom nadmoćnih ustaških snaga. Ustaška odmazda bila je strašna. Poubijano je mnogo ljudi, a medju prvima i moj stric Rade. Ubile su ga, čuo sam, komšije na kućnom pragu.

Uspješan razvoj ustanka i partizanske borbe na Ozrenu, a naročito njeno prenošenje na Trebavu početkom četrdesetdruge, ponovo je pokrenuo Vučijačane. Uz pomoć sa Trebave, u proljeće su Vučijačani pošli u drugi ustanak. U tom procesu iznikao je "Vučijački četnički odred" pod komandom Branka Kovačevića iz Dugog Polja. Po svojoj snazi nije bio u stanju da zaštiti teritoriju pobunjenih srpskih sela, pa su pred nadmoćnim ustašama svi stanovnici tih sela potražili spasa kod ~~xxjixx~~ svojih "vječitih rivala prekobosanaca" - na Trebavi. Vučijački odred manevrisao je po Vučijaku, a kad zagusti i on je bježao preko Bosne. Ovdje su Brankovi borci provodili dane badavadžijski.

Čudan je bio taj Brankov "Vučijački četnički odred". Uklješten izmedju ustaša na lijevoj i četničkog trebavskog odreda na desnoj obali Bosne, bio je negdje na sredini. Sa prvima u beskompromisnom obračunu na život i smrt, a sa drugima u prijateljstvu bez obaveza. Izvrgnuti progonima, neki partizani sa Ozrena (Petar Djurić iz Striježevice, Drgić Kršić iz Konopljišta, Radisav Milanović iz Modriče) i antifašistički raspoloženi ljudi iz ovog kraja (napr. Mato Bijelić) otišli su na Vučijak i postali istaknuti borci Brankovog odreda. Nijesu ga napravili partizanskim, ali su sigurno dosta doprinijeli, da taj Vučijački odred ne bude do kraja ni četnički. Kasnije je on neposredno sadejstvovao sa parti=

zanskim jedinicama (i nikad se nije borio protiv partizana),a mnogi Vučijačani su ušli u njihov sastav.

Istini za volju,bilo je i pokušaja da i Vučijački odred sklopi sporazum sa ustašama (kao i Ozrenski i trebavski četnici), ali od toga nije bilo ništa.Tokom čitavog rata žestoki antagonizam izmedju ustaša i vučijačkih "četnika" nije prestajao.Opustjelim Vučijačkim selima neprekidno je pucalo.Jadni moji zemljaci,svrstani u dva nepomirljiva tabora medjusobno su se tamanili.Glava za glavu, krv za krv.Vodeći zajednički rat,svak je vodio i svoj privatni,sve=teći se za poginulu braću i rodjake.Nijesam ni pomišljao da se na taj način svetim za stričevu krv,ali sam poslije rata saznao da su neki naši daleki rodjaci,ipak, "vratili krv za krv" i likvidi=rali ubicu mog strica.Svašta,baš svašta se umješalo bilo u borbu koju smo ,sa jasnim revolucionarnim ciljevima,bili pokrenuli u ovom našem kraju.

Dok je tamo preko Bosne,u Vučijaku,bijesnio ovaj ne=pomirljivi rat,ovdje na Trebavskoj strani osjećao se ugodni povje=tarac mirnog života.Pored Vučijačana,koji su se ovamo u jadu sklo=nili,bilo je i takvih koji su,dokoni i bezbrižni,u ovoj "zavjetri=ni" gledali da se što bolje zabave.Nametnuvši svoj stil života, organizovali su zabave,igranke,futbalske utakmice i slično.Svi ti skupovi bili su pogodna prilika i za nas da se nadjemo i dogovara=mo o našem djelovanju.

Negdje pod kraj četrdesetdruge,upravo po povratku iz Kožuha,Dedo me je iznenadio viješću da je uspostavio vezu sa Ig=njatom Radojčićem.Nekoliko dana kasnije poveo me je na sastanak sa njim u kuću Nede Stojanovića-Kabline u Stanić Rijeci.

Kakvo iznenadjenje!Pored Ignjata i Pajke Radojčića, tamo smo našli Simu Lukića i Jovu Mitrovića iz Suvog Polja.Kakva radost!Pa,mi se nijesmo vidjeli od četničkog puča - a čak dogo ni za sudbinu nijihovu znali.Dugo smo pričali o preživljenom.O onom što smo ja i Dedo radili i preživili već sam ispričao.Njihove pri=če bile su uzbudljivije.Naročito Ignjatova.

Njemu i Pajki,kako sam ispričao,izgubili smo trag one julske noći kad su nestali u Svjetliči.Ustvari to je bio smišljeni potez Pere Milićevića,koji je te noći,po naredjenju Novaka Paravca, "organizovao bučnu hajku za njima".Komedija se satojala u tome da se nekom "baci prašina u oči",dok je Blagoje Milićević (koji je, kobojagi,čuvao bjegunce) vodio Ignjata i Pajku u Perin podrum.Ko bi,zaboga,mogao da ih traži u kući onog što je "organizovao potje=ru za njima"-crvenobradog zamjenika komandanta četničkog bataljona. Posle par dana Pero ih je prebacio u svoju kolibu pod Becnjem,gdje

su ostali dok se Ignjat nije oporavio od rane - preko mjesec dana. Zato vrijeme Pajko je odlazio u Jošavu (Lipac),a kod njih je odatle dolazila Ignjatova drugarica Lukijana.Sem njih dvoje,Pere i nekih njegovih ukućana,Nikole Ćeliča ,a kasnije,i Nedeljka Sojanovića, za njihovo skrovište niko nije znao.

Na jesen,posle Ignjatovog oporavka,vratili su se natrag u Lipac,gdje se Ignjat nastavio kriti,a Pajko javno kretao po Jošavi.Uspostavili su,zatim,ponovo vezu sa Simom Lukićem pa nastavili organizovanom aktivnošću (ilegalno),koju su ljetos morali prekinuti.

Posle razoružavanja,u maju,Simu su četnici bili zatvorili,ali su ga ubrzo na intervenciju nekih rodjaka pustili,držeći ga pod strogom prismotrom.Posle onog našeg neuspjelog kontrapuča u junu,on se povukao u strogu ilegalnost.Iako su mnogi mislili da je on napustio Suvo Polje (i Ozren uopšte), on se za čitavo vrijeme krio u Suvom Polju.Povezavši se ponovo sa Ignjatom,dao se svim žarom na organizaciju ilegalnih akcija na ovom terenu.Teški uslovi ilegalnog boravka na Ozrenu prinudili su ih da se krajem četrdeset druge prebace ovamo i smjeste kod Nedeljka Stojanovića,dje smo ih mi našli.

Što je prošlo nepovratilo se.Snalazeći se kao smo znali i mogli,sačuvali smo eto glave i usput ponešto učinili-najvažnije da smo se medjusobno povezali i organizovali.Što i kao dalje? Još nijesmo mogli preći na otvorene i veće (naročito oružane) akcije,pa nam je produžavanje ilegalne političke aktivnosti u narodu, medju četnicima i domobranima,nametnulo se kao prirodan nastavak. Naravno,sad povezaniji i organizovaniji,pod neposrednim rukovodstvom daleko od nas iskusnijeg Sime Lukića,mogli smo to činiti bolje. Prema njegovim upustvima trebalo je rad usmjeriti na informisanju ljudi o toku partizanske borbe,popularišeći njene ciljeve a raskrinkavajući četnike kao izdajnike i saradnike okupatora i ustaša. Privlačeći ljude iz četničkih redova,pripremati ih za prelazak u partizane kad se ovamo približi neka partizanska jedinica.Znali smo da su te snage na Majevici,oko Teslića i Prnjavora,pa smo očekivali njihovo prilaženje u blizinu Doboja.Istovremeno razmatrana je i mogućnost uspostavljanja neposredne veze sa nekim Prtijskim rukovodstvom,jer i Simo odavno nije imao takve veze.No,dotle djelovaćemo samoinicijativno.

Simo,Ignjat,Pajko i Jovo su nastavili ilegalni život u Nedeljkovoj kući sve do ~~ljxxx~~ jula četrdesettreće.Tu u toj običnoj seljačkoj kući,kraj staze kojom su svakodnevno prolazili četnici (pojedinačno i u grupama),bili su sigurni pod zaštitom svog domaćina Nede i njegove Žene Janje Gavrić.Nedo je rodom iz

Bušletića,a u ustanku je od prvog dana.Upoznao ga sam u Lipcu,gde se isticao hrabrošću.Ovamo se vratio zimus sa Nikolom Ćelićem i Ismetom Kapetanovićem,a kad je kasnije,kostajnički bataljon postao "četnički",on se i iz njeg isključio,priženio za udovicu Janju pa naoružan (s puškom i puškomitraljezom) živio kao "slobodni stre= lac".Niko ga nije dirao,a i on i Janja ostali su vjerni svojim sta= rim drugovima - partizanima.Od takvih ljudi drugačiji stav se nije mogao ni očekivati.Ali - zvuči zaista nevjerovatno- kako da niko od četnika i ne zaviri u njihovu kuću za to vrijeme.A da su zavirili imali bi šta i vidjeti.

Unutra je često bilo kao u nekom partizanskom štabu. "Štamparsku tehniku",kojom smo se ranije koristili ja i Dedo,pre= nijeli smo u Nedeljkovu kuću.Nabavili smo i jednu staru pisaću ma= šinu,pa je uvjek unutra bilo štampanih papira,letaka i rada oko toga. Mnogo vještiji od nas,Simo je uz pomoć ostalih drugova,nastavio sa izdavanjem "Radio vijesti" a povremeno i prigodnih letaka (vrlo uspi letak bio je upućen Muslimanima povodom vrbovanja za fašističku SS "Handžar"diviziju).Po formi i sadržaju ti letci su izgledali kao prizvod nekog"višeg rukovodstva",pa su oni,kojima su dolazili u ru= ke (a dolazili su i neprijatelju) mislili da ih neko ovdje sa stra= ne dotura.Tako se pojavila i priča da ih bacaju avioni.Naime,jedan dio letaka rasturan je po stazama ozrenskim (da ih nadju putnici- namjernici)Četnici su se počeli čuditi odkud ti komunistički letci. Nekom sunu u glavu da ih bacaju avioni,koji su često preletjali iz= nad Ozrena."Možda su neki od njih partizanski,ili su im piloti ko= munisti,jer se komunisti svuda uvlače" zaključili su.Odgovarala nam je ovakva priča jer je "maskirala" naše ilegalce.

3.-Novi-nalet-revolucionarne bure ponovo je rasplamsao ustaničke vatre .

Zima je prolazila monotono,započinjući treću ratnu – četrdesetreću godinu.Kratkotrajno uznemirenje zbog pojave jačih partizanskih snaga na Majevici,oko Teslića i Prnjavora brzo je prošlo.Veliki preokret pod ruševinama Staljingrada,na severno-afričkom pijesku i usamljenim tihookeanskim atolima,kao i prvim zasjedanjem AVNOJ-a u Bihaću ovdje se nije osjećao.Zadovoljni što su te zime poštedjeni prošlogodišnjih patnji,Kostajničani su provodili dane politizirajući kraj toplih furuna.Važno je da se ima sa čim prezimiti,a na proljeće?Na proljeće,većina je tako mislila,rat će opet navratiti u ovaj njihov,zasad,usred rata,miran kraj.Na čijoj će samo strani zapucati puške ove "njihove" vojske – sad svačije i ničije.U otvorenim razgovorima – a takve smo slobodno mogli voditi sa mnogim od njih – izražavali su nadu da će opet,kao i lani,pucati na Švabe i ustaše.Iako "umireni" i popandureni,ovi naši bivši partizanski borci osjećali su se još uvjek pripadnicima narodno-oslobodilačkog pokreta,koji je širom zemlje vodio velike i uspješne bitke Upoznavajući ih sa tim partizanskim pobjedama – a mi smo se trudili da za svaku čuju – radovali su im se,smatrajući ih,nekako,uspjesima "svojih".

Na proljeće je,zaista,i ovdje zapucalo.U ljeto je zatreštalo,a u jesen je pucalo na sve strane.Rat se,te,četrdesettreće godine ponovo vratio u naš kraj i nije ga napuštao do kraja. Šta se dogadjalo za to vrijeme?

Radi boljeg razumjevanja tih dogadjaja,neke napomene.

Te prelomne ratne godine,pripremajući se za otsudne bitke u Evropi,Njemci i Italijani preduzimaju dobro poznate četvrtu i petu ofanzivu,sa namjerom da unište najopasnijeg neprijatelja u "Evropskoj tvrdjavi" –jugoslavenske parizane.Odlučujuće bitke vodjene su daleko od našeg kraja,na širokom prostoru od Banije i Korduna do Crne Gore.Ali,nema rata bez "čarki" na sporednim pravcima. Iako neuočljive pred blijeskom bitaka na glavnom bojištu,one su sa njima sastavni dio borbe u to vrijeme.Kao što je eho velikih bitaka NOV dopirao do našeg kraja – potstičući nas na akciju,tako je i ono što se ovdje tad dogadjalo sastavni dio uslova pod kojima su te bitke vodjene.Dakle,gledajući dogadjaje kod nas kao dio opšteg revolucionarnog vrijenja,kojim je ključala naša zemlja,jedino možemo shvatiti pravi xxxxxxx njihov smisao i značaj.A sad konkretno.

Vidjeli smo da su okupator i ustaše u sporazumu sa četnicima u proljeće četrdesetdruge uspjeli da "umire" široko pod= ručje oko Doboja.Neuspjevši da tu situaciju preokrenu (maj-juni 42) zaostale parizanske grupe orijentisale su se na ilegalni politički rad,ispustivši iz vida ostale forme borbe,a naročito diverzantske akcije na objektima,kakvih je oko Doboja bilo puno.Za takve akcije nijesu bile potrebne velike snage i sestva,a bilo je lako naći lju= de koji bi ih izvodili.Možda njima nebi neprijatelju nanijeli veli= ku štetu,ali bi preko njih uvlačili veliki broj ljudi u neposrednu aktivnost u redovima NOP-a,a ,sa druge strane,remetili mir na kojem su ustaše i četnici naročito insistirali.Konačno,njima bi unosili i nepovjerenje medju tim "saveznicima u protivpartizanskoj borbi". No,početkom četrdesettreće i takve akcije su došle na red.Pokrenuli su ih Simo i Ignjat,a prvi objekat napada bila je željeznička pruga Doboj-Tuzla.Sa jednostavnim alatom,njih dvojica,uz pomoć Pajke i Jove Mitrovića,a kasnije i još nekih iz Suvog Polja i Jošave,rasta= vili bi šine i izazvali "saobraćajne nesreće".U jednoj takvoj "sao= braćajnoj nesreći" stradao je i transport njemačkih vojnika.Fašisti= ma nije trebala velika pamet da zaključe,da te "nesreće" nijesu slu= čajne.Sumnjali su čak i na svoje saveznike četnike.Istraga,koje su četničke komande sa Trebave i Ozrena,na zahtjev Njemaca,preduzele ukazala je na pravi urok tih "nesreća",ali ih nije dovela na trag onih koji su ih vršili.Crv sumnje uvlačio se medju dotad složne saveznike-Njemce i ustaše,s jedne,i četnike s druge strane.

U martu se u Doboju iznenada pojavi 369 legionarska "vražija" divizija.Pojava "vražijaka" unese zabrinutost i pometnju i medju četnike.Kome je kad "vrag" sreću donio?Kad ti "vražiji mom= ci" počeše činiti ono što fašisti do tad ni pokušavali nijesu,po= metnja postade još veća.Naime,njihove jake izvidjačke patrole po= češe zalaziti po "slobodnoj četničkoj teritoriji" - traže partizane, kažu.Mnogim borcima,pa i nekim četničkim komandirima,ustreptalo je hajdučko srce,gledajući "vražijake" na stazama i bogazama ozrenskim i trebavskim.

Jedan od njih,komadant I bataljona Ozrenskog odreda Jovan Bajkanović,početkom aprila,sačeka u Rakovcu u zasjedi vod "vražijaka",na čelu sa njemačkim majorom-obavještajcem,i pobi do poslednjeg.Iako je on pokušao da to prikrije,Švabe saznadoše,pa od štaba Ozrenskog četničkog odreda zatražiše da im preda krivce,leše= ve i oružje izginulih njihovih vojnika.

Njemački ultimatum uzbuni četnike.Manji dio- na čelu sa Dr.Brankom Stakićem i Djokanom Šarčevićem,uz podršku popa Save,

zalagao se za udovoljenje njemačkim zahtjevima,ali se tome suprostavila većina boraca i komandira.Cvijetin Todić im se na kraju priklonio,a pop Savo uspjedd da svoje Trebavce zadrži u poziciji "blagonaklonog neutralnog posmatrača".

Švabe se nijesu šalile,pa cijela 369 "vražija" divizija uz sadejstvo sa ustaško-domobranskim jedinicama,sa svih strana napade na Ozren,,da"jednom zauvjek očisti to prokleto osinje gnijezdo". Krenuli su kao i januara četrdesetdruge,ali ih nije čekao isti protivnik,iako su pred njima na istim položajima bili isti borci,svrstani u "iste" čete i bataljone.Ondašnji pohod ostao je bez rezultata.A ovaj?

Neočekivani razvoj dogadjaja na Ozrenu iznenadio je i nas,okupljene oko Sime Lukića u Stanić Rijeci.Naš položaj u Stanić Rijeci,omogućavao nam je bezbjedno praćenje dogadjaja (pa čak i posmatranje borbi na Ozrenu).Nadali smo se dužem trajanju borbi,pa i uključivanje u nju.Dogadjaji su tekli drugim tokom.

Pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja,Ozrenci su se tokom trodnevnih borbi povlačili u brda,dospijevši u potpuno okruženje u rejonu Kraljice.Dezorijentisani borci,zbunjeni komandiri i uspaničene izbjeglice očekivali su od Cvijetina Todića da ih povede u odlučni proboj iz tog neugodnog "zagrljaja vražije vojske".

Riješenje im je došlos druge strane obruča.Donijeli su ga Branko Stakić i Djokan Šarčević,koji su,u medjuvremenu, "našli zajednički jezik sa Švabama i ustašama".Naime,Švabe i ustaše su xxx shvatili da im nije u interesu da ponovo"raspiruju vatru,koju su bili uspjeli da na vješt način ugase".Sklopljen je novi sporazum po kome se borbe obustavljaju,a četnicima ponovo prepušta Ozren,ali:

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

- četnici će predati leševe i oružje njemačkih vojnika, kazniti krivce za njihovu smrt,a,pored toga,predati Njemcima "na čuvanje" i dio svog oružja";

-Njemci i ustaše imaće pravo da koriste četničku teritoriju za vodjenje operacija protiv partizana,u kojima i četnici treba da ih svestrano pomažu.

To je bio epilog posledmje njemačke ofanzive na Ozren. Njemačko-ustaško-četničko savezništvo je učvršćeno i nije nikad više poremećeno.Možda,zbog toga,ispričana njemačko-četnička ujdurma na Ozrenu tih aprilskih dana četrdesettreće ne zaslužuje ni pomena.Beležeći je,ne činim to zbog njih,već zbog naroda ozrenskog i one boračke mase iznikle iz tog naroda.Ona je,šibana revolucionarnom olujom,koja ni za tren (makar i sa malim daškom) nije prestajala na toj bosanskoj vjetrometini,bila glavni akter dogadjaja.Od mnogih,spome=

nuću samo ime i sudbinu onog,ko je svojom svijsnom akcijom izazvao tu poslednju njemačku ofanzivu na Ozren - Jovana Bajkanovića.Nje=govo ime je na nekoliko mjesta zabilježeno u analima NOR-a.Uz je=dan stoji napomena,da je"poginuo u borbi protiv partizana kao čet=nik".Nepravda!On -seljačko ozrensko dijete,koji je vojnički zanat izučilo u vojsci koja je kapitulirala (bio je podnarednik bivše jugoslavenske vojske) aprilskih dana četrdesetprve,nije tad kapitu=lirao,već,predvodjen komunistima,nastavio te godine započetu - u aprilu na čas prekinutu - borbu.U toj borbi izrastao je do koman=danta I bataljona Ozrenskog partizanskog odreda.Kad je nesretnog aprila sledeće -četrdesetdruge - Ozrenski odred neočekivano "postao četnički",zbunjeni komandant Jovan ostao je u njemu,kao i većina drugih.Partizani su "nestali",ali na Ozrenu je ostao odred,I bata=ljon i on - njegov komandant.Prvi neprijatelj koji je na njeg nai=šao - opet u aprilu- četrdesettreće,bili su njemački soldati.Doče=kao ih je onako kao je činio kao partizanski komandant.Tog aprila pao je pokošen rafalima vojske,pred kojom nikad nije kapitulirao. To je bitno.

Neznam koliko je opisani dogadjaj na Ozrenu imao odraza na ono što se dešavalo u to vrijeme na drugim poprištima NOR-a.Ubjedjen sam,ipak,da su Njemci svoju 369 "vražiju" diviziju mogli "korisnije" upotrijebiti,da je nijesu "angažovali" Ozrenci, svojom aktivnošću (U to vrijeme,upravo je glavnina NOV-e završava=la čuvenu bitku na Neretvi).Brz završetak i epilog tog dogadjaja najbolja je potvrda da on nikako nije odgovarao planovima fašista. Znači,u ocijeni te "ozrenske operacije",bitan je odnos naroda oz=renskog i one boračke mase koja je iz njeg prizašla.A,posmatrano tako,odmah je vidljivo da je otvoreno oružano suprostavljanje oku=patorskoj vojnoj sili na Ozrenu tih aprilskih dana četrdeset treće dio onog velikog opštenarodnog oružanog otpora okupatoru,koji u našoj zemlji nije prestajao od četrdesetprve.Što taj kratki sukob nije prerastao okvire"njemačko-četničkog incidenta",razlog je nedo=statak jačih svijesno-orijentisanih i organizovanih snaga u to vri=jeme u toj sredini.

Opet je vrijeme počelo da žuri.Vijesti o velikim bitkama u Crnoj Gori,Sandžaku,Tari,Pivi,Sutjeski i Zelengori govo=rile su nam o njihovom sudbonosnom značaju.Ipak,nijesmo ni pomiš=ljali na njihov neposredni uticaj na naš kraj i naše lične sudbine. Naša pažnja je bila usmjerena bliže - na ono što se dešavalo u Centralnoj Bosni i Majevici.Odtuda smo očekivali prvi neposredni kontakt sa našim snagama.

Početkom maja jake partizanske snage iz Bos.Krajine ponovo su prodrle u Centralnu Bosnu,približavajući se Doboju.Ozren= ski i trebavski četnici,pokrenuti preko Bosne,pošli su im u susret, ali,i jedni i drugi,bez borbe,su požurili nazad.Boračka četnička masa,pa i mnogi komandiri, nije bila voljna da se tuče protiv parti= zana.Sigurno ne van Trebave i Ozrena.Trebavci su "bez metka" osta= vili u Kulašima i "svog vojvodu" Stevana Botića i načelnika štaba Petra Arnautovića.Uhvatili su ih partizani i streljali.

Botić je bio jedna od najkontraverznijih ličnosti u čitavom dobojskom kraju u to vrijeme.Za vrijeme stare Jugoslavije živio je u Osječanima od "svojih nacionalnih zasluga",kao bivši pripadnik "Mlade Bosne".U ustanak je ušao kao "poznati nacionalni borac iz Osječana",da bi se proglasio za samozvanog "komandanta ustanka u dolini Bosne". Posle oseke ustaničke na Trbavi,prebjegao je na Ozren i postao "komandant pozadine odreda".Decembra četrdeset prve napustio je samovoljno Ozren i sa Račićevim Četnicima otišao prema Drini.U ljeto četrdesetdruge vratio se ovamo kao "vojvoda istočno-bosanski" i smjestio u Osječane,živjeći od svoje "vojvodske" titule uz meze i rakiju.Neznam samo,koji ga djavo navuče da na če= lu trebavskih četnika krene u susret partizanima.Prevario se stari lisac.Konačno,bilo je dosta lova u mutnome,jer u ovo revolucionarno vrijeme takav lov obično je završavao u nabujaloj rijeci revolucije. Takovog vojvodu na Trebavi niko nije žalio.

Mjesto Petra Arnautovića,načelnik štaba Trebavskog čet= ničkog odreda postao je Rajko Zakonović,učitelj iz Grapske.On je bio više naš nego njihov čovjek,pa je njegovo imenovanje više kori= stilo partizanima nego četnicima.

Ipak,zbog nečeg,krajiške partizanske jedinice iz Cen= tralne Bosne ne pridjoše bliže Doboju,pa i naši pokušaji (preko Voje Ivića u Bukovici i Miralima Ljubojevića u Kotorsku) da uspo= stavimo vezu sa njima ostadoše bez rezultata.Onda smo se orijenti= sali prema Majevici,gdje se posle poraza četnika u jesen četrde= setdruge,razvilo jako partizansko uporište.Preko Pante Nikolića (sa kojim smo od ranije bili u vezi) saznali smo da se u rejonu Gradačca nalazi Dr.Edhem Ćamo (njega je tu prošle jeseni ostavila VI brigada) i da je on na čelu nekog okružnog partijskog rukovod= stva.Simo me,zbog toga,posla kod Pante,nadajući se nekim direkti= vama za rad u našem kraju.Panto mi je jednog dana predao neke papi= re,ali su to uglavnom bili materijali za ideolško-političku i pro= pagandnu ~~dix~~ djelatnost,ali ništa konkretno.No,Simo je bio zadovo= ljan -važno je da je veza uspostavljena,a konkretni zadaci doćiće kasnije,mislio je.

Zaljetilo je opet.Uz vruće dane,približavao nam se talas partizanski i to otkud ga ni očekivali nijesmo.Što je najinteresantnije,najavili su ga oni,koji su usput iza njeg zaostajali - ranjenici,tifusari,onemoćali pripadnici brigada i divizija,čije smo pokrete i bitke pratili od Prozora do Sutjeske.Kroz Kostajnicu je prošlo mnogo tih "bivših" partizana -Krajišnika,Dalmatinaca,Banovaca.Medju njima ima članova Partije i SKOJ-a,pa čak i komandira i komesara.Četnici,zaokupljeni strahom pred najezdom njihovih otpornijih drugova,pomagali su im da se što brže kreću "svojim kućama".

Obično su u Kostajnici zadržavani dan -dva radi okrepe,pa smo mogli sa njima detaljno da razgovaramo.Videći prijateljski odnos Kostajničana,govorili su slobodno.Od njih smo saznali da partizanska vojska,koja nam se približavala nije onakva kakvi su bili partizanski odredi u kojima smo mi započeli borbu.U mjesto vojnički nedovoljno čvrstih,borbeno neiskusnih i moralno nehomogenih odreda ustaničke vojske,približavale su nam se jedinice dobro organizovane,kroz borbe prekaljene i moralno politički čvrste - divizije NOV.Teško smo čekali da ih ugledamo.

Nijesmo dugo čekali.

Sredinom jula je na Ozren stigla II proleterska divizija.Razbivši kolebljivi otpor četnika ovladala je gornjim dijelom Ozrena.Ozrenci su se povukli na Preslicu - kolebajući se izmedju ozrenskih brda i neizvjesnih partizanskih puteva.Da bježe il' da čekaju partizane?Da im se suprostave ili priključe.Čekali su. Druga proleterska nije ni pokušavala da im pridje - da ih pohvata ili otjera u Doboj u zagrljaj Njemaca i ustaša.Zašto?

Čulo se da je na Ozren opet stigao Tošo.Neki su odmah pošli da mu se jave.Medju takvima i dva lipačka omladinca - Živko i Lazar Radojčić. Dalmatinci (iz II dalmatinske brigade),kod kojih su došli,umjesto da ih prihvate kao svoje,likvidirali su ih kao neprijatelje-četnike.Teško je bilo tim nepoznatim stranim partizanima objasniti ko je ko u ovom našem zapetljanom kraju.Oni su život odavno pojednostavili,shvatajući isuviše kruto granicu sa neprijateljem,kog su već dugo gledali samo preko nišana.Trebalo je sa njima što prije uspostaviti vezu.Pošli su Pajko Radojčić i Jovo Mitrović,ali nijesu uspjeli.Onda su krenuli Ignjat i Simo lično (i oni umalo nijesu stradali,jer su ih Dalmatinci razoružali i sumnjičili).No sve se dobro svršilo.Konačno- posle skoro godinu ipo- ponovo smo bili u neposrednom kontaktu sa svojima.

Nekoliko dana kasnije u Kostajnicu su se ponovo vratili Simo i Ignjat.Ovog puta sa obavještajnim zadacima od štaba II proleterske divizije.Ranija veza sa kotarskim poglavarom u Doboju Babićem funkcionisala je besprijekorno.Preko Muhameda Mahmutovića

~~nam je topografsku kartu~~
poslao nam je topografsku kartu sa precizno ucrtanim podacima o rasporedu nerijateljskih snaga oko Doboja.Podatke o četnicima još lakše smo prikupili,pa su se Ignjat i Simo brzo vratili u Štab II proleterske.Očekivali smo da će ona sa Ozrena krenuti na Doboj i Trebavu,ali umjesto nje,početkom avgusta stigoše samo Ignjat i Simo.

Sakupili smo se u kući Nedeljka Stojanovića-Kabline (pored njih dvojice,Dedo,ja i Nikola Ćelić).Simo nas je informisao o situaciji i odluci o obnavljanju Ozrenskog partizanskog odreda.U vezi sa tim,u odred će se odmah prebaciti svi drugovi,koji su do tada živjeli na ovom terenu ilegalno i polulegalno.Jedino ja treba da ostanem sa Nikolom ćelićem,još neko vrijeme (radi veze sa Dobojem Pored toga Nikola i ja treba da što više Kostajničana prevedemo u partizane,kad se za to stvori povoljan trenutak.

Slijedećeg dana,u kukuruzima ispod Svjetliče,ispratih Dedu Trampića,Ahmeta Durića,Agu Pejzića i Muhameda Devedžića,koji su te noći sa Ignjatom,Simom,Lukijanom Radojičić i još nekim Suvo=poljcima otišli u Ozrenski partizanski odred (novi).Bojao sam se da će me četnici ispitivati zbog Dedinog nestanka,ali njegov nesta=nak osta neopažen.Izgleda da im tada"nije bilo ni do čeg!"Uspaničeni četnički štabovi mobilisali su svo ljudstvo i muvali ga s položaja na položaj - ne zanjući od kud im je opasnost od partizana veća. Pokrenuli su i mene,pa sam teško stizao da činim ono zbog čeg su me drugovi ostavili u Kostajnici.

Već je septembar.Od Mahmutovića sam dobio neki izvještaj kog sam posredstvom Nede Kabline trebao uputiti Simi,~~a~~ ali nikako da se izvučem iz stroja,koji je stajo ispred štaba u Svjetliči,sprema=jući se da negdje krene.Nikole nigdje,pa ,iskoristivši momenat,preda=doh ga Luki Jorgiću i zamoli da ga odnese do Janje (Janja je bila njegova sestra).Prihvati bez pogovora,pa mi odlaknu.Uskoro krenusmo uz Becanj.Kuda-niko nezna.

Po svanuću stigosmo na Duge Njive.Jutarnja izmaglica pokrila golet i okolnu šumu.Zatrešta.Naša se kolona uzmuva."Parti=zani",dreknu neko.Zbunjen-neznam kod glavu da sklonim."Naprijed drugovi!" čujem ispred sebe,ali nikog ne vidim.Skočih u stranu za jedno drvo.Srce da mi "iskoči".Od aprila prošle godine nijesam ni=kad bio bliže svojima.Oni što su na Duge Njive došli samnom -Svjet=ličani - u neredu bježe nazad.Ja ostajem- čekam svoje.Ali,kako iz=bjeći"naše" kugle,što zuje oko mene,ili,možda,sudbinu Živka i Laza=ra Radojčića.Onda se sjetih Sime,drugova,zadatka.Smirujem se - dola=zim sebi i krećem sam šumom niz brdo prema Kožuhama.Naidjoh na nepoz=natu grupu četnika.Kolebaju se - da čekaju partizane ili bježe dalje.

Podjoše niz brdo,a i ja sa njima.Zaustavili smo se u kukuruzima i vrbacima u polju,ispod Kožuha.

Tokom dana,meni nepoznata partizanska jedinica,koja se je tako nanadano došuljala na Trebavu preko Posavine,ovlada Kopriv=nom,Kožuhama i Osječanima.Okupljeni po grupama četnici iz tih sela, izležavali su se u polju,dvoumeći se šta da čine-da pridju partiza=nima ili da bježe preko Bosne.Za borbu nijesu bili raspoloženi.Osje=ćao sam se nelagodno,medju tim meni malo poznatim ljudima.Šta da ra=dim?Soka,Milan Pavlović,Milan Kajganić,Šubarić,Panto Nikolić,Džodan, Ivica Hlubina,Duško Budimir i ostali drugovi sa tog terena sigurno su već kod naših.A ja?Treba što prije u Kostajnicu - možda su me naši tamo već tražili.

Sutradan naidje žandar Todor Novaković - komandir čet=ničkih žandara iz Grapske i poznat po svom "četništvu".S nekoliko ljudi ide u Kostajnicu.Pridružih im se.Idemo ćuteći kroz kukuruze. Svak se uvuko u svoje misli,a ja mislim da su moje "najtajanstvenije Ispred Bušletića,isušenim potokom,pridjosmo cesti.Kad stigosmo pdd drveni most,na njeg stiže cestom jedna desetina partizana.Hoće da ga ruše,pa glasno raspravljaju kako da to učine.Pretrnusmo.Srećom ne primjetiše nas,pa se tiho izvukosmo nazad u kukuruze.Produžismo put,izbjegavajući cestu.Pred tovirskom školom naidjosmo na Rajka Zakonovića,sa dva Dražina oficira i nekoliko četnika."Partizani još nijesu zauzeli Bušletić",kažu.Ostasmo s njima.

Bližila se noć,pa cijela grupa krenu u polje da u jednoj kući tamo prenoći.Podjoh s njim ,jer mije samom bilo neugodno da produžim put.Neznam od kud,ali u kući nadjosmo radio aparat.Više od dvije godine nijesam ga vidio,pa se obradovah kad neko poče da na njem traži London.Začu se glas spikera na srpsko-hrvatskom.Svi pomno slušaju."Kapitulirala Italija!"Vijesti sa ostalih frontova,pa i o borbama u Jugoslaviji - čak i o ovim oko Doboja.London hvali partizane,kao svoje saveznike!Zagledamo se.Posmatram onu dvojicu oficira (mislim da sejedan zvao kapetan Kovačević,a drugi major Pejić).Osjećam da im je nelagodno.

Kad sam kod njih,moram nešto reći o njihovom položaju medju samoniklim četnicima Ozrena i Trebave i ostalih rejona oko Doboja.

Ovdašnji su četnici od prvog momenta prihvatili vrhovnu komandu Draže Mihajilovića,ali nikad nijesu potpuno prihvatili nje=gove oficire.Slao ih je on ovamo da preuzmu komandu nad ovom nao=ružanom seljačkom vojskom.No,ovdašnji komandiri (najvećim dijelom iznikli iz seljačke mase tokom oružane borbe četrdesetprve i druge-kao partizani,uglavnom) nijesu ni pomišljali da komandu ponovo pre=

dadu u ruke"gospode,koja ih je već jednom izdala" u aprilskom ratu. Pravo govoreći,nijesu ih ni rado gledali da se motaju ovuda.Zbog svega toga,Dražini oficiri su figurirali kao neki "savjetnici" i "prestavnici" viših četničkih komandi.No, njihovi "savjeti" i "direktive" od mnogih četničkih ovdašnjih komandira nijesu smatrani obaveznim.Znajući sve ovo,shvatao sam neugodnost,koju su prisutnim četničkim oficirima priredili radio London i njegov spiker.

Ujutru saznadosmo,da su se sve četničke snage povukle preko riječice Lukavice na Becanj (na prostoriju Grapska,Kostajnica Stanić Rijeka).Podjosmo i mi tamo.Oko podne stigosmo na Ciganište, gdje pronadjoh moje Svijetličane.Ugledah Bogoja Damjanovića,kog sam u gužvi poslednjih dana bio izgubio iz vida.

"Vidiš li ti ovu situaciju?Valjda ne misliš s četnicima čekati kraj rata",poče on.

"Šta ti misliš?"Odgovorih pitanjem.

"Još pitaš!Da bježimo što prije.Pa,zar na ovu priliku ne čekamo od lani?"

Objasnih mu najbitnije o dogovoru s drugovima i mom zadatku.Umirih ga.Upitah za Nikolu Ćelića.Nije ga vidio.Dobro-naćemo ga.Sigurno već ima neku poruku od Sime.Pravo govoreći,susret sa Bogojem me je ohrabrio,jer više nijesam bio sam.Imao sam se kome povjeriti i na kog osloniti,a osjećao sam da se situacija sve više komplikovala.Do tada,ilegalno djelujući u četničkoj sredini,pogotovo Trebavskoj,nijesam osjećao neku neposrednu opasnost (ni jedan partizan nije na Trebavi do tada stradao).A sad je to trebalo činiti u uslovima neposrednih partizanskih napada na ove četnike u čijem smo stroju i mi bili.U tim okršajima trebalo je čuvati glavu i od partizanskih metaka (možda još više).Hvatala me panika od toga.U sebi sam kleo drugove,koji me u tom sosu ostaviše i samo mislio da se što prije odatle izvučem.

Nikolu nadjoh sjutradan.Uplašen je,jer mu se čini da ga četnici neprekidno motre.Od Sime još ništa.Ugrabih priliku pa sidjoh u selo,pa zakopah neke materijale što sam držao u kući Vasilja Filipovića.Svjetličani su posjeli položaj na Dujama i počeli ukopavati se.Lijevo od njih ,preko Ciganišta do Podstijenja ostale snage trebavskog četničkog odreda.Riješili da se brane od partizana!Braneći sebe,branili su i okupirani Doboj.

Preko Lukavice,na Zoljinom Vrsu,čuje se žestoka paljba.To jedna domobranska bojna,sa kojom je otišlo i nekoliko momaka iz Svjetliče,vodi borbu s partizanima.Šta će biti kad ta

pucnjava stigne ovamo?

Pred mrak domobrani preko četničkih položaja odoše u Doboj.Na Becnju osta samo mlad njemački poručnik,koji je bio u dru= štvu onih momaka iz Svjetliče - sve bivših partizana iz Ozrenskog odreda četrdesetprve.Hvale Švabu!Hrabar je-vele.On uzvraća na isti način,a oni crvene od Švabine pohvale.Nevjerovatno!Zar tako mogu ljudi da se promjene?Ignjat Žigić,Milan Babić,Nenad Lisičić,Božidar Filipović - pa oni su bili Ismetova dika.A sad se s njima Švabo diči!?

Gdje je Nikola ,što ga nema?

U osvit zaprašta.U strahu nigdje zaklon da nadjem.Sreć ćom partizani otstupiše.

"Pa gdje je ,dodjavola taj tvoj Simo?"Teško umirih Bogoja,ma da bi i mene smirivati trebalo.Nikola ne dodje do mraka.

Naredne noći žestok napad partizana i to baš na Duje- na položaj Svjetlički.

Zagruvaše bombe.Srećom prema meni ne ide niko,ali iz= nad mene,na putu,gužva,vika.Na sve strane paljba.Onda partizanski pritisak naglo popusti.Samo poneki rafal iz udaljenih mitraljeza,pa i to presta.Svanu.

Iznad mene na grebenu gužva.Okupili se ljudi oko mrt= vog partizana i jednog ranjenog u nogu.Pregledaju zaplijenjeni dvo= gled i torbicu poginulog partizanskog komandira.Uzimam torbicu.Unut= ra bataljonske džepne novine i pregledni spisak organizacije Tre= bavskog četničkog odreda.Čude se od kuda partizanima tako tačni podaci.I ne slute da su u tome i moji prsti umješani.

Oba xxx partizana su Srbi.Prvi,poginuli komandir bo= rac od četrdesetprve,a drugi,ranjeni,odskora.Uplašen je,jadan, a i rana ga boli,iako sa njim lijepo razgovaraju.

"E,bože,bože,zar da se medjusobom koljemo",jedikuje neko od onih što su ga okružili.

"Sve sam Srbin",ote se drugom.

Iznad naših glava odjeknu pucanj.Zarobljenik klonu, a na orošenu travu prosu mu se mozak.Skočismo.Škljocnu zatvarač.Onaj što,onako kukavički,izvrši zločin,podvrisnu pa zagrljen sa još jed= nim ode grebenom prema Ciganištu.Niko se ne usudi više riječ da pro= slovi.

"Poludiću",reče mi poslije Bogoje."Nemogu ovo više gle= dati.Odoh sam,pa dokle stignem"Nijesam znao šta da mu kažem.

U toku dana tišina.Saznadosmo da je noćas neka Krajiška brigada prešla iz Centralne Bosne na Trebavu.Njoj se priključio i Žandar Todor Novakovi!Ko bi to i pomisliti mogao?Stigao je ovamo prošle godine idući iz Srbije za Krajinu,ali se zadržo na Trebavi.

Uvjek se isticao svojim "četništvom".Sjetih se onog našeg puta iz Kožuvskog Polja u Kostajnicu.Budale,tražili smo obojica izlaz iz ove sredine,ali se nijesmo smjeli povjeriti jedan drugome.

Partizani otstupiše preko Lukavice,udaljavajući se od nas.Bogoje poče da me grdi:Što lažeš.Gdje ti je sad Simo?Ja budala povjerovo - a sad?" Shvatao sam ga,jer sam se i ja plašio da partizani naglo ne odu sa Trebave.A onda? Dodjavola!

Pred mrak dodje Nikola.Zagonetan - brižan.

Objasnio mi je da je Simo poslao poruku da odmah sa što više Kostajničana krenemo partizanima.On to nemože učiniti, jer su se,posle poslednjih dogadjaja,ljudi pokolebali.

"Hajdemo onda sami",rekoh mu,"ja,ti i Bogoje".

"Ne.Neću da idem ako većina Kostajničana ostane kod svojih kuća",odgovori on.

Bilo mu je teško.Pravdao se.Najgore mu je bilo što ja mislim da se i on pokolebao - uplašio.Ubjedjivao me da on nemože ostaviti one sa kojima je nekad komandovao itd.

"Dobro.Onda idemo ja i Bogoje sami",rekoh."Daj nam vezu".

Složio se.Objasnio mi da se spustimo u Lukavicu do nekog Mustafe ili Muharema (ne sjećam se više imena) Devedžića,koji će nam pokazati put do Sime Lukića i Ignjata Radojčića.Izljubismo se.Teško mi je bilo zbog ovog rastanka sa Nikolom i ne sluteći da ga nikad više neću vidjeti.Kad sam posle rata navratio u Doboj saznao sam da je Nikola umro od tifusa pred kraj rata.

Kad Nikola ode,napravih sa Bogojem plan za bježanje.No, slučaj nam je išao na ruku.

Sutradan poče da pada kiša,pa riješiše da sa jedne štale ispred položaja skinu krov i njime prekriju rovove.Bogoje naprti puškomitraljez,a ja uzeh municiju i onaj dvogled,zabljen od partizanskog komandira.

"Nas dvojica ćemo vas,sa onog ćuvika ispred štale,štititi dok budete skidali krov sa štale",rekoh.

Prihvatiše moj prijedlog pa krenusmo.

Idemo -ja i Bogoje sa nekih petnest Svjetličana,poslednjih stotinak koraka zajedno.Do tada smo mnogo toga preživjeli sa njima.Dobro su nas poznavali i znali, u stvari,ko smo i šta osjećamo.Mi smo mislili da će,zbog toga,kad dodje vrijeme sa nama opet u partizane krenuti.U odlučujućem trenutku,evo,pokolebali su se.Nijesu mogli da se odvoje od svojih kuća.Još gore,svoj varljivi mir bili su spremni da i od partizana brane.Vratiće se na svoj položaj na Dujama - a mi tamo ponovo možemo doći samo kao napadači.Zbogom Kostajničani!Pružili ste nam utočište,kad nam je najteže bilo.Nećemo to zaboraviti,ali mi moramo tamo gdje vi,u ovom času nijeste spremni da

krenete.

Rastadosmo se.Oni navališe da ruše krov sa štale,a ja i Bogoje produžismo prema ćuviku,udaljenom još stotinak koraka.No,nikad na njega nijesmo stigli,jer smo u njegovom podnožju skrenuli u šiprag,pa se stuštili niz brdo prema Lukavici.

Lako nadjosmo kuću onog Devedžića,na kog nas je Nikola uputio.Rekoh mu zašto smo došli,a on nas uputi:"Idite,bolan,uz potok,pa će te naić na partizane.Tamo,u njakom štabu,su Simo i Ignjat" Napisah cjeduljicu i zamolih ga da je sjutra odnese Nikoli Ćeliću. Obeća- pa mi produžismo dalje.

Uskoro naidjosmo na partizanske komordžije.Grdno ih uplašismo.Kako i nebi,kad su na našim glavama još bile kokarde,a u rukama puškomitraljez.Pobacasmo "govna" s glave,sretni što,umjesto komordžija nijesmo nalijeteli na partizansku zasjedu.

Komordžije nas odvedoše na brdo,gdje se izležavala jedna četa 2 bataljona I (kasnije XV) Majevičke brigade.Posjedismo,poprišasmo,pa nas oni uputiše dalje.U mrak stigosmo u Skipovac,u štab brigade.

Uvedoše nas u sobu osvijetljenu petrolejkom.Unutra pet-šest drugova,večeraju.Medju njima Simo i Ignjat.Opazivši nas,svi podigoše glave,a jedan skoči,pridjeni i poče me ljubiti.Veso Radojčić - začudjen,prepoznadoh.Od lanjskog proljeća nijesam znao ništa o njemu (on je bio u onoj grupi drugova,koja se sa Štabom odreda povukla sa Ozrena,posle četničkog puča).Upoznasmo i drugu dvojicu (zamjenika ~~Komandanta~~ političkog komesara brigade Pavla Goranina-Iliju i načelnika štaba Rudija Petovara),pa,uz večeru dugo razgovarasmo.

Mi smo bili poslednji od one brojne grupe pripadnika NOP-a,koji su poslednje godine djelovali u četničkoj sredini na Trebavi, a ovih dana su prešli u partizanske jedinice.Donijeli smo svježe podatke o stanju medju četnicima i u Doboju,pa smo im o tome pričali.Tamo gdje smo mi bili i organizovano djelovali, više nije bilo organizovanih partizanskih grupa.Ostali su pojedinci (kao napr.Mile Nikolić u Lipcu i Nikola Ćelić u Kostajnici) i dosta ljudi,koji su gajili izvjesne simpatije prema našem pokretu.Ali,ponovo,kao u aprilu prošle godine, nije u neprijateljskoj pozadini ostavljena organizovana grupa,koja će smišljeno i planski djelovati.Doduše, prelazeći u obnovljeni Ozrenski i novoformirani Trebavski partizanski odred svi ti drugovi su mislili,da odatle nastave djelovanje na ovom terenu.U te odrede je tih dana iz četničkih redova prešlo dosta boraca,ali je većina ostala,ipak,kod svojih kuća u četnicima.Ilegalnu aktivnost medju njima trebalo je nastaviti,još većim intezitetom.Čini mi se,da smo,želeći da se što prije dokopamo svojih,na

to bili zaboravili.Srećom to više nije bilo presudno za ishod borbe.Odlučmjuća bitka za revolucionarno opredeljenje osnovne narodne mase ~~bitka je dobivena~~ u našem kraju bila je dobivena.Narodno-oslobodilački pokret nastavio je svoj pobjednički hod,ali je do kraja rata bilo još daleko.

Šta se za to vrijeme dogadjalo u dobojskom kraju,neznam. Sutradan sam zuvjek otišao iz njega.Po nagovoru Goranina i Petovara, ja i Bogoje ostadosmo u Majevičkoj brigadi.S njom sam prešao dug ~~xx~~ put,sazdan od borbi i marševa kroz Bosnu,Crnu Goru,Srbiju,Slavoniju, Hrvatsku i Sloveniju.Kod Dravograda ,15 maja 1945 godine,stigao sam na granicu oslobodjene i revolucijom preobražene zemlje.

Uvijek,kad prebiram uspomene iz ratnog vremena,čini mi se,da sam njegovu pravu revolucionarnu sadržinu doživio tokom prvih ratnih godina u dobojskom kraju.Sjećanje na to vrijeme i taj kraj, zbog toga,su mi najupečatljiviji od sveg doživljenog u to ratno-revolucionarno vrijeme.U centru tih uspomena su ljudske sudbine.

I prvo pitanje,koje sam one noći u Štabu Majevičke brigade uputio Vesi Radojčiću,odnosilo se na zajedničke drugove.Šta je s njima?"Josipa Jovanovića,Ismeta Kapetanovića,Adila i Refika Bešlagića i Nikolu Orlovića nećeš više nikad vidjeti"odgovorio je.Josip je pao prvi - u borbi sa ustašama na Konjuhu u ljeto četrdeset druge.Ubrzo,kod Olova (na Ponjerki) pogibe i Refik.Nikolu su početkom novembra iste godine zaklali četnici u majevičkom selu Jablanici,a Ismet je krajem istog mjeseca poginuo u odlučujućoj bitci sa četnicima u Maleševcima.Posledaji je umro Adil - ljeta četrdesettreće, od rana zadobivenih u V ofanzivi.Dakle svi oni koji su iz Doboja samnom bili u Ozrenskom partizanskom odredu četrdesetprve.Jedino ja -najmladji i najneiskusniji - od šestorice,imao sam sreće da vidim oslobodjeni Doboj.

A ostali,koje pomenuh u ovoj mojoj priči.Bar osnovno o sudbini nekolicine.

O Dervišu Kapetanoviću,kog sam sutadan sreo,već sam rekao.Istog dana u koloni brigade naidjoh i na bivšeg osjničkog političkog komesara Simu Malinovića.Zajedno smo ratovali do kraja,ali se poslije rata rijetko vidjamo.

Pred Tuzlom se rastadoh od Sime i Ignjata,koji podjoše da prime komandu nad obnovljenim Ozrenskim partizanskim odredom. Simu nijesam više vidio,jer je poginuo četrdesetčetvrte kao komesar odreda,a Ignjata,srećom i danas vidjam.Njegovog brata Pajku nijesam sreo od odlaska iz Stanić rijeke u ljeto četrdesettreće do sedamdesetdruge,kad smo konstatovali da smo već dvije godine komšije u Novom Beogradu.

Decembra četrdesettreće u Sokolovićima na Romaniji provedoh jedan dan sa Milanom Pavlovićem, tad komesarom čete u VI brigadi. Sutradan povede četu da suzbije jedan njemački napad i poginu. Njegovog druga Kajganića, posle rata nadjoh živog u Doboju.

U januaru, sledeće godine, u jednoj prozebloj koloni u Osmacima ugledah Muhameda Mahmutovića i Lukijanu Radojčić. Muhamed se nekao izvukao iz Doboja i već zaradio grdne rane, pa ide na Majevicu da se liječi. Lukijana ide tamo da rodi sina. Oboje su stigli u oslobodjeni Doboj - Muhamed kao invalid, a Lukijana sa sinom.

Dedu Trampića krajem jula četrdesetčetvrte nadjoh kod Berana. Zajedno sa Ahmetom Durićem, Agom Pejzićem i Muhamedom Devedžićem dospio je tu sa IV crnogorskom brigadom, koja ih je sa Ozrena odvela. Ago ubrzo poginu na Ibru kao komandir brigadnog izvidjačkog voda, a ostala trojica živi se vratiše iz rata.

Avgusta iste godine, u vinorodnoj župi, prestalo je da kuca srce i Bogoja Damjanovića. Nemogavši izdržati kritiku zbog slučajnog opijanja, on, pomoćnik komesra čete, presudio je sam sebi - na očigled zaprepaštenih drugova ispalio je sebi metak u slepoočnicu. U župi je zauvjek ostao i Duško Budimir, a kad smo iz Župe krenuli, u hladnoj ibarskoj vodi, kod željezničke stanice Polumir, njemački šarac pokosio je i pomoćnika komesara čete u VI brigadi Stevu Filipovića.

Soku Veselić, sretoh februara četrdesetpete u slobodnoj Tuzli, ali smo stigli da se ispričamo tek u slobodnom Doboju, jer je Soka bila bolje sreće od svog oca Vlade i sestre Katarine (Bebe).

Svog starog druga i prvog partizanskog komandira, Petka Djurića, iako je i on stigao u oslobodjeni Doboj i bio mu prvi partizanski komandant, nijesam više sreo. Prije mene, u ljeto četrdeset pete sreli su ga četnički odmetnici i, iz zasjede, mučki, ubili. Sad tamo, kraj ceste iznad Grapske, stoji spomenčesma. Prolazeći tuda jednog dana sa sinom, napio sam se hladne vode i pričao mu o tom mom starom drugu, koji mi je i otac mogao biti.

Ni Petkov sin Rade, poslednji od one čuvene lipačke trojke, nije dočekao da vidi oca, iza og je četrdesetdruge ostao u Lipcu. Izgubio je glavu u jednoj besmislenoj akciji na Usori krajem četrdesetreće.

Kad sam u avgustu četrdesetpete prvi put došao u oslobodjeni Doboj, zaznao sam za nesrećnu sudbinu mnogih od onih lipačkih i Kostajničkih momaka, sa kojima sam dijelio i zlo i dobro prvih ratnih dana. Nestali su u vihoru, koji je, čisteći naš kraj od poslednjih fašističkih ostataka, prohujao u proljeće četrdesetpete dolinom Bosne.

Četništvo, taj najljući neprijatelj revolucije, svojim

poslednjim izdancima,držalo se Trebave i Ozrena nekoliko poslerat= nih godina.U nemilosrdnoj borbi sa njim i tad su padale ozrenske i trebavske glave.Medju poslednjim žrtvama kontrarevolucije bili su Mile Nikolić iz Lipca i Ljuban Kršić iz Pridila.Poslednji četnik - moj partizanski komandant iz četrdesetprve Cvijetn Todić -likvidi= ran je tek četrdesetosme.Njega,usamljenog kurjaka i nije mogla snać druga sudbina.

Revolucija je definitivno i neopozivo pob= jedila.

Mnogo kasnije,šesdesetih godina,tamo gdje je nekad bi= lo Lipačko Polje,na novoj željezničkoj stanici Doboj,slučajno sam sreo Spasoja Bjelića,onog četničkog komandira,koji me je u prolje= će četrdesetdruge razoružao.Od tada je sa njim svašta bilo.Četniko= vao je za vrijeme rata i posle rata.Na kraju se sam prijavio narod= nim vlastima i bio osudjen na dugogodišnju robiju.Odrobijao je ne= koliko godina,a onda pušten na slobodu i zaposlen na željeznici. Ugledavši ga,prišao sam mu i pružio ruku.Osjećao se neugodno.Steže mi ruku i reče:

"Oprosti za ono što je nekad bilo.Što smo mi neuki se= ljaci znali.Drago mi je da te živa vidim".

I meni je bio drag ovaj susret sa Spasojem.Osjećao sam se sretnim što su Spasoje i njemu slični,konačno shvatili što je za njih najbolje.Takvih nije bilo malo u našem kraju,a skupo su plati= li tu životnu pouku.

Eto,to je za mene i bila suština revolucionarne borbe, koja je iz temelja izmjenila onaj život,kojim je živio naš kraj - a i cijela zemlja- kada sam,kao dječak,putujući prvi put vozom u Doboj,počeo da ga upoznajem i shvatam.

Život me je poslije rata potpuno odvojio od Doboja.U njega samo povremeno navraćam.Možda zato,više od drugih,osjećam sve one promjene,koje on i njegova okolina,u svom stalnom napretku, doživljava.Znam ja, da i sadašnje Dobojlije nijesu bez briga,jer ži= vot bez briga i nije život.

Siguran sam samo da ih više ne more one brige koje su mučile Dobojlije prije revolucije.Zbog toga sam duboko uvjeren, da su se isplatile sve one muke kroz koje su prolazili ljudi o ko= jima sam ovdje pričao.Ko ne vjeruje,nek se sjeti predrevolucionar= nog vremena,a mladji nek priupitaju starije.

Beograd,1975 godine.

108

Grupa VI.

MILENKO RUZOJCIĆ, autor

ČETNIČKI PUČ NA OZRENU I KRIZA USTANKA

Kojo Jotić,

Ovaj rad u mnogom ponavlja u prvom djelu ranijeg izlaganja. Nije rekao kako su se vratili: Ismet, Ignjat, Simo i drugi iz proletera strana 2 pasus 2. Sav rad govori o seljačkom ustanku sa svom stihijom bez išta klasnog. Ozrenski partizanski odred, kad se imalo objektivno pogleda Partizanski odred, sastavljen od članova KPJ i SKOJ-a, od radnika iz Doboja, Usora, željezničara, šumskih radnika, studenata i đaka, husinjskih rudara, radnika iz Oračnice, Maglaja, Kamenoloma i oni su nosili glavni teret ustanka i borbe. Odvratno vođenje pregovora sa okupatorom o lažnom primirju za uskrs 1942. godine. Zatim stavljanje pod komandu četnika, strana 7 deplasirana. Nikakva veza sa komandom odreda, a govori se o telefonskoj povezanosti. Autor je lijepo opisao kako je on vidio, a je li to tako ili drugačije?

Na strani 8, pasus 3, posljednja rečenica paušalna ocjena: "Obrazovao neku partizansku grupu", kao posprdno. O ovom treba da napiše Đorđe Simić, živi u Beogradu (moj izvještaj poslat po Đorđu Simiću čl. KPJ, grupom koja je bora ila u Ljeskovim Vodama, bio je izvještaj na oglasnoj tabli odreda u Ozrenu), o stanju u Ljeskovim Vodama. Takođe vidi i Tošinu knjigu o tome.

Soka Volić, treba da dade svoju ocjenu ovog rada. Strana 10, pasus 2 poslednja rečenica Veso Radojčić: "napričao mnoge strašne stvari" ne kaže koje. Pasivno držanje o Todića Cvijetina, spremanju o podmuklom napadu.

Redakcioni odbor treba i ovaj rad da ozbiljno sagleda i da svoj sud šta i kako može ići u hroniku.
24. maja 1975. godine

Veso Radojčić,

Braća Bešlagići su došli 1.septembra 1941. godine u Jošavu u moj vod;

Niko ne piše o tim poginulim silnim domobranima u nauaru 1942. godine, a Milenko opisuje u drugom napisu nešto drugačije o istoj verziji. Ja ga u to vrijeme uopšte nisam poznavao, a kamo li u to doba da mu pričam kako je bilo na Majevcu- na 10-toj strani , 3 i 4 pasus Ismet je sa mnom od Sime Lukića 17.aprila 1942. godine otišao u Brezike;

11 strana , 4 pasus potpuno neistinit. Petko je Đ. sa mnom braća Bešlagići i Ismet K. Josip Jovanović, otišao sa I bataljonom VI istočnobosanske brigade- strana 14, prvi pasus. Ja sam otišao sa Ismetom, a Ignjat ostao- strana 16. zadnji pasus - sve netačno; napamet ; neodgovorno. Strana 20, prvi pasus nije tačno da je Simo razoružan, jer nije bio sa oružjem i neskromno je sebe usporedio sa Simom.

Strana 21., prvi pasus: čudno je da sada ljudi pišu da su i Simi i Todoru Tomiću nudili da budu savjetnici. Znači, da su bili u nekim pregovorima ušto ja sumnjam.

Marko Stokić,

Na ovaj materijal ja nemam primjedbi.

Grupa VI.

MILENKO RUZOJČIĆ, autor

VIDIO SAM NOĆI I SVITANJA

Kojo Jotić,

Rad mu pun maštoviti i paušalnih ocjena kao na strani 10, pasus 2:

"Nova njemačka ofanziva", "Vražijake"

Ako se to radi o "Vražijoj diviziji", onda ovaj termin ne besmislen. Na strani 11, pasus 2, paušalno opisuje borbu četnika i partizana, kao i pogibiju vojvode Batića i ne govori da su četnici ponovo prešli Bosnu i našli i ~~sk~~ iskopali svog "vojvodu" i sahranili kod crkve u Osječanima i tom prilikom zlostavljali i prijetili narodu Stanara. Autor ne kaže odakle je crpio sva ova obavještenja kojima daje svoj sud.

Prima od ~~xxxxxxx~~ Pante materijal za ideološko-politički rad a ne dobiva konkretne zadatke za rad (strana 12, pasus 2);

Autor govori da ostaje sa Dedom godinu dana koji po selima krpi četnicima obuću i Dedin san o Ignjatu koga do tada nije poznavao a po snu ga prepoznao. Govori o Dr Čami a ne zna da je Modriča i šira okolina bila slobodna teritorija sa posavskim Partizanskim odredom.

Govori o prolasku jedne partizanske jedinice - brigade, a prošao je čitav III korpus sa Kostom Nađom na čelu. Autor govori o Damjanoviću, a ne zna da je član KPJ. Ja sam ga u martu 1942. godine primio u KPJ, strana 15, pasus 2, govori o vezi sa Dabićem, kotarskim poglavarom u Doboju, a ne govori kakve su to veze i kakve se koristi imalo od toga.

Na kraju govori o tome kako su izginuli svi članovi KPJ Doboj, čuo od veze, pa čak i Petko Đurić, kako

je poginuo a ništa konkretno. U pratnji je bio sa mitraljezom Radmila Nedića i neka to Radmilo kaže.

Sarajevo, 26. maja 1975. godine

<u>Marko Stokić</u>,

Nemam primjedbi na sadržaj, s obzirom na ~~ža-~~ ~~xxxxxxxxxx~~ dužinu teksta. Trebalo bi izvući i staviti podnaslove.

<u>Veso Radojčić</u>,

Ja mislim da ovaj napis nije uopšte za Zbornik. Pa on je stvarno bio sa četnicima 17 – 18 mjeseci;

Govori o ljudima koji ga uopšte ne znaju.!

Milenko Ružojčić 109.

Vidio sam noći i svitanja.

Ja mislim da ovaj napis nije uopšte za zbornik. Jer on je stvoren bio sa čitanjima 17-18 mjeseci, govori o godinama koji je uopšte neznaju

Veso Radojčić

MILENKO RUŽOJČIĆ 83

"Vidio sam noć i svitanje"

Nemam primjedbi na sadržaj. Obzirom na dužinu teksta, trebalo bi [illegible] i podnaslove

[signature]

sa Kostom Nadjom na čelu. Autor govori o Damjanoviću, a ne zna da je član KPJ. Ja sam ga u ~~txxx~~ martu 1942. godine primio u KPJ, strana 15, pasus 2, govori o vezi sa Dabićem, kotarskim poglavarom u Doboju, a ne govori kakve su to veze i kakve se koristi imalo od toga.

Na kraju govori o tome kako su izginuli svi članovi KPJ Doboj, cuo od veze, pa čak i Petko Đurić, kako je poginuo a ništa konkretno. U pratnji je bio sa mitraljezem Radmila Nedić i neka to Radmilo kaže.

26.maja 1975. godine

Kojo,

MILENKO RUŽOJČIĆ

VIDIO SAM NOĆI I SVITANJA

Rad pun maštovitski i paušalnih ocjena kao na strani 10 pasus 2: "Nova njemačka ofanziva" itd "Vražijake" - ako se to radi o "Vražijoj diviziji", onda ovaj termin je besmislen. Na strani 11 pasus 2. paušalno opisuje borbu četnika i partizana, kao i pogibiju vojvode Batića i ne govori da su četnici ponovo prešli Bosnu i našli i iskopali svog "Vojvodu" i sahranili kod crkve u Osječanima i tom prilikom zlostavljali i prijetili narodu Stanara. Autor ne kaže odakle je crpio sva ova obavještenje kojima daje svoj sud. Prima od Pante materijal za ideološko-politički rad a ne dobiva konkretne zadatke za rad (strana 12 pasus 2.) Autor govori da ostaje sa Dedom godinu dana koji po selima krpi četnicima obuću i Dedin san o Ignjatu koga do tada nije poznavao a po snu ga prepoznao. Govori o Dr Čami a ne zna da je Modriča i šira okolina bila slobodna teritorija sa posavskim Partizanskim odredom. Govori o prolasku jedne ~~xxxxxxxx~~ partizanske jedinice - brigade, a prošao je čitav III korpus

---

-Milenko Ružojčić- -Vidio sam noći i svitanja-

Rad ~~Pun~~ maštovitosti i paušalnih ocjena kao na strani 10 pasus 2. „Nova njemačka ofanziva" i td „Vražjake" - ako se to radi o „Vražjoj diviziji" onda ovaj termin je besmislen - Na strani 11 pasus 2. paušalno opisuje borbu četnika i partizana - kao i pogibiju vojvode Batića i ne govori da su četnici ponovo prešli Bosnu i našli i iskopali svog „Vojvodu" i sahranili kod crkve u Osječanima i tom prilikom zlostavljali i prijetili ~~narodu~~ narodu Stanara. Autor ne kaže odakle je crpio sva ova obaveštenja kojima daje svoj sud. Prima od Pante materijal za ideološko-politički rad a ne dobiva konkretne zadatke za rad (strana) 12 pasus 2.) Autor govori da ostaje sa Dedom godinu

dana Koji po selima krpi četničome obuću i Dedin san o Igujatu koga do tada nije poznavao a po snu ga prepoznao. I govori o Dr. Čamu a nezna da je Modriča i šira okolina bila slobodna teritorija sa posavskim Part. Odredom. govori o prolasku jedne partizanske brigade, a prošao je čitav III Kr. ~~B~~ Korpus s' Kostom Nad na čelu. Autor govori o Bogoju Damjanović a nezna da je čl KPJ – ja sam ga u martu 1942 god, primio u KPJ. — Strana 15 pasus 2 govori o vezi sa Dabićem Kotarskim poglavarom u Doboju ne govori kakve su to veze i kakve koriste se imalo od toga veze. – Na kraju govori o tome kako su izginuli svi čl KPJ Doboja čak i Petko Đurić kako je poginuo a ništo konkretno, u pratnji je bio sa mitraljezom Radmilo Nedić i neka to Radmilo kaže. — 26 maja 1975 god Kojo.

107

Grupa VI.

MILENKO NURKOVIĆ,

UOČI KRIZE USTANKA NA OZRENU I TREBAVI

Kojo Jotić,

Na strani 3 drugi pasus posledaju rečenica ocjena autora, mislim da nije dobra. Na primjer, Simo Lukić, bio je mnogo jači; član Okružnog komiteta Tuzla, još za vrijeme stare Jugoslavije; uoči rata sin tih sela. Bolje bi bilo reći "nepravilna raspodjela kadra KPJ".

Ima mnogo ličnih ocjena o kojima treba zauzeti svoj stav redakcioni odbor. Mislim, da inače Nurkovićeva pisanja zaslužuju poseban tretman jer izlaganja su izuzetna od svih sa ovog kraja. Ne vide nikakvu opasnost od podmukle četničke akcije i ne preduzimaju ništa. Pa čak ni politički rad SKOJ-a i KPJ. Od-kud Todo tu kad je otišao sa Muratom. Prepričava Todin govor. Ovo pisanje bi morao pogledati Todo i dati svoj sud.

Čarab koji ostaje politički komesar odreda, šta je bilo s njim. Ovaj rad pun je za zbivanja iz mjeseca februara 1942. godine. Mlad koji ne odlučuje ni o čemu, a danas sve zna.

Sarajevo, 23.maja 1975. godine

Marko Stokić,

Nemam primjedbi. Rad je predug pa bi ga trebalo razdvojiti na dva ili izvući podnaslove.

Veso Radojčić,

- Strana 2, pasus 3 previše slobodno govori o Cvijetinu Todiću, a nije ga uopšte poznavao;

- na 3 strani nastavlja i kaže da Josip Jovano-
vić N.heroj, da nije dorastao komesaru Cvijetinu Todiću,
pa koga sada optužuje. Nesam odakle on znade iz djetinj-
stva Ismeta Kapetanovića - da je borom iz srednje škole
pa u redu?

- Strana 12-ta čitava priča o smrti Bore Radoj-
čića, kao da je on bio u na mjesto mene, a je Milenka ni-
sam uopšte poznavao; o nikakvom se telefonu nije radilo,
nego napad oklopnog voza na naš položaj sa strašnom palj-
bom mitraljeza i bacača, kao i lakih topova. ~~desam-se~~---
Ja sam se uvukao kroz prozor u kuću pod vatrom kuršuma i
na sahrani nisu bili niti on niti Josip, ~~Izeee~~ Ismet, Ig-
njatić i ja. Sahranili ga na slavištu;

- 19 strana treba u potpunosti uzeti u obzir
Lipačku trojku - svjedok sam i poslije rata pisao sam o
tom; o njima i drugima;

- 20 strana, 4 pasus napamet govori: "Ja sam bio
vodnik Jošavačkog voda i stalan učesnik sa Ignjatom u svim
zbivanjima do aprila 1942. godine";

- 21 strana, 3 pasus netačan. Nije nimo Ujelić
pobjegao (ložač - mašinovođa), poslat da vozi vozove :
Olovo - N. Pijesak na našoj slobodnoj teritoriji; Jošić
Brano, najveći zločinac, koji je naš njegov vod preko noći
pretvorio u četnike, u martu 1942. godine - a SKOJ-evci
ništa!;

- 24 strana netačna je. Samo je Josip Jovanović
nosio dugu bradu od početka ustanka i u oktobru 1941. godine
naređeno je da se brada skine;

- Zadnji pasus govori da je Murat odveo 200 bo-
raca u proletersku brigadu. To nije brigada nego četa.
Zašto se upušta u to kada smo živi i ja i Ignjat koji smo
u toj četi bili od formiranja i raeformiranja.

Milenko piše bez konsultovanja od Posavine do
Krajine i ...

89

GRUPA V.

MILENKO RUŽOJČIĆ, autor

PRVI DANI I MJESECI USTANKA

Kojo Jotić,

Ovaj rad opisuje jednog, nezrelog u svakom smislu dječaka dobro sjećanje sadašnjeg gledanja. Ima slobodnih, netačnih ocjena, samouvjerenih u to da je tako, kako autor misli.

Urednik treba sa autorom da ovaj rad u mnogom skrati, pročisti i vulgarne riječi da izbaci (neke stvari iz ovog rada može ići u anegdotu (smijeh i podsmijeh), izvući pod naslove i što je vrijedno za hroniku uzeti. Mislim da u ovom i do ovog vremena autor nije proučio ni jednu Marksističku stvar ni čestito pročitao knjigu koja bi mu bila uzor u borbi i radu, a proglas CK KPJ i razni leci bili su puni direktiva, trebalo ih je vjerno slijediti.

Naš put bio je neizvjesnost, ali uvjek trezven i organizovan u konkretnom dogovaranju, raspravljanju. KPJ je blagovremeno stizala sa direktivama, izradila, razradila taktiku i strategiju od 1937. do uoči samog rata pa do poziva kumunisti na svoja mjesta: "Kumunisti uzmite breme narodnog oslobođenja na svoja pleća".

Autor nije u tom vremenu poznat politički ni ilegalni rad, a daje ocjene. Ovaj rad ovakav bez da se uradi čišćenje što sam rekao i ne odbace mnoge beznačajne stvari za hroniku ne može ići.

~~Ovako~~ Ovaj rad može ostati ovakav pohranjen u arhivi.

15.maja 1975. godine.

Veso Nadejčić,

Za ovaj način pisanja trebamo se dogovoriti jer njegova osjeka i plima ustanka - izgubili glave vođe ustanka; rasulo; on sa poginulim; on odlazi iz bitke u grad u najteže vrijeme; on se igra lopte sa Hansom; upušta se opisati čitav ustanak na Ozrenu.

Ja se ga ne sjećam, pa me čudi da ne pišu drugi živi borci o njegovom učešću.

Marko Stojčić,

Nemam primjedbi. Predug pa bi trebalo barem izbaciti više podnaslova.

MILENKO RUŽOJČIĆ 101

— PRVI DANI MJESECI USTANKA —

Nemam primjedbi. Predug pa bi trebalo bar [illegible] više podnaslova -

[illegible signature]

Milenko Ružojčić 92.

Prvi dani i mjeseci ustanka

Za ovaj napis trebamo se dogovoriti, jer njegove osjeke i plime ustanka – izgubili glave vodje ustanka – rasulo – on sa poginulim odmah [illegible], odlazi iz bitke u grad u najteže vrijeme igra se lopte sa Hansom – Upušta se opisati čitav ustanak na Ozrenu Ja ga se ne sjećam pa me čudi da ne pišu drugi živi borci njegovo učešće.

Veso Radojčić

Milenko Ružojčić 92

PRVI DANI I MJESECI USTANKA

Za ovaj načis trebamo se dogovoriti, jer njegove osjeka i plima ustanka, izgubili glave vodje ustanka - rasulo - on sa poginulim , on odlazi iz bitke u grad u najteže vrijeme. On se igra lopte sa Hansom. Upušta se opisati čitav ustanak na Ozrenu. Ja se ga ne sjećam, pa me čudi da ne pišu drugi živi borci o njegovom učešću.

Veso Radojčić,

89

Milenko Ružojčić

PRVI DANI I MJESECI USTANKA

Ovaj rad opisuje jednog , nezrelog u svakom smislu dječaka, dobro sjećanje sadašnjeg gledanja. Ima slobodnih, netačnih ocjena, samouvjerenih u to da je tako, kako autor misli. Urednik treba sa autorom da ovaj rad u mnogom skrati, pročisti i vulgarne riječi da izbaci (neke stvari iz ovog rada može ići u anegdotu (smijeh i podsmijeh), izvući pod naslove i što je vrijedno za hroniku uzeti. Mislim da u ovom i do ovog vremena autor nije proučio ni jednu Marksističku stvar ni čestito pročitao knjigu koja bi mu bila uzor u borbi i radu, a proglas CK KPJ i razni leci bili su puni direktive, trebalo ih je vjerno slijediti.

Naš put bio je neizvjestnost, ali uvjek trezven i organizovan u konkretnom dogovaranju, raspravljanju. KPJ bla-

govremeno je stizala sa direktivama, izradila, razradila taktiku i strategiju od 1937. do u oči samog rata pa do poziva kumunisti na svoja mjesta:"Kumunisti uzmite breme narodnog oslobodjenja na svoja pleća". Autor nije u tom vremenu poznat politički ni ilegalni rad, a daje ocjene. Ovaj rad ovakav bez da se uradi čišćenje što sam rekao i ne odbace mnoge beznačajne stvari za hroniku ne može ići. Ovaj rad može ostati onakav pohranjen u arhivi.

15.maja 1975. godine

Kojo,

Milenko Ružojčić

–; Prvi dani i mjeseci Ustanka :–

Ovaj rad opisuje jednog – nezrelog u svakom –
smislu dječaka – davno / sećanje – sadašnjeg gledanj
ima – slobodnih – netačnih ocjena – samouvjerenj
u to da je tako, kako Autor misli. Urednik treba
sa Autorom da ovaj rad u mnogom skrati – pročisti
vulgarne riječi da izbaci (neke stvari iz ovog rada mo
ići u anegdoti (smijeh i [illegible]) izvući pod naslove i
što je vrijedno za kroniku uzeti. Mislim da u ovom i do
ovog vremena Autor nije proučio ni jednu Marxističku
stvar ni čestito pročitao knjigu koja bi mu bila uzor u
borbi i radu, a proglas (KKPJ) i razni leci bili su

32-638

punu direktiva trebalo ih je vjerno slijediti –
Naš put bio je neizvjesnost, ali uvijek trezven i organizovan u konkretnom dogovaranju – raspravljanju (t. KP) blagovremeno je stizala sa direktivama – izradila – razradila taktiku i strategiju od 1937 do u oči samog rata po do poziva komunisti na svoja mjesta „Komunisti uzmite breme narodnog oslobođenja na svoja pleća" – Autoru nije u tom vremenu poznat politički ni ilegalni rad, a daje ocjene. Ovaj rad ovakav bez da se uradi čišćenje što sam rekao i ne odbace mnoge beznačajne stvori za u kroniku ne može ići. Ovaj rad može ostati ovakav pohranjen u arhivi –

15 maja 1975 god. – [signature]

-104

Grupa VI.

MILENKO RUŽOJČIC, autor

RAT I ZLOCINI SU POCELI

Kojo Jotić,

Autor za sebe kaže da je u to vrijeme bio član SKOJ-a, a nigdje se ne povezuje i organizovano ne živi ni u aprilskom ratu ni u ustanku. Paušalno ocjene daje i o KPJ i SKOJ-u u Doboju. Autor govori o Miši Iviću, ako je to Miloš Ivić, onda se radi o čl. KPJ primljen u Borovu, jer je tamo radio i poslije sloma Jugoslavije, došao u Doboj. On piše kako su prvo Srbi protjerivani. Treba znati da su komunisti prvi platili danak, za koje se znalo. Tačno je da su komunisti prvi platili i strogo se povukli u ilegalnost i opreznije radili, smišljeno i organizovano, pa je usmjeravan rad strogo organizovan i stvorena je jaka partijska grupa, koja se održava kroz svo vrijeme rata.

Redakcioni odbor, posebno treba da ocijeni ovaj rad i autorove ocjene o Partiji, njenom radu u Doboju, kao i SKOJ-u.

Autor više tvrdi da je stihijski bio ustanak i nazivao ga "gerilom". On ne spominje nigdje poziv CK KPJ za ustanak; organizovanje ustanka; razni leci; proglasi itd.

Druga je stvar da na sveopšti poziv pošlo selo sa svojom stihijnom sviješću, sa svim nagomilanim što je u njemu bilo. On ne govori o bezglavnosti svih političkih stranaka, jer su ih izdala rukovodstva; ne govori o paroli koja se iz proglasa za Ustanak znala:"Bratstvo i jedinstvo", koju su prihvatili svi pošteni.

Citava jedna sjednica treba da razmatra radove i ocjene od autora Milenka Ružojčića.

Sarajevo, 23.maja 1975. godine

Marko Stokić,

Nemem primjedbi.
Ima grešaka u prekucavanju.

Veso Radojčić,

Malo se upušta u nepoznato. Ubacuje ljude tamo gdje nisu bili -"xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx Na primjer, Boro Radojčić, je od dolaska iz Beograda bio stalno skriven, jer sam mu xxxxxx..........

Dalje govori da Doboj nije imao u......... nekih stari iskusnih komunista, a Simo Lukić 13. godina živi...... od Doboja- Veselić Vlado itd. xxxxxxxxx...................

(rukopis vrlo nečitljiv)

86

GRUPA V.

MILENKO RUŽOJČIĆ, autor

DOBOJ NA USORI

Kojo Jotić,

Rad dobar i dobro opisano djetinjstvo. Pomenuti građani Doboja u ono vrijeme ugledni ljudi koji su živjeli građanskim životom a neki i malograđanskim, pripadnici raznih građanskih partija. Režimlija, mnogi brinuli svoju brigu. Mislim da ovaj rad nije sav za hroniku, sve do strane 11 "trideset i devete", do kraja napisa, ako bi još ovaj napis bio produžen, šta je dalje bilo, jer mi pišemo sjećanje iz revolucije i nešto pred rat u političkom smislu.

Autor nije razlučio pomenute građanek koji ovako obrađeni nisu za hroniku u ovom prikazu. Nije mu tačna ocjena na strani 14 poslednji pasos.

14.maja 1975. godine

Veso Radojčić,

Biografija i predratni život Milenka Ružojčića treba zadržati u SUB za hroniku Doboja, kada bude neko pisao, izgubismo vrijeme ovakvim i ovolikim pisanjem. Ali su vrlo dobra da se ne zaboravi Doboj prije 50 godina.

Dobri su napisi ovih porodica, naseljavanje za vrijeme austrougarske čeških i drugih porodica.

Marko Stokić,

Nemam primjedbi. Jedino naslov ne leži. Niti može Doboj biti na Usori, niti Usora na Doboju. To nije što je: "Dvor na Limu", ili "Krafa na Krasu" itd.

Grupa VI,

MILENKO RUDOJČIĆ, autor

OLUJNO VRIJEME PRED RASPLETOM

Kojo Jotić,

Rade i Boka i Tanjat, trebaju da daju sud ovom radu. Autor je ne sređen, na primjer:

Prnjavor - ranije Kotor Varoš, Skender Vakuf i Šiprage, sve do Dervente i Doboja uništena pruga Teslić- Jelah, lično sam u akcijama za Teslić bio i komandant komande mjesta Teslić. Kada su imali tako dobru vezu sa Dobojem kako nisu to znali, a ja sam telefonom iz Vrela govorio sa stanicom Doboj i obavijestio ih o zauzimanju Teslića i idemo na Doboj: dao "vunu" neprijatelju. Samnom je bio i Nikola Pećanac (general) živi u Beogradu, tada bio komandant III bataljona III krajiške brigade.

Autor ne govori šta je poslije bilo sa "Krabom" kada je poslao pismo Radi. Govori da je Trebavski četnički odred pomogao formirati Vučijački četnički odred - ispadoše četnic organizatori ustanka u borbi.

Marko Stokić,

Nemam primjedbi. Radi dužine i preopširnosti, ovaj rad bi trebalo izdvojiti na dva ili staviti odgovarajuće podnaslove.

Veso Radojčić,

On je ovdje napisao dosta i ovdje priznao da je 18. mjeseci [illegible] bio u četnicima. Dobro je da je tako doživljavao sve njihove planove, samo mi četničkog komandanta kod koga je stalno bio.... stoji da je strijeljan 1945. godine, a ne zna da sam ga ja kao i drugo pozivao da se preda, pa nije htio. On sažaljeva i Kovačevića. Netočno je iskazivanje na 27 strani, to je čuvenje poslije rata;

na strani 28, on sam govori da je bio u koloni koja je pošla na nas VI istočnobosansku brigadu u pomoć četnicima Đure Biročića - 27.novembra 1942. godine;

Strana 38 - drugi pasus, prvo neznam šta mu je trebalo ovo pisati - jula 1943. godine Ignjat i Simo su bili na Ozrenu - formirali II ozrenski partizanski odred.

MILENKO RUŽAJČIĆ
„ČETNIČKI PUČ NA OZRENU...“

Nemam primjedbi

[signature]

108

Milenko Ružojčić 108.

četnički puč na Ozrenu i Nizo Ustanka

– braća Bešlagić su došli 1-IX-1941 g. u Jasova u moj vod.

– autor nepiše o tim poginulim silnim domobranima u januaru 1942 god. a Milenko opisuje u drugom napisu nešto drugačije a istoj verziji; Jasa ne to njime uopšte nisam pozivao a vrati ništa dobe prićem vavijek bilo na Mojevoci – na 10 toj strani) III i IV. pasus Ismet je samnom od Sime Lukića 17-IV-42 g otišao u Brusice – 11 strana IV-pasus potpuno neistinit Petrović D. samnom braća Bešlagić i Ismet – L. Josif Jovanović otišao sa I bat VI istoč-bos-brigade. – Strana 14-I pasus Ja sam otišao sa Ismetom a Igujit ostao – strana 16. zadnji pasus – sve netačno – ne smet – neodgovorna strana 20-I pasus – nije tačno daje Simo razoružan jer nije bio sa oružjem – i nesrazmjerno sebe uspoređujo sa Simom –

strana 21. I pasus – Čudnoje da sada ljudi pišu da su i Simi i Todoru Đomića nudili da budu savjetnici – znači da su bili u nekim pregovorima nešto ja sumnjom

Vaso Radojčić

MILENKO RUŽOJČIĆ

ČETNIČKI PUČ NA OZRENU I KRIZA USTANKA

Ovaj rad u mnogom ponavlja u prvom djelu ranijeg izlaganja. Nije rekao kako su se vratili: Ismet , Ignjat, Simo i dr iz proletera strana 2 pasus 2. Sav rad govori o seljačkom ustanku sa svom stihijom bez išta klasnog. Ozrenski partizanski odred, kad se imalo objektivno pogleda Partizanski odred, sastavljen od članova KPJ i SKOJ-a od radnika iz Doboja, Usora, željezničara, šumskih radnika, studenata i djaka, husinjskih rudara, radnika iz Oračnice, Maglaja, Kamenoloma i oni su nosili glavni teret ustanka i borbe. Odvratno vodjenje pregovora sa okupatorom o lažnom ~~prištanku~~ primirju za uskrs 1942. godine. Zatim stavljanje pod komandu četnika, strana 7 deplasirana. Nikakva veza sa komandom Odreda, a govori se o telefonskoj pove-

zanosti. Autor je lijepo opisao kako je on vidio, a je li to tako ili drugačije? Na strani 8 pasus 3, posljednja rečenica paušalna ocjena: "Obrazovao neku partizansku grupu", kao posprdno. O ovom treba da napiše Đorđe Simić, živi u Beogradu (moj izvještaj poslat po Đorđu Simiću čl.KPJ, grupom koja je boravila u Ljeskovim Vodama, bio je izvještaj na oglasnoj tabli Odreda u Ozrenu). o stanju u Ljeskovim Vodama, takodje vidi i Tošinu knjigu o tome.

Soka Volić, treba da dade svoju ocjenu ovog rada. Strana 10 pasus 2 poslednja rečenica Veso Radojčić: "Napričao mnoge strašne stvari" ne kaže koje. Pasivno držanje o Todića Cvijetina, spremanju o podmuklom napadu.

Redakcioni odbor treba i ovaj rad da ozbiljno sagleda i da svoj sud šta i kako može ići u hroniku.

24.maja 1975. godine

Kojo,

Milenko Rižojčić: -

-:Četnički puč na Ozrenu i Kriza ustanka: -

Ovaj rad u mnogom ponavlja u prvom djelu ra-
nija izlaganja. Nije rekao kako su se vratili: Ismet-Ignjat,
Simo i dr: iz Proletera strana 2. pasus 2. Sav rad govori
o seljačkom ustanku sa svom stihijom bez ista klasnog.
Ozrenski partizanski odred kad se imalo objektivno
pogleda sastavljen od čl. KPJ i SKOJ-a od radnika iz
Doboja - Usora, željezničara, šumskih radnika, studenata i đaka, Husinjs-
ki rudara, radnika iz Gračanice - Maglaja, kamenolo-
loma i oni su nosili glavni teret ustanka i borbe.
Odvratno vođenje pregovora sa okupatorom o lažnom pri-
mirju za uskrs 1942 god. zatim stavljanje pod koma-
ndu četnika. strana 7. deplasirana. Nikakva veza sa

Komandom Odreda, a govori se o Telefonskoj povezanosti. Autor je lijepo opisao kako je on vidio – a jeli to tako ili drugačije? Na strani 8. pasus 3. poslednja rečenica paušalna ocjena „Obrazovao neku partizansku grupu" – kao pospredno. O ovom trebo da napiše Đorđe Šimić – Živi u Beogradu. – (Moj izvještaj poslat po Đorđi Šimiću čl. KPJ – grupom koja je boravila u Lješkovim Vodama bio je izvješen na oglasnoj tabli Odreda u Ozrenu). O stanju u Lješkovim Vodama takođe vidi i Tošinu knjigu o tome. – Soka Vozlić trebo da dade svoju ocjenu ovog rada. Strana 10 pasus 2 posledna rečenice Veso Radojčić napričao mnoge strašne stvari" ne kaže koje. Pasivno držanje "o Todića cvijetina spremanju o podmuklom napadu. Redakcioni Odbor trebo i ovaj rad da ozbiljno sagleda i da svoj sud šta i kako može ići u Kroniku. –

24 maja 1975 god Kojo.–

Milenko Ružojčić

„OLUJNO VRIJEME PRED RASPLETOM"

Osnovna primjedba: Radi dužine i preglednosti ovaj rad bi trebalo razdvojiti na dva ili staviti odgovarajuće podnaslove.

[illegible]

Milenko Ružojčić

103.

Olujno vrijeme pred raspletom.

Ovo je ovde napisano dosta. i ovde primam 10 stranica daje 18 mjeseci živio sa četnicima i dolazi da je bio [illegible] došao sve njihove planove. Sama mu četničkog komandanta [illegible] je stalno bio [illegible] 1945 g. Štefan [illegible] da [illegible] i druge [illegible] da se [illegible] [illegible] - sa [illegible] i Kordunaša. - [illegible] na 27 strani, to je [illegible], [illegible]. na strani 28. [illegible] da je bio u [illegible] koja je [illegible] VI-te [illegible] - [illegible] četnika [illegible] 27.XI.1942.g. - Strana 38 - [illegible] - [illegible] trebalo [illegible] - jula 1943 [illegible] I [illegible] odred.

[illegible] Ružojčić

MILENKO RUŽOJČIĆ

OLUJNO VRIJEME PRED RASPLETOM

Dedo i Soka i Ignjat treba da daju sud ovom radu. Autor je ne dorečen na primjer: xxxxxxxxxxxx Prnjavor ranije kxtxxxx Kotor Varoš, Skender Vakuf i Šiprage, sve do Dervente i Doboja uništena pruga Teslić - Jelah, lično sam u akcijama za Teslić bio i kdt. komande mjesta Teslić. Kad su imali taku dobru vezu sa Dobojem, kako nisu to znali, a ja sam telefonom iz Vrela govorio sa stanicom Doboj i obavijestio ih o zauzimanju Teslića i idemo na Doboj, dao vunu neprijatelju. Samnom je bio i Nikola Pećanac (general) živi u Beogradu, tada bio kdt III bat. III kraj. brigade.

Autor ne govori šta je poslije bilo sa "Škrabom", kada je poslao pismo Dedi. Govori da je trebavski četnički odred pomogao formirati vučijački četnički odred -, ispadoše četnici organizatori ustanka i borci.

2.

KPJ i SKOJ ne vide se. Čudo, on i drugi idu na gozbe, svatove, zborove, kartanje, igre, kola, kupanje i dr. govori o odlasku u Doboj, slobodnoj teritoriji, propusnicama koje su važile i za ustaše i četnike. Mislim da ovaj rad je takav - za posebnu sjednicu Redakcionog odbora.

Mislim da treba već jednom da otpočne rad Odbora jer rasvjetljavanje, provjeravanje nekih stvari ići će sporo, jasno kad to Odbor odredi. Zar se misli u jednoj sjednici da se sve ovo riješi?

Sarajevo, 24. maj 1975. godine

Kojo,

Milovko Ružojčić

Olujne vrijeme pred rasplotom:—

Dedo i Soko i Ignjat treba da daju sud o ovom radu. Autor je ne dorečen na prvog januara 1943 god. oslobođen je Teslić, zatim Prnjavor ranije kotor Varoš – Skender Vakuf i Šiprag sve do Dervente i Doboja uništena pruga Teslić – Jelah – lično sam u akcijama za Teslić bio i Kdt. Komande mjesta Teslić. Kad su imali tako dobru vezu sa Dobojem kako nisu to znali, a ja sam telefonom iz Vrela govorio sa stanicom Doboj i obavijestio ih o zauzimanju Teslića idemo na Doboj. dat vunu neprijatelju. Sa mnom bio Nikola Pećanac (general) živi u Beogradu.— tada bio Kdt II bat. III Kr. brigade.—

Autor ne govori šta je posle bilo sa "Škrabom" Kad je poslao pismo Dedi. — Govori da je Trebovski četnički odred pomogao formirati Vučijački četnički Odred — ispadoše četnici organizatori ustanka i borci. KPJ. i SKOJ — ne vide se. Čudo on i drugi idu na gozbe — svatove, zborove, kartanje, igre, kolo, kupanje i dr. govori o odlasku u Doboj slobodnoj teritoriji — propusnicama koje su važile i za ustaše i četnike. Mislim da ovaj rad je takav — za posebnu sjednicu redakc. Odbora. Mislim da treba već jednom da otpočne rad Odbor jer rasvjetljavanje — provjeravanje nekih stvari ići će sporo jašno kad to Odbor odredi. Zar se misli u jednoj sjednici da se sve reši? — 24 maj 1975 Kojo

Milenko Ružojčić 90.

Doboj na usori

Biografija i predratni život Milenka Ružojčića treba zadržati u SUB. za hroniku Doboja kada bude neko pisao, izgubismo vreme na ovakvim i ovolikim pisanjem. Ali su vrlo dobra da se nezaborave Doboj prije 50 godina - Dobri su napisi ovih porodica naseljavanja za vreme austrougarske čeških i drugih porodica.

Veso Radojčić

MILENKO RUŽOJČIĆ 98

„DOBOJ NA USORI"

Nemam primjedbi. Jedino naslov ne leži. Niti može Doboj biti na Usori, ni Usora na Doboj. To nije što je „Drvar na Uni", ili „Krupa na Vrbasu" itd.

[illegible]

Milenko Ružojčić 90

DOBOJ NA USORI

Biografija i predratni život Milenka Ružojčića treba treba zadržati u SUB za hroniku Doboja, kada bude neko pisao, izgubismo vrijeme ovakvim i ovolikim pisanjem. Ali su vrlo ~~xxxxx~~ dobra da se ne zaboravi Doboj prije 50 godina. Dobri su napisi ovih porodica, naseljavanje za vrijeme austrougarske čeških i drugih porodica.

Veso Radojčić,

-86

MILENKO RUZOJČIĆ

DOBOJ NA USORI

Rad dobar i dobro opisano djetinstvo. Pomenuti gradjani Doboja u ono vrijeme ugledni ljudi koji su živjeli gradjanskim životom a neki i malogradjanskim, pripadnici raznih gradjanskih partija. Režimlija, mnogi brinuli svoju brigu. Mislim da ovaj rad nije sav za hroniku , sve do strane 11 "trideset i devete" do kraja napisa, ako bi još ovaj napis bio produžen, šta je dalje bilo, jer mi pišemo sješanje iz revolucije i nešto pred rat u polttičkom smislu.

Autor nije razlučio pomenute gradjane koji ovako obradjeni nisu za hroniku u ovom prikazu. Nije mu tačna ocjena na strani 14 poslednji pasus

14.maja 1975. godine

Kojo,

Milenko Rušojčić:

—: Doboj Na Usori: —

Rad dobar i dobra opisano djetinstvo. Pomenuti građani Doboja u ono vrijeme ugledni ljudi koji su živjeli – građanskim životom a neki i malograđanskim – pripadnici raznih građanskih partija – Režimlija – mnogi brinuli svoju brigu. Mislim da ovaj rad nije sav za kroniku sve do strane 11. „Trideset i devete" do kraja napisa, ako bi još ovaj napis bio produžen šta je dalje bilo – jer mi pišemo sjećanje iz Revolucije i nešto pred rat u političkom smislu. – Autor nije razlučio pomenute građane koji ovako obrađeni nisu za kroniku u ovom prikazu. – Nije mu tačna ocjena na strani 14 posledniji pasus

14 – maja 1975 god.

Rad počinje od 1935 god.

Kojo

MILENKO RUŽOJČIĆ 89

"Uoči krize ustanka na O i T"

Nemam primjedbi. Rad je predug pa bi ga trebalo razdvojiti na dva ili sa više podnaslova.

[signature]

107

MILENKO RUŽOJČIĆ

UOČI KRIZE USTANKA NA OZRENU I TREBAVI

Na strani 3 drugi pasus posledrja rečenica ocjena autora, mislim da nije dobra. Na primjer, Simo Lukić, bio je mnogo jači; član Orkužnog komiteta Tuzla prije još za vrijeme stare Jugoslavije uoči rata sin tih sela, bolje bi bilo reći nepravilna raspodjela kadra KPJ.

Ima mnogo ličnih ocjena o kojima treba zauzeti svoj stav, Redakcioni odbor. Mislim, da inače Ružojčića pisanja zaslužuju poseban tretman jer izlaganja su izuzetna od svih sa ovog kraja. Ne vide nikakvu opasnost od podmukle četničke akcije i ne preduzimaju ništa.

2.

Pa čak ni politički rad SKOJ-a i KPJ. Od kud Tošo tu kad je otišao s Muratom. Prepričava Tošin govor. Ovo pisanje bi morao pogledati Tošo i dati svoj sud. Škrab koji ostaje politički komesar Odreda, šta je bilo s njim. Ovaj rad pun je zbivanja iz mjeseca februara 1942. godine . Mlad koji ne odlučuje ni o čemu, a danas sve zna.

23 maja 1975. godine

Milenko Ružojčić

„U oči krize ustanka na Ozren i Trebavi"

Na strani 3 drugi pasus posledn(j)a rečenica ocjena autora mislim da nije dobra. Na pr. Simo Lukić bio je mnogo jači čl. okružnog komiteta Tuzla prije još za vrijeme stare Jugoslavije uoči rata sin tih sela - bolje bi bilo reći nepravilna raspodjela KPJ kadra. —

Ima mnogo ličnih ocjena o kojima treba zauzet svoj stav redakcioni odbor. Mislim da inače Ružojčića pisanje zaslužuje poseban tretman jer izlaganja su izuzet od svih s ovog kraja i ozrena

Ne vide nikakvu opasnost od pod-
mukle četničke akcije i ne
preduzimaju ništo.—
pa čak ni politički Rad SKOJ a KPJ.
od kud Tošo tu, kad je otišao s Muratom,
prepričava Tošin govor ovo pisanje—
morao bi pogledati Tošo i dati svoj sud
skrab koji ostaje Politički Komesar Odreda.—
Što je bilo s njim, ovoj rad pun je zbivanja
iz mjeseca februara 1942 god. — Mlad koji
ne odlučuje ni očeum, a danas sve zna.—
23 maja 1975 god

Milenko Radojević.

Moći krize ustanka na Ozrenu i Trebavi. 105. [41 strana]

Strana 2 - pasus III - previše slobodno govori o svještenu Todiću a njegov pravac u to doba. na 3 strani ustvari i veće da Josif Jovanović (H. Herej) da nije dovoljno komesara svještenu Todiću pa ga sada optužuje. Netačno odavde on znade iz djetinjstva Ismeta Kapetanovića - dođe iz srednje škole po uredu -
- Strana 12-ta, četvrti priča o smrti Bore Radojevića kao da je on bio u mjestu mene. a ja Milenko nisam uopšte pravo o nikakvom se telefonu nije radilo nego napad ovakvog voza na naš položaj sa strašnim pogibom mitraljeza - bacača i lovački topova. Jesam ga unosio kroz prozor u kuću pod vatrom mrcvarenu i na sahrani nisu bili niti on niti Jof Josif - Ismet - Džajić i Jo. itd. sahranili su na Glavičištu a ne Višiću - 19. strana tako u potpunosti uzeti u obzir ono Lipovčana trojica - svjedočenim i posljednje rata pravom i sam. s njima i drugima - 20-ta strana IV pasus - napisat govori - jesam bio vodnik Josovačkog voda i stalan učesnik sa Džajićem u borbama zbivanjima do aprila 1942 g.
21. strana III pasus - netačno nije Simo Bjelić pobjegao kao (Ćosić - Mašinovića) pošto da vrši vršene odora - M. Pejasa na našoj slobodnoj teritoriji — Jović Brana najveći zločinac koji je baš njegov vod prevarući pretvorio u četnike u martu 1942 g. - a Simo ništa —
24. strana - netačno - smuje Josif Jovanović njegova duša brata od početka ustanka i u oktobru je 1941 naređeno da se bude stima a ne vodje Brane kao prevarući napravi
- zadnji pasus govori da je došao oko 200 braće u proletersku brigadu - I nije to brigada nego četa - zašto se ugasla u to vrijeme tu i je i Džajić vojnim u toj četi bili od formiranja i rasformiranja - Milenko piše bez konsultovanja od Ozrenske drugova Krivaje i Borovića

Vaso Radojević

86

Milenko Ružojčić
"Rat i zločini u početku"
Nemam primjedbi.
Ima grešaka u prekucavanju.

[signature]

Milenko Ružojčić
Rat i zločini su počeli 104.

16 strana

Mnogo se upušta u nepoznato - ubacuje ljude tamo gde nisu bili - na primer Boro Ružojčić je od dolaska iz Beograda bio stalno vremena [illegible] kod svog strica - dalje govori da Doboj nije imao u vrijeme [illegible] nekih starih iskusnih komunista - a, Simo Šućur 13 godina živi 5 km od Doboja - Veselić - Vlado. i t. dalje - on 17 god. daje sud Vlado Radojčić

104 MILENKO RUŽOJČIĆ,

RAT I ZLOČINI SU POČELI

Autor za sebe kaže da je u to vrijeme bio član SKOJ-a, a nigdje se ne povezuje i organizovano ne živi ni u aprilskom ratu ni u ustanku. Paušalno ocjene daje i o KPJ i SKOJ-u u Doboju. Autor govori o Miši Iviću, ako je to Miloš Ivić, onda se radi o čl. KPJ primljen u Borovu, jer je tamo radio i poslije sloma Jugoslavije, došao u Doboj. On piše kako su prvo Srbi protjerivani. Treba znati da su komunisti prvi platili danak , za koje se znalo. Tačno je da su komunisti prvi platili i strogo se povukli u ilegalnost i oprezniji rad smišljen i organizovan, pa je usmjeravan, strogo organizovan i stvorena jaka partijska organizacija koja se održava kroz svo vrijeme rata.

Redakcioni odbor, posebno treba da ocijeni svoj rad

i autorove ocjene o partiji, njenom radu u Doboju kao i ~~SKJ~~-OK KPJ za ustanak, organizovanje ustanka, razni leci, proglasi. Druga je stvar da na sveopšti poziv pošao je: selo sa svojom stihijom, sviješću, sa svim nagomilanim što je u njemu bilo. Ne govori o bezglavosti svih političkih stranaka, jer su ih izdala rukovodstva. Ne govori o paroli koja se iz proglasa za ustanak znala: "Bratstvo i jedinstvo", koju su prihvatili svi pošteni. Čitava jedna sjednica treba da razmatra radove i ocjene autora.

23.maja 1975. godine

Kojo,

Milenko Ružojčić

Rat i zločini su počeli:

Autor za sebe kaže da je u to vrijeme bio čl. SKOJ-a, a nigdje se ne povezuje i organizovano ne živi ni u aprilskom ratu ni u ustanku. Kakve ocjene daje i o KPJ i SKOJ-u u Doboju. Autor govori o Miši Ivić, ako je to Miloš Ivić onda se radi o čl. KPJ primljen u ~~[illegible]~~ Borovu jer je tamo radio i posle sloma Jugoslavije došao u Doboj. On piše kako su prvo Srbi protjerivani, treba znati da su komunisti prvi platili danak za koje se znalo. Tačno je da su komunisti strogo se povukli u ilegalnosti i oprezniji rad smišljen i organizovan - pa je

usmjeravan rad, strogo organizovan i stvorena jaka patriotska grupa. — Koja se održava kroz sve vrieme rata.
Redakcioni Odbor posebno treba da oцijeni ovaj rad i Autorove ocjene o partiji njenom radu u Doboju kao i SKOJ-a. Autor više tvrdi da je stihijski bio ustanak i naziva ga gerilom. Nespominjući nigde poziv CK KPJ za ustanak organizovanje ustanka razni leci i proglasi. Druga je stvar da na sveopšti poziv pošao je: selo sa svojom stihijnom, svješću, sa svim nagomilanim što je u njemu bilo. — Ne govori o bezglavosti svih političkih stranaka jer su ih izdala rukovodstva. Ne govori o paroli koja se iz proglasa za ustanak znala „Bratstvo i jedinstvo" koju su prihvatili svi pošteni.
Čitava 1 sjednica treba da razmatra radove i ocjene Autora.

23 maj 1975 Kojo.

MILENKO RUZOJČIĆ

NAPRIJED, ZA SLOBODU SRBIJE!

Prvi pokušaji prelaska u Srbiju — borbe i marševi kroz istočnu Bosnu do Crne Gore

Vrhovni štab NOV i POJ naredio je 21. aprila 1944. godine štabu 3. korpusa da uputi svoje dvije divizije preko Drine sa zadatkom sadejstva 2. proleterskoj i 5. krajiškoj diviziji u ovladavanju zapadnom Srbijom. Za taj zadatak određene su 16. vojvođanska i 17. istočnobosanska divizija, koje su se u to vrijeme pripremale za taj zadatak na prostoriji Drinjača—Nova Kasaba—Bratunac—Srebrenica. Forsiranje Drine bilo je planirano za 28/29. aprila 1944. godine.

Petnaesta majevička NOU brigada (koja je sa 6. istočnobosanskom brigadom bila u sastavu 17. divizije) u to vrijeme nalazila se na široj prostoriji Srebrenice. U svom sastavu imala je četiri bataljona (1, 2, 3. i 5. bataljon) sa ukupno 832 borca (stanje 26. aprila 1944. godine) od čega su 74 bile drugarice. Borci su većinom bili mladi i borbeno neiskusni (primljeni u brigadu poslije VI neprijateljske ofanzive). Niži komandni kadar (u vodovima i četama) bio je, također, posljednjih mjeseci podmlađen. Bataljonska rukovodstva uglavnom su bila sastavljena od iskusnih i u teškim okršajima provjerenih kadrova. Stab brigade sačinjavali su vojnički i politički vrlo iskusni rukovodioci (komandant Ratko Vujović Čoče, politički komesar Milenko Stojaković, zamjenik komandanta Vlado Karanović a zamjenik političkog komesara Velimir Lesić Leo).

Naoružanje i oprema brigade, za tadašnje prilike, bilo je zadovoljavajuće. Naoružana, uglavnom, lakim pješadijskim oružjem (iz pregleda naoružanja 17. divizije, koji je sačuvan, može se zaključiti da je skoro svako odjeljenje imalo puškomitraljez, bilo je dosta automata, ručnih bombi, a u brigadi 2—3 teška mitraljeza i minobacača), sa osrednjom količinom municije, mogla je uspješno da se nosi, u manevarskim dejstvima sa svim neprijateljskim formacijama, koje su u to vrijeme bile angažovane na prostoru dejstva brigade.

Među borcima i rukovodiocima osjećala se visoka moralno-politička spremnost za najveće napore i najteže zadatke. Kičmeni stub brigade sačinjavalo je blizu 400 drugova i drugarica organizovanih u partijskim i skojevskim organizacijama, koje su djelovale u svim njenim jedinicama (krajem marta 1944. godine u brigadi je bilo 202 člana KPJ, 53 kandidata za članstvo u KPJ i 143 člana SKOJ-a). Većina članova KPJ bila je mlada (sa stažom od 2 do 4 mjeseca) i ideološki nedovoljno izgrađena (70% članstva iz seljačke sredine), a dobar dio sekretara osnovnih organizacija neiskusan (sa stažom od 1 do 5 mjeseci).

Imajući u vidu navedeno stanje brigade i ozbiljnost predstojećih zadataka (na koje je brigada znatno ranije bila politički orijentisana), u

svim jedinicama, pored svakodnevnih manjih borbenih akcija, u to vrijeme sprovođena je intenzivna borbena obuka i vrlo živa politička i kulturno-prosvjetna aktivnost.

Ovo je, sažeto, slika 15. majevičke brigade krajem aprila 1944. god. pred početak jednog od ključnih poglavlja njenog slavnog borbenog života — učešća u bitkama za oslobođenje Srbije.[1])

Postupajući po planu za prelazak preko Drine u Srbiju, brigada je 24.4. napustila rejon Srebrenice i do 26.4. razmjestila se u rejonu s. Peć—s. Dobrak—s. Toplice—s. Gladović izvodeći intenzitno pripreme za forsiranje Drine na odsjeku Peć—Dobrak (uzvodno od Bajine Bašte). Slične pripreme, nizvodno od Bajine Bašte, izvodila je i 6. istočnobosanska brigada. Očekivan je dolazak 2. krajiške brigade, koja je iz 27. divizije trebalo da pređe u sastav 17. divizije.[2])

Sve je bilo spremno za otpočinjanje davno priželjkivanih borbi za oslobođenje Srbije. U brigadi je vladalo svečano raspoloženje. Pred njom, na dohvat ruke, stajala je planina Tara, najisturenija tačka porobljene Srbije prema istočnoj Bosni. Čekala je samo na signal pa da krene preko u Srbiju, ali 15. majevička (i 17. divizija), iako je njena dalja aktivnost bila usmjerena tom cilju, morala je do stupanja na tlo Srbije da pređe dug put savlađujući uz put mnoge teške prepreke. Na tako nešto niko u brigadi nije mogao ni pomisliti, gledajući u Srbiju preko Drine 26. aprila 1944. godine.

OD DRINE DO OLOVA PREKO KRALJEVE I RAVNE GORE

Krajem aprila 1944. godine neprijatelj je (izgleda saznavši za planove NOV o prodoru u Srbiju) jakim snagama preduzeo opsežnu operaciju sa ciljem onemogućavanja prelaska jačih snaga NOV preko Drine u Srbiju. Snagama 13. SS divizije i 3. domobranskog zbora, sa sjevera, i 14. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije sa juga (iz pravca Sokoca i Rogatice), preduzeo je ofanzivu sa ciljem ovladavanja linijom s. Žepa—Han Pijesak—Vlasenica—Drinjača, a zatim razbijanja naših snaga u okuci Drine. Nastupajući uspješno, 26. aprila njegove kolone približavale su se sa sjevera Drinjači i Šekovićima, a sa juga Han Pijesku i Zepi.

Na osnovu ovakvog razvoja situacije, prema naređenju štaba 3. korpusa 17. divizija prekida pripreme za forsiranje Drine i usiljenim maršom preko s. D. Vrsinje (kod Milića) žuri na Kraljevu goru (sjeverno od Han Pijeska) da spriječi neprijateljskim snagama iz Han Pijeska spajanje sa onim neprijateljskim kolonama koje sa sjevera prodiru prema Vlasenici, a time obezbijedi ostalim snagama 3. korpusa izvlačenje sa prostorije Srebrenica—Drinjača—Milići, na zapad.

Noću 26/27. aprila 17. divizija u jednoj koloni kreće na zapad. Poslije 30-časovnog marša, po kiši koja je neprekidno padala, divizija po podne

1) Iako je učešće u neposrednim akcijama za oslobođenje Srbije otpočela tek 28. 7, ipak sve akcije brigade od ovog vremena usmjerene su jednom cilju — stvaranju uslova za dejstva u Srbiji. Stoga su neodvojivi dio aktivnosti brigade na zadacima oslobođenja Srbije.

2) Sa ove dvije brigade, zajedno u sastavu 17. divizije, prešla je 15. brigada ostatak svog borbenog puta, pa su njena dejstva i život uopšte u tom periodu uslovljeni aktivnošću 17. divizije kao cjeline i vezana sa akcijama 2. i 6. brigade.

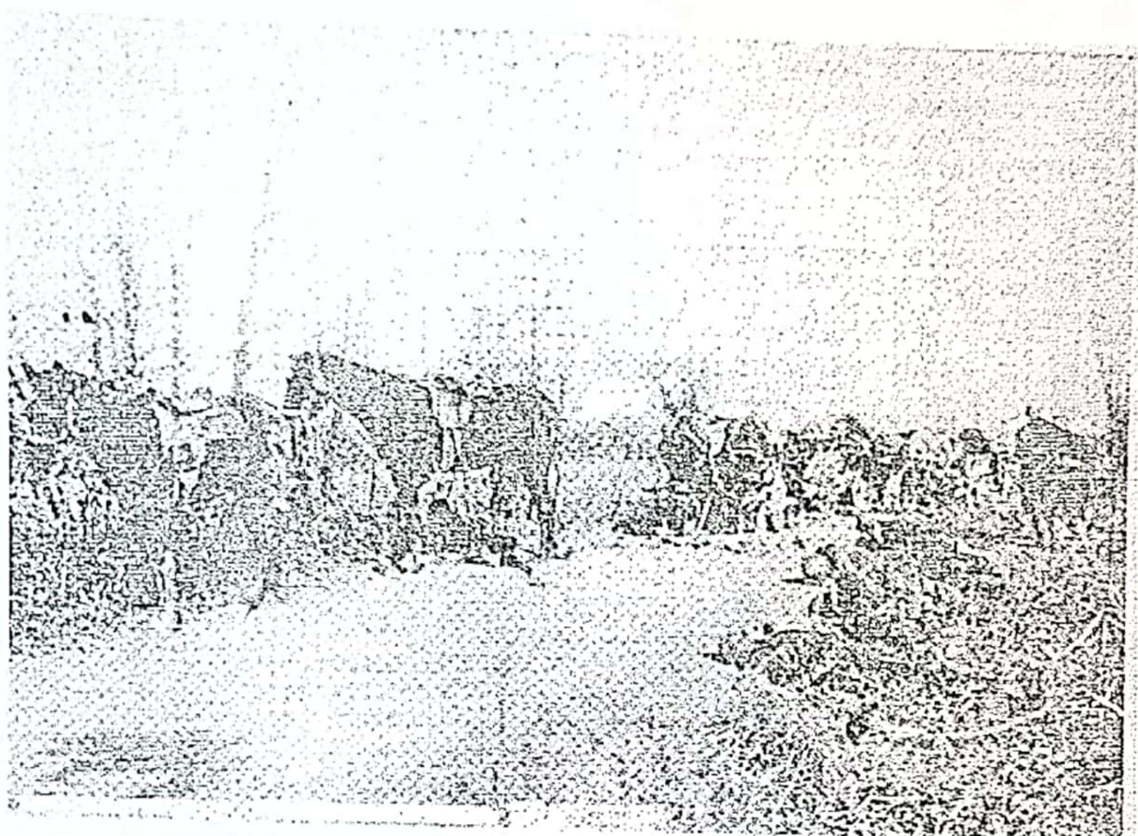
28. aprila izbija na Kraljevu goru i odmah kako je koja jedinica pristizala stupa u borbu sa dijelovima 14. puka 7. SS divizije, koji su već bili posjeli strmu sjeveroistočnu ivicu Kraljeve gore. Iz pokreta 17. divizija razvija svoje snage prelazeći u napad.

Petnaesta majevička brigada, koja je marševala za 6. brigadom, stiže u rejon Ulakov grob oko 18.00 časova i odmah prelazi u napad sa svojim 1. bataljonom (zajedno sa 6. brigadom) prema Karauli, a 2. i 5. bataljonom prema s. Prijerovi. U prvom naletu naše snage zauzimaju liniju k. 1148—Zeženica—k. 1182. U noći razvila se žestoka borba uz obostrane juriše. Snijежna vijavica još više je otežavala kretanje premorenih boraca. Ujutru brigada ponovo juriša, ali pojačane neprijateljske snage odbijaju ovaj juriš i oko 11.00 časova prelaze u protivnapad potiskujući bataljone 6. brigade (desno od 15. brigade). Zbog toga se povlači i desno krilo 15. brigade na Ulakov grob. Tokom dana dijelovi 7. SS divizije, prodirući od Han Pijeska na sjever, spajaju se sa dijelovima 13. SS divizije, koji su prošlog dana sa sjevera ušli u Vlasenicu.

Oko 18.00 časova 17. divizija obustavlja napade na Kraljevu goru i odstupa nazad pravcem s. Gerovi—s. G. Vrsinje—s. Višnjica—s. Nurići. Ujutro, 30. aprila, na štab divizije, dva bataljona 6. brigade i divizijsku bolnicu u s. Nurićima napada 2. bataljon 14. SS puka, koji je ovamo prodro pravcem s. Brložnik—s. Džila. Pod pritiskom ovih neprijateljskih snaga dijelovi 17. divizije iz s. Nurići kreću u pravcu Ravne gore. Na grebenu Ravne gore nailaze na dobro organizovanu odbranu Nijemaca, koju oslabljeni dijelovi 6. brigade nijesu mogli savladati. Divizija se našla u teškom položaju — gotovo okružena na malom prostoru. Komandant 17. divizije Gligo Mandić naređuje: »Majevičani naprijed!«

U tom momentu 15. majevička brigada, koja je bila u zaštitnici divizije (štiteći odstupanje od neprijatelja, koji je sa Kraljeve gore nadirao za divizijom), čelom kolone nalazila se u s. G. Vrsinje. Tu je zastala da odmori i okrijepi iznurene borce. Na komandu: »Naprijed Majevičani!« žurno kreće. U isto vrijeme prema njenom desnom boku (preko k. 688) pojavljuje se manja njemačka kolona (oko čete) i otvara vatru sa bliskog odstojanja. Obezbjeđujući se grupom mitraljezaca (iz 3. bataljona), brigada u trku hita ka čelu kolone divizije na Ravnoj gori prelazi u nezadrživ juriš grebenom Ravne gore ka k. 1071. U polučasovnom okršaju neprijatelj je razbijen (ostavljajući 20 mrtvih, 2 puškomitraljeza, 3 automata, 1 tromblon i drugu opremu), a prolaz 17. diviziji iz obruča je bio otvoren. Bio je to jedan od najslavnijih juriša 15. majevičke, zbog čega je dobila i pohvalu Vrhovnog komandanta. O žestini sudara i samoprijegoru Majevičana najbolje svjedoče 33 poginula druga u tom jurišu, među kojima 3 komandira voda, 1 komandir i 4 politička komesara četa (iz 2. bataljona poginuli su svi politički komesari četa — Simo Aleksić, Vlado Dubajić i Tomo Šperac).

Nakon proboja neprijateljskog obruča brigada je u poslijepodnevnim časovima 30. aprila stigla u Podžeplje, a slijedećeg dana premjestila se na prostoriju s. Džimrije—Strmica—s. Mrkalji gdje je ostala do 4. maja, vodeći nekoliko manjih borbi sa četnicima i Nijemcima, koji su sa svih strana napadali. Čak i u tim teškim danima u svim jedinicama proslavljen je praznik rada 1. maj.

Kraći odmor komore 15. majevičke brigade u dolini Zapadne Morave, septembar 1944.

Noću 4/5. maja, zajedno sa ostalim dijelovima 17. divizije, brigada je prešla komunikaciju Sokolac—Han Pijesak, a zatim produžila u pravcu Olova i 6. maja ga zauzela. Uz put je vodila manje borbe sa dijelovima 14. SS puka, četnicima i ustaškim jedinicama koje su se ponovo okomile na 17. diviziju sa svih strana.

PONOVO NA DRINU I NAZAD KA OLOVU

Na intervenciju Vrhovnog štaba, 17. istočnobosanska divizija je 6. maja ponovo dobila zadatak da se prebaci preko Drine u Srbiju. Sedmog maja teški ranjenici iz divizije predati su 27. istočnobosanskoj diviziji koja je upravo stigla u rejon Olova, a 2. krajiška brigada iz 27. prešla je u sastav 17. divizije. Preorijentišući se na novi zadatak, divizija je noću 7/8. maja krenula prema Drini u namjeri da je pređe u rejonu s. Slap (istočno od sela Zepče).

Petnaesta majevička brigada, obezbijedivši iz rejona Olova preorijentaciju divizije na novi zadatak, ujutro 8. maja kreće pravcem s. Grudići—s. Drapnići—Strbovinska planina—Visočnik i, prelazeći put Han Pijesak—Vlasenica iznad sela G. Čopor, po podne 9. maja stiže u rejon s. Brložnik—s. Plane. Prvi bataljon, koji je 6. maja kao posebna kolona marširao iz Olovskih Luka u s. Žunovi, zbog gubitka veze sa brigadom prilikom

njenog preorijentisanja na novi zadatak povlači se samoinicijativno prema Birču (kasnije ulazi u sastav 20. romanijske brigade), a u sastavu 15. brigade ostaju samo 2, 3. i 5. bataljon. Desetog maja brigada se približava Drini kod s. Slap užurbano se pripremajući da je forsira.

Prozrijevši namjeru 17. divizije, neprijatelj (14. puk 7. SS divizije, ustaše i četnici uz podršku avijacije) interveniše jakim snagama prema s. Mandra, s. Mislovo i s. Zepa sprečavajući 2. i 6. brigadu da se približe Drini. Poslije žestokih borbi divizija je ponovo bila prisiljena da odustane od forsiranja Drine. Petnaesta majevička brigada, u prethodnici divizije, kreće sa Drine maršujući neprekidno pravcem Radova—Javornik—Potpriseka—Ogorelača—Mrkaljevići—Kusače, 11/12. maja prelazi ponovo cestu Han Pijesak—Sokolac i oko podne 12. maja stiže u s. G. Babine. Narednog dana pomjera se na prostoriju s. Grudići—s. Dugandžići—Brda, gdje, odmarajući se, obezbjeđuje raspored divizije od Olova gdje su ponovo ušli Nijemci i ustaše.

Stalni marševi i svakodnevne borbe sa neprijateljem, koji je neprekidno proganjao 17. diviziju, iscrpljivali su snage brigade (poslije proboja na Ravnoj gori poginulo je još 9 boraca, ranjeno 16, a nestao veći broj premorenih boraca). Odvajanjem 1. bataljona (oko 150 boraca), uz navedene gubitke, borbena sposobnost brigade bila je ozbiljno umanjena, ali je ona još uvijek bila borbeno spremna za izvršavanje složenih zadataka.

OD OLOVA DO PIVE

Neprijateljska operacija protiv snaga 3. korpusa i 2. i 5. divizije krajem aprila i početkom maja (nazvana »Poduhvat Majbaum«) onemogućila je realizaciju planova NOV za prodor u zapadnu Srbiju. U to vrijeme 2. i 5. divizija su također potisnute prema Sandžaku. U novonastaloj situaciji VS naređuje 3. korpusu da odustane od upućivanja svojih divizija preko Drine, a 17. diviziju orijentiše prema 2. korpusu (u Crnoj Gori).[2] Naređenje štaba 3. korpusa za pokret prema Crnoj Gori stiglo je 17. diviziji predveče 14. maja upravo u vrijeme kada je štab 14. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije izdavao svojim dijelovima posljednja naređenja za razbijanje 17. »crvene« divizije na prostoriji s. Knežina—s. Rakova Nova—s. Dugandžići (južno od Olova).

Od tog momenta otpočinje duga i naporna trka ispunjena žestokim nadmetanjem između ove dvije suprotstavljene jedinice dviju međusobno zakrvljenih vojski. Prva, 17. NOU divizija, nepokolebljivo žuri postavljenom cilju — povezivanju sa snagama 2. korpusa u Crnoj Gori i postavljanju u pogodan položaj radi kasnijeg dejstva prema Srbiji. Druga, 14. brdski lovački puk elitne 7. SS divizije, uporno nastoji da je razbije ili bar odbaci od svih prilaza Srbiji (»prema zapadu i sjeverozapadu«, naređuje uporno, iz dana u dan, komandant 14. SS puka Mihail Gross).

Maršujući neprekidno, uz stalne borbe sa 14. SS pukom, koji je progoni, i lokalnim ustaškim i četničkim snagama, koje svuda uslužno pomažu esesovcima, divizija od 15. do 24. maja prelazi put Rakova Noga (10 km

2) Radi priključenja snagama koje su imale zadatak da u Sandžaku obezbijede osnovicu za kasniji prodor u Srbiju.

južno od Olova)—s. Bogovići (na Romaniji)—s. Jabuka (10 km sjeverozapadno od Ustikoline)—Miljevina—Vrbnica—Zelengora—s. Izgori (pod Volujkom)—s. Plužine (Piva).

Maršujući u sastavu divizije, 15. majevička u to vrijeme izvršava razne zadatke angažujući se na obezbjeđenju pokreta divizije na pojedinim dijelovima njene maršrute — na maršu i u rejonima odmora. Pri tome su njeni bataljoni ulazili u veoma žestoke okršaje sa neprijateljem, koji je svakodnevno sa svih strana kidisao na diviziju. Najveće borbe vođene su 18. maja u rejonu s. Jamići (3. i 5. bataljon na Knićkoj kosi) gdje su borci 3. bataljona srušili jedan neprijateljski avion tipa »brege« (tog dana 7 štuka žestoko je bombardovalo brigadu), a zatim 21. maja kod s. Ljubina. U tim borbama brigada je imala 7 ranjenih, a uz put je nestalo nekoliko boraca premorenih od napornog puta. Pored toga, radi rasterećenja prilikom daljeg marša brigada je bila prisiljena da 19. maja u s. Crna Rijeka (ispod Jahorine) ostavi 13 teških ranjenika sa dvije bolničarke (većina njih je pomrla narednih dana, a ostale su pohvatali četnici). Zbog iscrpljenosti na putu je ostao veći broj tovarnih konja.

Dolaskom u Pivu (s. Plužine—s. Miloševići—s. Orah) 17. divizija je uhvatila vezu sa štabom 2. korpusa obavještavajući ga o spremnosti za nove zadatke. Njen uporni protivnik iz prethodnih dana, komandant 14. puka 7. SS divizije, posle dvodnevnog bezuspješnog traganja po vrletima Zelengore i kanjonu Sutjeske za »izgubljenom 17. crvenom divizijom« 24. maja u 16.10 rezignirano, radiogramom saopštava svom 1. bataljonu: »Poduhvat je završen. Puk se povlači na odmor...«

Razmještena u s. Plužine, 15. majevička brigada u kratkom predahu poslije jednomjesečnih marševa i borbi, u kojima je izgubila gotovo polovinu svojih boraca (računajući i odvojeni 1. bataljon), prikupljala je novu energiju za zadatke koji su je čekali. Iako prepolovljena, brigada je iz tih okršaja izašla vojnički zrelija i moralno čvršća. Poslije dvodnevnog odmora i izvjesne popune oružjem, municijom, opremom i hranom (doturenom od savezničke avijacije noću 25/26. i 26/27. maja zajedno sa ostalim dijelovima 17. divizije pošla je na novi zadatak.

U Sandžaku, obezbjeđujući bazu za novi pokušaj prodora NOVJ u Srbiju

Ujutro 27. maja kompletna 17. divizija krenula je preko Durmitora za Sandžak, gdje je trebalo da se postavi na prostoriju s. Celebić—Cajniče—s. Meljak, a zatim da svojom aktivnošću u relativno dužem vremenu u zapadnom Sandžaku i gornjem toku Drine obezbijedi čvrstu bazu NOV za razvijanje kasnijih dejstava (prema Srbiji). U isto vrijeme i sama je morala da se odmori i organizaciono sredi pripremajući se za nove obimne zadatke (učešće u oslobođenju Srbije).

Maršujući pravcem Plužine—s. Pirni Do—Pašina Voda—Njegovude—Premčani, 15. brigada prelazi kanjone Pive i Tare i snježne vrleti Durmitora u sastavu jedinstvene divizijske kolone, a zatim preko Bitinskog polja 31. maja stiže u s. Bobovo.

Noću 3/4. juna brigada kreće na svoju prvu borbenu akciju na novoj prostoriji i u zoru 4. juna napada četnike u rejonu s. Ječmenište—Čelebić. Iznenađeni čelebićko-dragočevski četnički bataljon i 1. bataljon četničke brigade »Nova Srbija« razbijeni su i natjerani u bjekstvo prema Foči. U tom okršaju pale su i prve žrtve. Među poginulim bio je i potporučnik Slavko Krstić, komandir 1. čete 2. bataljona koji je sa brigadom prešao do tada sav pređeni put.

Iako je ova akcija izvedena bez velikih napora, odmah se vidjelo da će i boravak na ovoj prostoriji biti ispunjen pokretima i manjim ili većim okršajima sa neprijateljem, u prvom redu sa četnicima, koji su, oslanjajući se na okupatorske i kvislinške garnizone u Foči, Goraždu i Pljevljima, pokušavali da spriječe učvršćenje NOP-a na ovom terenu. Pored toga, iscrpljen, inače siromašan kraj već na prvom koraku ukazivao je na mukotrpan život i oskudicu svake vrste. Vidjelo se odmah da će to biti život u teškim uslovima. Ipak, trebalo je, boreći se, odmarati se i pripremiti za važne zadatke sa kojima će se brigada suočiti kasnije.

Ni neprijatelj nije bio neaktivan. Već 5. juna 17. divizija je bila prinuđena da zbog iznenadnog prodora jačih njemačkih snaga (sa oko 70 motornih vozila) pravcem Pljevlja—Đurđevića Tara—Zabljak preorijentiše svoja djejstva prema toj komunikaciji. Petnaesta majevička brigada, zbog toga 6/7. juna napušta rejon Ječmenište—Čelebić i pravcem s. Popov Do—s. Vrba—s. Bobovo izbija 7/8. juna na Lever Taru radi sadejstava ostalim snagama 17. divizije u razbijanju njemačke kolone. Brigada je zakasnila (neprijatelj se naglo povukao ka Pljevljima), ali je ponovo ispoljila visoku manevarsku sposobnost. Naročiti polet među borce unijela je vijest o konačnom otvaranju »drugog fronta« u Normandiji.

Odbacivši njemačke snage ka Pljevljima 17. divizija (u čiji je sastav privremeno ušla i 16. muslimanska brigada) ponovo se orijentisala prema prvobitnom zadatku i glavninu svojih snaga uputila prema Foči (2. i 6. brigadu) i Čajniču (16. brigada). Petnaesta majevička brigada orijentisana je prema Pljevljima u kome su bile manje njemačke i kvislinške snage na koje su se oslanjale dosta jake četničke snage u Pljevljima i njegovoj neposrednoj okolini. Mijenjajući položaje i raspored u mnogobrojnim okršajima sa tim snagama, brigada je provela u okolini Pljevalja od 10. juna do 15. jula 1944. godine.

Prve položaje prema Pljevljima posjela je u rejonu s. Odžak—s. Potpeć (na putu Pljevlja—Tara) 10. juna, ali slijedećeg dana, preko s. D. i G. Brvenica prebacila se na komunikaciju Pljevlja—Čajniče—Goražde. Zaposjevši 14. juna prostoriju s. Ponikve—s. Radovići—s. Rudine—s. Zorulovići—s. Kovač, usmjerila je svoja aktivna dejstva prema Pljevljima obezbjeđujući sa tog pravca glavninu 17. divizije. Noću 17/18. juna brigada se pomjera bliže Pljevljima i zauzima položaje u rejonu s. Bušnje—s. Gotovuša—s. D. Brvenica—s. Glisnica. U tom rejonu ostala je do 4. jula vodeći česte borbe sa četnicima i povremeno sa njemačkim jedinicama. U tim akcijama, od kojih su najveće izvedene 18/19. juna (2. i 5. bataljon), 21/22. juna (2. i 3. bataljon), 26/27. juna (2. i 5. bataljon), razbijane su i natjerivane u Pljevlja četničke snage ili, pak, sprečavani ispadi Nijemaca i četnika iz Pljevalja (20. i 25. juna). Noću 4/5. jula brigada se ponovo pomjerila na komunikaciju Pljevlja—Đurđevića Tara i posjela rejon Gornja Sela—Crnoborje—Vlahovići, a 12. jula, ostajući na istom pravcu, pomjerila se naprijed

ka liniji s. Katun—s. Borovnica. Na tim položajima smijenjena je od 1. proleterske brigade 15. jula završavajući svoju dugotrajnu aktivnost u rejonu Pljevalja.

Boravak u tom kraju bio je ispunjen veoma aktivnom djelatnošću na borbenom i političkom učvršćenju jedinica brigade, protkan bogatim kulturno-zabavnim radom u jedinicama i na terenu među narodom koji se sve više zbližavao sa »Majevičanima«. U tom sklopu kao najinteresantnije treba pomenuti slijedeće: u svim jedinicama brigade izvedena je obuka iz bojevog gađanja (prvi put od postanka brigade bilo je municije za tako nešto. Do tada su se njeni mladi borci učili gađanju u borbi, gađajući u žive neprijateljske mete); sprovedeno je takmičenje u čast godišnjice divizije; organizovane su sa narodom proslave Vidovdana i 13. jula; održana je zajednička priredba i fudbalska utakmica 2. bataljona i 4. krajiške brigade 5. divizije za narod i borce u s. Zekavici 9. jula i druge priredbe u kojima su učestvovali svi borci i rukovodioci iz brigade.

Uporedo sa borbenim akcijama borci i rukovodioci osposobljavali su se za zadatke zbog kojih su prevalili dugi put od Olova do Pljevalja. Spremali su se da krenu u Srbiju, iako to još niko nije određeno rekao. Oružje, municija i odjeća, koje je u nekoliko navrata i na ovom terenu saveznička avijacija doturila 17. diviziji, povećali su borbenu snagu brigade. Ali, brojno stanje njenih četa svelo se na minimum (na primjer, 2. četa 2. bataljona imala je 7. juna samo 26 boraca), a cijela brigada 30. juna imala je u svom sastavu samo 370 drugova i 45 drugarica. Za sve vrijeme boravka u Sandžaku jedini novi borac koji je stupio u njene redove bio je mladi Italijan Emilio, koji je ostao u sandžačkom selu Slatini. I u tom glavnom faktoru ratovanja (ljudima) u ovom kraju odavno su bile iscrpljene sve rezerve. Nove snage za popunu očvrslih, ali prorijeđenih redova brigade trebalo je tražiti na drugom mjestu. U Srbiju! Tamo je bilo spremno da krene preostalih 370 drugova i 45 drugarica i da, boreći se, zajedno sa ostalim brigadama 17. divizije i drugim brigadama i divizijama NOV nađu nove drugove i drugarice.

U prvoj polovini jula 1944. godine, na prostoriju dotadašnjeg dejstva 17. divizije pristigle su snage 1. proleterskog korpusa, a time i otpočele neposredne pripreme za veliku ofanzivu NOV prema Srbiji. Izvršivši tako svoj zadatak na obezbjeđenju polazne osnovice i prihvatanju snaga, koje na ovom pravcu treba da prodru u Srbiju, 17. istočnobosanska divizija je krenula da se priključi 2. proleterskoj i 5. krajiškoj diviziji da bi, zatim, u sastavu jedinstvene Operativne grupe divizije prodrle u Srbiju. Njihovo prikupljanje bilo je predviđeno u širem rejonu Berana.

Maršujući u sastavu jedinstvene divizijske kolone, 15. brigada je od 15. do 21. jula, obilazeći u širokom luku Pljevlja sa zapada, po kiši, a zatim žestokoj julskoj žezi seoskim putevima i vrletnim planinskim stazama, prešla put Gornja Sela—s. Brvenica—s. Ritošići—s. Bučje—Jabuka—s. Kamena Gora—s. Grab—s. Mioče—s. Kukolje—s. Cerovo—s. Oštrelj—s. Zaostro—s. Podgrade (na desnoj obali Lima sjeverno od Berana). Zajedno sa ostalim jedinicama 17. divizije ušla je u sastav Operativne grupe divizija, koja se pod komandom Peka Dapčevića spremala da otpočne pokret prema Ibru.

Neprijatelj, koji je, izgleda, opet prozreo namjere NOV izvodeći jakim snagama iz Peći ofanzivu ka Andrijevici i Beranama, upravo u vrijeme pristizanja 17. divizije, prodro je u Ardrijevicu. Gotovo iz hoda, glavnina 17. divizije (2. i 6. brigada), zajedno sa 2. i 5. divizijom, angažovana je u razbijanju ove neprijateljske ofanzive. Majevička brigada za to vrijeme je sa položaja s. Zagrade—s. Babine—k. 1057 obezbjeđivala ovu operaciju od Bijelog Polja i Rožaja. Na tom položaju ostala je do 28. jula, kada je, konačno, otpočeo dugo pripremani i nekoliko puta odlagani prodor u Srbiju.

Neposredne pripreme brigade za ovu zamašnu i dugotrajnu operaciju bile su vrlo kratke. Gotovo da i nije bilo nekih posebnih priprema. Naviknuta na česte i duge marševe, na svakodnevne borbe brigada (a i 17. divizija) bila je u stalnoj spremnosti za bilo koji zadatak. Prodor u Srbiju bio je dugo očekivani i željeni zadatak. Naređenje brigadi došlo je u toku dana, a zapovijest štaba brigade izdata je nekoliko časova prije otpočinjanja pokreta. Najveća novost za sve bilo je uvođenje šifrovanih umjesto stvarnih naziva jedinica. Tako je 17. istočnobosanska NOU divizija postala tajanstvena »B-l«, a 15. majevička brigada »B-4«. Njeni bataljoni postali su: 2. bataljon — 81, 3. bataljon — 82, a 5. bataljon — 83 (slično tome 2. brigada postala je »B-2«, a 6. brigada »B-3«), Pored toga, neposredno pred pokret svim borcima saopšten je opšti cilj predstojećih dejstava — Srbija.

Padom mraka 28. jula krenula je cijela Operativna grupa (OG). Tri velike kolone probijale su se kroz noć. Lijevokrilna je bila kolona 17. divizije, a na njenom čelu 15. majevička brigada. Nastupajući pravcem s. Babine—Koluđer—Begluk (k. 1587), 2. bataljon, koji je bio u prethodnici, iz hoda razbija slabe dijelove »legije Kempler« na lijevoj obali rijeke Lješnice, a zatim brigada produžava marš 29. i 29/30. jula stižući u s. Suvi Do (na Pešteru) oko 4.00 časa. Uz put sustiže izbjegle seljake, zaplašene fašističkim lažima koji se pri prvom susretu sa brigadom, osjetivši u njoj pravu narodnu vojsku, vraćaju svojim kućama.

Prvu jaču intervenciju neprijatelja na prodor Operativne grupe brigada uspješno odbija 30. jula u višečasovnoj borbi ispred s. Suvi Do. Naredne noći pomjera se u s. Dukat, gdje sačekuje produženje marša.

Ujutro 31. avgusta cijela divizija produžava marš najprije kao zasebna — srednja kolona, a zatim zaštitnica jedinstvene divizijske kolone maršujući po danu pravcem s. Gurdijelja—s. Znuša—s. Rikovo. Po podne 2. avgusta stiže u rejon s. Rikovo—s. Trebić (dvadesetak kilometara južno od Raške). Borci 15. majevičke brigade zakoračili su u Srbiju. Spremali su se da, zajedno sa ostalim snagama Operativne grupe divizija NOV, prebrode brzu ibarsku vodu i započnu istjerivanje fašističkih okupatorskih hordi i njihovih izmećara (četnika, nedićevaca, Bugara i ostalih) iz zemlje.

BORBE NA LIPOVICI I PRELAZAK IBRA

Jedinice Operativne grupe otpočele su prelazak preko Ibra noću 3/4. avgusta. Dejstvujući i dalje na lijevom krilu Operativne grupe 17. divizija napadala je na dobro branjene i utvrđene položaje neprijatelja na odsjeku

U borbama i marševima od Berana do Gornjeg Milanovca

Neprijatelj, koji je, izgleda, opet prozreo namjere NOV izvodeći jakim snagama iz Peći ofanzivu ka Andrijevici i Beranama, upravo u vrijeme pristizanja 17. divizije, prodro je u Ardrijevicu. Gotovo iz hoda, glavnina 17. divizije (2. i 6. brigada), zajedno sa 2. i 5. divizijom, angažovana je u razbijanju ove neprijateljske ofanzive. Majevička brigada za to vrijeme je sa položaja s. Zagrade—s. Babine—k. 1057 obezbjeđivala ovu operaciju od Bijelog Polja i Rožaja. Na tom položaju ostala je do 28. jula, kada je, konačno, otpočeo dugo pripremani i nekoliko puta odlagani prodor u Srbiju.

Neposredne pripreme brigade za ovu zamašnu i dugotrajnu operaciju bile su vrlo kratke. Gotovo da i nije bilo nekih posebnih priprema. Naviknuta na česte i duge marševe, na svakodnevne borbe brigada (a i 17. divizija) bila je u stalnoj spremnosti za bilo koji zadatak. Prodor u Srbiju bio je dugo očekivani i željeni zadatak. Naređenje brigadi došlo je u toku dana, a zapovijest štaba brigade izdata je nekoliko časova prije otpočinjanja pokreta. Najveća novost za sve bilo je uvođenje šifrovanih umjesto stvarnih naziva jedinica. Tako je 17. istočnobosanska NOU divizija postala tajanstvena »B-l«, a 15. majevička brigada »B-4«. Njeni bataljoni postali su: 2. bataljon — 81, 3. bataljon — 82, a 5. bataljon — 83 (slično tome 2. brigada postala je »B-2«, a 6. brigada »B-3«), Pored toga, neposredno pred pokret svim borcima saopšten je opšti cilj predstojećih dejstava — Srbija.

Padom mraka 28. jula krenula je cijela Operativna grupa (OG). Tri velike kolone probijale su se kroz noć. Lijevokrilna je bila kolona 17. divizije, a na njenom čelu 15. majevička brigada. Nastupajući pravcem s. Babine—Koluder—Begluk (k. 1587), 2. bataljon, koji je bio u prethodnici, iz hoda razbija slabe dijelove »legije Kempler« na lijevoj obali rijeke Lješnice, a zatim brigada produžava marš 29. i 29/30. jula stižući u s. Suvi Do (na Pešteru) oko 4.00 časa. Uz put sustiže izbjegle seljake, zaplašene fašističkim lažima koji se pri prvom susretu sa brigadom, osjetivši u njoj pravu narodnu vojsku, vraćaju svojim kućama.

Prvu jaču intervenciju neprijatelja na prodor Operativne grupe brigada uspješno odbija 30. jula u višečasovnoj borbi ispred s. Suvi Do. Naredne noći pomjera se u s. Dukat, gdje sačekuje produženje marša.

Ujutro 31. avgusta cijela divizija produžava marš najprije kao zasebna — srednja kolona, a zatim zaštitnica jedinstvene divizijske kolone maršujući po danu pravcem s. Gurdijelja—s. Znuša—s. Rikovo. Po podne 2. avgusta stiže u rejon s. Rikovo—s. Trebić (dvadesetak kilometara južno od Raške). Borci 15. majevičke brigade zakoračili su u Srbiju. Spremali su se da, zajedno sa ostalim snagama Operativne grupe divizija NOV, prebrode brzu ibarsku vodu i započnu istjerivanje fašističkih okupatorskih hordi i njihovih izmećara (četnika, nedićevaca, Bugara i ostalih) iz zemlje.

BORBE NA LIPOVICI I PRELAZAK IBRA

Jedinice Operativne grupe otpočele su prelazak preko Ibra noću 3/4. avgusta. Dejstvujući i dalje na lijevom krilu Operativne grupe 17. divizija napadala je na dobro branjene i utvrđene položaje neprijatelja na odsjeku

s. Lešak—s. Rudinci. U prvom ešelonu nastupale su 6. i 2. brigada, a 15. brigada trebalo je da obezbjeđuje lijevi bok i pozadinu divizije, a zatim da iste noći pređe Ibar za 6. i 2. brigadom.

Pored jake odbrane u samoj dolini Ibra, neprijatelj je 3. avgusta preduzeo više aktivnih dejstava sa ciljem ometanja Operativne grupe u njenom daljnjem nastupanju. U tom sklopu jedna njegova izviđačka grupa (oko 50 pripadnika tzv. Ruskog zaštitnog korpusa) napada je iz stanice Lešak dijelove brigade u s. Trebići, ali je poslije kraće borbe natjerana u bjekstvo uz gubitke od 1 ubijenog, 5 ranjenih i 1 zarobljenog oficira. Oko 17.00 časova sa pravca Raške, preko brda Lipovica (k. 972), ojačani bataljon 1. alpijske njemačke divizije napada na brigadu iz pozadine. Poslije smjelog protivnapada 2. i 3. bataljona oko 20.30 časova neprijatelj je bio odbačen na greben Lipovice ostavljajući opremu, oružje i municiju. U žestokom sudaru nadohvat ručnih bombi poginula su 3 druga i jedna drugarica, a ranjena 4 druga (među poginulim je bio potporučnik Desimir Jovanović zamjenik političkog komesara 2. čete 2. bataljona, a jedan od najtežih ranjenika bio je Branko Jerinić zamjenik komandira iste čete). Odbacivši neprijatelja, brigada je pokušala da se izvuče i što prije krene u planirani prelazak preko Ibra, ali je neprijatelj obnovio napad vezujući snage brigade za sebe. Prelazak Ibra u noći 3/4. avgusta za brigadu bio je time onemogućen. Pred zoru 4. avgusta brigada je preduzela ponovni protivnapad i odbacila neprijatelja sa Lipovice. Obezbjeđujući se dijelom snaga prema neprijatelju, krenula je prema Ibru. Za ovo vrijeme 6. i 2. brigada su u teškim borbama savlađivale stalno pojačavanu neprijateljsku odbranu u dolini Ibra. Pod njihovom zaštitom 15. brigada, zajedno sa štabom divizije, prebacila se preko Ibra (pregazila ga) u blizini s. Kamen noću 4/5. avgusta. Oko podne 5. avgusta brigada je pristigla u s. Mikovići na obroncima Kopaonika, na desnoj obali Ibra. Na toj obali već su se nalazile 17. divizija i cijela Operativna grupa. Najjača prepreka u prodoru u Srbiju ostala je za njima. Pred njima je bio visoki greben Kopaonika i prva odlučna bitka za oslobođenje Srbije. U tu kopaoničku bitku ušla je 15. majevička brigada prva od svih brigada Operativne grupe.

KOPAONICKA BITKA

Narednog dana (6. avgusta) Operativna grupa je produžila nastupanje. Nastupajući u zasebnoj koloni pravcem s. Miokovići—s. Planinica—s. Đerekari, 15. brigada oko podne stiže u s. Kneževo. Čelni 2. bataljon istura na Marinu čuku (1266) svoju 2. četu, koja, smjestivši se za odmor u kolibama ispod Marine čuke, na sam greben kao obezbjeđenje postavlja jednu desetinu. Na ovu desetinu, posle pola časa, nailazi sa pravca s. Brzeća čelno obezbjeđenje četničkog Cerskog korpusa, koji od Brusa žuri na greben Kopaonika u namjeri da na njemu dočeka naše snage iz doline Ibra. Naša desetina ga dočekuje vatrom. Pokrenuta tom pucnjavom, na Marinu čuku istrčava cijela 2. četa i, misleći da pred sobom ima slabiju četničku grupu, odmah prelazi u napad odbacujući iznenađene prednje dijelove Cerskog korpusa prema visokom Jastrepcu na koji pristižu sve jače četničke snage. Četa i dalje uporno juriša uz strme i gole padine Jastrepca, dočekana povicima i žestokom paljbom četnika. Kao posječeni tom vatrom, padaju ko-

mandir čete zastavnik Neđo Davidović i mitraljezac Ahmet Cebo, a četa zastaje, pa onda kreće nazad. Gonjena daleko nadmoćnijim neprijateljem povlači se ka Marinoj čuki. U tom trenutku sa druge strane, preko Marine čuke, pristižu dvije kolone 6. brigade predvođene komandantom brigade. Prihvatajući četu Majevičana, one se sudaraju sa njenim goniocima, glavninom Cerskog četničkog korpusa. Dolazi do žestokog sudara na ogoljelom grebenu planine u koji pored 6. brigade ulazi i ostali dio snaga 2. bataljona 15. brigade. Izmiješani u gusto zbijenom stroju, zaleglom na vrhu grebena, borci 6. brigade i 2. bataljona 15. brigade bodreni poklicima komandanta Save Trikića i zamjenika komandanta 2. bataljona 15. brigade Nikole Pantelića, odolijevaju višekratnim jurišima nadmoćnijeg četničkog korpusa. Izloženi na golom prostoru mitraljeskoj i minobacačkoj vatri ginu i bivaju ranjeni, ali ne odstupaju. Gine Nikola Pantelić, ali Savo Trikić i dalje bodri svoj čelični stroj. Na kraju četnici odstupaju.

U noći 6/7. avgusta u borbu su uvedene i ostale jedinice 15. brigade, koje su zajedno sa 6. brigadom i dijelovima 2. proleterske brigade (koja je dejstvovala desno od 15. brigade) odbacili četnike na liniju Oštra Čuka—Brložnik—Ogledna s. Livadje. Za vrijeme ovih borbi na lijevom krilu 17. divizije razvila se i 2. krajiška brigada, orijentišući se duž grebena Kopaonika prema sjeveru, odakle su nastupale glavne četničke snage (Ravnogorski i Valjevski korpus u jačini oko 2.500 ljudi). Do zore 7. avgusta cijela 17. divizija nalazila se u žestokom okršaju sa nadmoćnom četničkom glavninom.

Oko 8.00 časova 15. brigada u sadejstvu desno sa 2. proleterskom brigadom, a lijevo sa 6. brigadom, razbija neprijatelja na liniji Oštra Čuka—Brložnik—Ogledna—s. Livadje. U paničnom bjekstvu neprijatelj odstupa prema Brusu. Oko podne, 15. brigada preko Brložnika izbija na liniju s. Paljevštica—s. Livadje—Glamen—Ninevac, održavajući čvrstu vezu sa 6. brigadom, koja je produžila dejstvo i tokom dana ovladala linijom Šiljača (1625)—Mramor (1304)—Palež (1474). U međuvremenu je 2. brigada (na grebenu Kopaonika) bila odbačena nazad prema s. Kneževu. Naredne noći 7/8. avgusta zajedno sa 2. brigadom na tom pravcu je uvedena u borbu i 5. divizija. Sadejstvujući njihovom napadu, 15. brigada, orijentišući se prema zapadu, razbija neprijatelja na liniji Srebrnac—Jelica (1776). Prilikom okršaja, miješajući se sa pokretima uspaničenih četničkih jedinica, po mrkloj noći u vrletima kopaoničkim bataljoni 15. brigade završavali su te noći kopaoničku bitku u kojoj su do nogu potučeni elitni četnički korpusi. Prva velika bitka za Srbiju bila je dobivena. O njenoj žestini najbolje govori da je bilo 276 ubijenih, 260 ranjenih i 150 zarobljenih (uz mnoštvo oružja, municije i druge opreme) četnika. U neobičnoj gužvi i miješanju jedinica tokom tih trodnevnih borbi po kopaoničkim vrhovima i vrletima nemoguće je izdvojiti trofeje 15. brigade, kao i žrtve među 14 poginulih, 26 ranjenih i 2 nestala iz redova 17. divizije. Učešće 15. brigade, sigurno se može tvrditi, u svemu tome nije manje od doprinosa ostalih dviju brigada. Ona je uspješno izvršila sve zadatke, koji su joj u toj prvoj velikoj bici na tlu Srbije pali u dio. Narednog dana njene jedinice ušle su u Brus, a slijedeće noći (9/10. avgusta) poslije kratkog okršaja i same oslobodile Aleksandrovac.

U ovoj borbi, i pored žestokih okršaja, pokazalo se da najveći broj prisilno mobilisanih srpskih seljaka u četničkim jedinicama nije bio voljan

da gine za četničku stvar. Svih 150 zarobljenih četnika dobrovoljno je stupilo u njene redove. Ti, od četnika na silu pokupljeni i na Kopaonik dovedeni seljaci iz Šumadije, bili su i prvi borci iz Srbije koji su počeli popunjavati odavno prorijeđene redove 15. majevičke brigade. Za njima su slijedili drugi. Već 11. avgusta iz tek oslobođenog Aleksandrovca u brigadu je dobrovoljno stupilo 18 omladinaca i 2 omladinke. Rasla je ponovo snaga brigade. Namjesto izginulih i zaostalih drugova na dugom putu brigade, od onog neočekivanog odlaska sa Drine 26. aprila do dolaska u vinorodnu Župu 9. avgusta 1944. godine, stupali su novi drugovi i drugarice. Na njihovom prihvatanju, vojničkoj i političkoj izgradnji angažovali su se svesrdno svi stari borci i rukovodioci u brigadi. Među njima u to vrijeme gotovo i nije bilo takvih koji nijesu bili u redovima Partije ili SKOJ-a. Svojim borbenim iskustvom i organizovanošću uspijevali su da za vrlo kratko vrijeme novopridošle borce uzdignu na nivo brigadira. Upravo zbog toga, pored izvanredno visokih moralno-političkih vrijednosti novopridošlih, prisustvo sve većeg broja mladih boraca nije umanjivalo borbenu vrijednost brigade. Posljednja popuna novim borcima na prostoriji Župe stigla je u brigadu neposredno pred njen odlazak sa tog terena. Sačinjavali su je izvrsni omladinci iz Puste Reke, Toplice, Jablanice, Kukavice, Beograda i Niša, koji su iz sastava jedinica NOV-a iz Srbije prekomandovani u 17. diviziju. Za uzvrat izvjestan broj rukovodilaca iz 17. divizije (među njima i iz 15. brigade) upućen je na dužnosti u te jedinice. Petnaesta majevička brigada je krajem avgusta gotovo dostigla ono brojno stanje koje je imala kada je prvi put htjela da pređe u Srbiju. Samo, ono »majevička« sada je bilo više simbolično nego stvarno obilježje brigade.

U VINORODNOJ ALEKSANDROVAČKOJ ŽUPI

U Župi, gdje je poslije kopaoničke bitke ostala 17. divizija, zadržala se 15. brigada sve do 6. septembra. Na toj bogatoj i za odmor izvanredno pogodnoj prostoriji trebalo je da odmori i okrepi dugo izgladnjavane borce, a prihvati i borbeno osposobi nove, organizacijski i kadrovski sredi svoje jedinice i tako se pripremi za naredna dejstva. Uporedo sa tom aktivnošću unutar svojih redova trebalo je da se angažuje na političkom sređivanju i učvršćenju novooslobođene teritorije. Jednomjesečni boravak u Župi i pored navedene, vrlo obimne, aktivnosti bio je jedan od najljepših perioda u borbenom životu brigade. Izvanredno povoljni prirodni uslovi, uz vanredno gostoljubiv odnos stanovništva, omogućio je brzo oporavljanje poslije višemjesečnih marševanja, borbi, gladovanja i napora svake vrste. Iako je najveći dio vremena brigada provela na odmoru, ipak se u dva maha morala angažovati u jačim borbma za odbranu te novooslobođene teritorije.

Iz rejona Aleksandrovac—Brus 11/12. avgusta brigada se premjestila u rejon Jankova Klisura—s. Stojinci—s. Razbojna sa zadatkom zatvaranja pravca Blace—Jankova Klisura—Brus i Kruševac—Razbojna—Brus. Oko 13 časova 13. avgusta neprijateljske snage, sastavljene od Bugara, Nijemaca i nedićevaca (oko 1.500 ljudi), iz Blaca napadaju na položaje brigade u Jankovoj Klisuri (2. bataljon) potiskujući ih na lijevu obalu r. Rasine. U međuvremenu druga njemačka kolona (oko 500

vojnika) iz pravca Kruševca napada na položaj 3. bataljona kod s. Čelije. Intervencijom 6. brigade sa pravca s. Zleginje ovaj napad je zaustavljen. U noći 13/14. avgusta brigada vrši bezuspješne protivnapade na neprijatelja u Jankovoj Klisuri, a sljedećeg dana, pojačana jednim bataljonom 2. brigade, sprječava pokušaje neprijatelja da produži prodiranje prema Brusu. Petnaestog avgusta neprijatelj pojačava svoje snage iz pravca Kruševca, ali 6. brigada odbija sve njegove napade. Poslije toga neprijateljske snage se povlače ka Blacu i Kruševcu, a 15. brigada ponovo posjeda svoje položaje, koje je držala prije početka neprijateljskog napada. U ovim borbama neprijatelj je imao blizu 100 poginulih i ranjenih (ubijen je 1 njemački major i 4 bugarska oficira), brigada je imala 3 mrtva i 10 ranjenih.

Poslije ove borbe 22. avgusta glavnina brigade (2. i 5. bataljon) povučena je na odmor u rejonu s. Botunje—Brus. Nije dugo odmarala, jer su četnici jakim snagama 27. avgusta preduzeli napad iz pravca Vrnjačke Banje i Trstenika. Dejstvujući na pravcu Aleksandrovac—s. Botunje—Brus, i pored uporne odbrane, naročito u rejonu s. Botunje (gdje je poginuo zamjenik političkog komesara 5. bataljona Zaim Mušanović Zajec), brigada je bila prisiljena da se povuče južno od puta Brus—Razbojna. Sljedećeg dana zajedno sa ostalim našim snagama (17. divizije i dijelova 5. i 21. divizije) brigada je prešla u protivnapad. Razbijajući neprijatelja 30. avgusta ujutro ponovo zauzima s. Botunje produžavajući gonjenje pravcem s. Vitkovci—s. Rataje. To je bila posljednja borba brigade na prostoriji Župe.

Posljednje dane svog boravka u tom lijepom kraju (31. avgusta do 5. septembra) brigada je provela na odmoru u rejonu s. Zleginje—s. Novaci—s. Vitkovci—s. Trnavce.

IZ VINORODNE ŽUPE U VALOVITU ŠUMADIJU

Početkom septembra 1944. godine Operativna grupa divizija je sa snagama koje su prodrle u Srbiju na pravcu Sandžak—Zlatibor—zapadna Srbija, ušla u sastav 1. proleterskog korpusa. U njegovom sastavu 17. divizija je preko planine Željin i rijeke Ibar upućena na prostoriju Dragačeva, odakle je kasnije trebalo da izvrši prodor u Šumadiju. Opšti pokret otpočeo je u zoru 6. septembra 1944. godine.

Maršujući u sastavu divizijske kolone, 15. brigada kreće pravcem Aleksandrovac—s. Rogovčine—Željin planina—Brezanska rijeka—s. Polumir (gdje ponovo 8. septembra gazi Ibar) — s. Đakovo, a zatim, kao samostalna kolona, preko planine Čemerna 11. septembra stiže u s. Kaona (25 km zapadno od Kraljeva). Prilikom marša, upravo na prvom odmoru na vrhu Željina, u koloni 17. divizije zapraštali su rafali mnogobrojnih automatskih oružja. Borci 17. istočnobosanske NOU divizije nisu mogli obuzdati radost kada je prostrujala godinama (dugim i teškim) željno očekivana vijest: »Crvena armija stigla na granicu Jugoslavije«. Njoj u susret žurila je ova kolona, pokrenuta iskrom ustanka naroda istočne Bosne 1941. godine kada su, krvareći u teškim borbama, ešeloni Crvene armije, pred strašnom fašističkom najezdom, odstupajući prema

Moskvi, udaljavali se od nje. Žurila je ostavljajući iza sebe razbijene mnoge jedinice zajedničkog neprijatelja. Do tog susreta, i to baš sa 113. streljačkom divizijom, formiranom u teškim danima 1941. godine od moskovskih dobrovoljaca, ostalo je još nešto više od mjesec dana.

Boravak na ovoj prostoriji bio je kratak. Postepenim pomeranjem preko Ivanjice, Arilja i Guče brigada se 15. septembra prikupila južno od Ovčarsko-kablarske klisure. Noću 15/16. septembra za 2. krajiškom brigadom, (koja je prethodno uništila jednu njemačku četu na Ovčaru, kod Ovčar Banje prešla je Zapadnu Moravu i oko podne 16. septembra stigla u rejon s. G. Gorijevnica—s. Srezojevići.

Naredne noći 17. divizija preduzela je napad na Gornji Milanovac, kojeg je branilo 500—600 četnika i 65 nedićevaca. Nastupajući pravcem s G. Gorijevnica—s. Bare—s. Semidraž, 15. brigada preko Brankovog brda napada u zoru 17. septembra centar grada i u sadejstvu sa 2 brigadom, koja ga je obuhvatila sa zapada i sjevera, do 16.00 časova savladuje posljednji otpor nedićevaca zabarikadiranih u Gimnaziji. U borbi neprijatelj je imao 15 poginulih i 10 ranjenih, a zarobljeno je 539 četnika i nedićevaca, zaplijenjeno 352 puške, 10 puškomitraljeza i druge opreme. Brigada je imala 3 poginula i 4 ranjena borca.

U oslobođenom gradu brigada je ostala do 20. septembra angažujući se na organizaciji organa narodne vlasti i komande mjesta, pružajući svestranu pomoć aktivistima koji su od ranije djelovali na tom terenu. U tom okviru 19. septembra je održan veliki politički zbor na kome je 26 omladinaca iz grada dobrovoljno stupilo u redove brigade.

U REJONU PRANJANA

Iz Gornjeg Milanovca brigada se 20. septembra premjestila u rejon s. Družetić—s. Pranjani—s. Srezojevići—s. Leušili sa zadatkom obezbjeđenja i aktivnog dejstva prema Ovčarsko-kablarskoj klisuri, Čačku, a kasnije i komunikaciji Čačak—Gornji Milanovac. Na ovoj prostoriji ostala je sve do 6. oktobra angažujući se, u prvom redu, pored borbenih akcija na organizacionom i kadrovskom sređivanju jedinica, obuci i moralno-političkom učvršćenju svojih radova. U okviru toga dotadašnji komandant Ratko Vujović Čoče premješen je na dužnost načelnika štaba 17. divizije na mjesto Vukašina Subotića, prvog načelnika štaba 15. majevičke brigade i načelnika štaba 17. divizije od prvih njenih dana. Za komandanta 15. brigade postavljen je dotadašnji zamjenik komandanta Vlado Karanović. Istog dana 28. septembra u brigadu je, kao popuna, došlo 130 novih boraca (od kojih 5 drugarica) i 13 rukovodilaca iz 1. proleterske divizije. Tako je brigada 30 septembra imala u svom sastavu 923 borca (od čega 53 drugarice), a od naoružanja preko 550 pušaka, oko 60 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 2 minobacača kal. 81 mm, 20 protivtenkovskih pušaka, jedan protivtenkovski top, 50 automata i dr. Znači, u odnosu na broj, naoružanje i kadrove predstavljala je već jaču jedinicu od one koja je krenula iz istočne Bosne. Na osnovu toga 30. septembra je izvršena reorganizacija u kojoj je 5. bataljon preimenovan u 1. bataljon, a formiran i novi 4. bataljon. Uporedo sa ovim svi borci i

rukovodioci angažovali su se u živom političkom radu na terenu (u selima) gdje su boravili. Održavani su sastanci i konferencije sa narodom, formirane društveno-političke organizacije, narodni odbori, a u Pranjanima i komanda mjesta.

Za to vrijeme Nijemci su ponovo ovladali Gornjim Milanovcem, pa je, pored svakodnevnih manjih akcija prema Ovčansko-kablarskoj klisuri, od 24. do 26. septembra brigada vodila odbrambene borbe sa njihovim (dijelovima 182. i 7. SS divizije) i četničkim snagama na liniji s. G. Gorijevnica—s. Bare—Sovljak (1. i 2. bataljon) i s. Drenova—Beršić (3. bataljon). Pored ove borbe u kojoj su bile angažovane gotovo sve snage brigade, pojedini bataljoni i čete su u svakodnevnim aktivnim akcijama prema Klisuri i Čačku dolazili u sudare sa manjim ili većim četničkim grupama. U tim okršajima (4. četa 2. bataljona 25. septembra u s. Miokovci i s. Trbušani; cijeli 2. bataljon 26. septembra u s. Miokovci; 28. septembra 2. četa a 29. septembra dvije čete 2. bataljona u g. Gorevnici; 1. bataljon 2. oktobra u Trbušanima i Vraniću i dr.) četnici su uvijek bili razbijeni i uz osjetne gubitke natjerivani u bjekstvo prema njemačkim položajima u dolini Zapadne Morave uz minimalne gubitke na našoj strani.

Odmorena, popunjena, organizaciono i kadrovski sređena, borbeno spremna i moralno-politički čvrsta stajala je 15. majevička brigada 6. otkobra 1944. godine u rejonu s. Srezojevci (1. bataljon)—s. Leušić (2. bataljon)—Pranjani (štab brigade i 3. bataljon)—s. Družetić (4. bataljon) spremna za novu veliku bitku. Naredne noći krenula je na nove zadatke.

Iz borbe u borbu do konačnog oslobođenja Srbije

Početkom oktobra 1944. godine jedinice NOV Jugoslavije (1. i 12. korpus) i Crvene armije (dijelovi 3. ukrajinskog fronta) prilazili su glavnom gradu Jugoslavije. Bitka za Beograd, a time i konačno oslobođenje sjeverne Srbije, neposredno je slijedila. U sklopu te zamašne operacije 17. divizija, zajedno sa 113. streljačkom divizijom Crvene armije, imala je ulogu aktivnog obezbjeđenja operacije glavnine naših snaga prema Beogradu od intervencije glavnine njemačke Grupe armija »Jugo-istok« iz doline Zapadne Morave. U toku priprema za izvršenje tog zadatka 17. divizija je sa prostorije sjeverozapadno od linije Požega—Čačak—Gornji Milanovac prešla na prostoriju planina Rudnik—s. Jarušice—Topola (sjeverno od Kragujevca) sa koje je kasnije krenula na Kragujevac.

Napuštajući rejon Pranjana, 15. majevička brigada, noću između 6/7. oktobra pravcem Pranjani—s. Beršić—s. D. Trešnjevica—Šatornja odlazi na prostoriju s. Jarušice—s. Ćumić. Stigavši u taj rejon 10. oktobra zauzima slijedeći raspored: 2. bataljon u rejonu Karanovac—Arnautsko brdo, 4. bataljon u južnom, a 1. bataljon u sjevernom dijelu s. Jarušice, 3. bataljon u s. D. Jarušice. U tom rasporedu očekivala je novi zadatak. Istog dana iz 3. bataljona upućena je jedna četa u susret jedinicama Crvene armije koje su se, preko Rače, sa istoka približavale 17. diviziji. Ova četa je 11. oktobra uspostavila kod Rače vezu sa 113. streljačkom divizijom Crvene armije.

BITKA ZA OSLOBOĐENJE KRAGUJEVCA

U to vrijeme Kragujevac je predstavljao važan strateški čvor odbrane njemačke Grupe armija »Jugoistok«, čija glavnina, na svom presječenom povlačenju ka Beogradu, prikupljala u dolini Zapadne Morave. Odatle su vršeni pokušaji spajanja sa njemačkom grupacijom u Beogradu i, u isto vrijeme, obezbjeđenje desnog boka pri povlačenju neugodnim putevima prema zapadu na koje je bila prisiljena da se sve više orijentiše ta, tada najjača njemačka grupacija na Balkanu. Za izvršenje tog zadatka u Kragujevcu su se nalazile snage u jačini oko 5.000 ljudi sa više od 100 artiljerijskih i minobacačkih oruđa, 25 tenkova i desetak aviona na aerodromu Kragujevac. Prema sastavu su bile raznorodne, sastavljene od dijelova različitih njemačkih jedinica (među kojima i mornara) i jednog bataljona tzv. »Ruskog zaštitnog korpusa«. Komandovao im je general Fišer, prema čijem su imenu nosile naziv »Borbena grupa Fišer«. Pripremajući se za upornu odbranu samog Kragujevca, ova borbena grupa nije se ograničila na pasivnu odbranu, već je aktivnim djejstvima pokušavala da otvori put ka Beogradu. O upornosti i žilavosti ovog protivnika najbolje svjedoči tok borbi narednih dana (od 11. do 21. oktobra).

Iako je bitka za Kragujevac otpočela nešto kasnije (14. oktobra), prve, uvodne borbe otpočela je 15. brigada već 11. oktobra. Tog dana, upravo, kada je pomjeranjem 3. bataljona iz D. Jarušica u s. V. Krčmare brigada zauzela definitivan raspored u očekujućem rejonu za predstojeći napad, jedna njemačka motorizovana kolona (oko 40—50 vozila) pokušala je oko 13.00 časova da se iz Kragujevca probije prema Topoli. Dočekao ju je 4. bataljon sa položaja na Lužničkoj kosi, a zatim i 2. bataljon kod Sremske poljane (s. Čumić). Poslije žestokog okršaja neprijatelj se povukao nazad štićen avijacijom koja je mitraljirala položaje 15. brigade. Slijedećeg dana 2. i 4. bataljon spustili su se na put od Lužničke kose do Sremske poljane, ali neprijatelj, čija je avijacija cijelog dana bila vrlo aktivna, nije obnovio pokušaje proboja ka Topoli.

Sutradan, 13. oktobra, brigada je pošla ka Kragujevcu (1. i 4. bataljon u s. Desimirovac, a 2. bataljon u s. Cerovac). Neprijateljska avijacija, polijećući sa aerodroma kod Kragujevca, stalno je izviđala i mitraljirala brigadu. Pred veče jedna manja kolona, predvođena sa dva tenka, vrši ispad iz Kragujevca drumom ka s. Cerovac. U kratkoj borbi je natjerana na povlačenje ostavljajući 6 mrtvih, 1 motocikl, 1 puškomitraljez, 4 puške i dva pištolja.

Naredne noći (13/14. oktobra iza 15. brigade pojavili su se jači dijelovi sovjetske 113. streljačke divizije. Zajednički juriš na neprijatelja u Kragujevcu mogao je da počne.

Za neposredni napad na grad određena je 15. brigada sa jačim dijelovima 113. streljačke divizije uz podršku artiljerije te divizije, a kasnije i manjih tenkovskih, avijacijskih i raketnih (»kaćuša«) jedinica. Šesta brigada sa 51. pukom 113. divizije, obuhvatajući grad sa jugozapada manjim dijelom snaga, dejstvovala je na komunikacije prema Kraljevu neposredno na izlazima iz Kragujevca.

Oko 15.00 časova 14. oktobra, kolone 15. brigade i dijelovi 113. streljačke divizije, koji su joj neposredno sadejstvovali, otpočeli su nastu-

panje prema gradu u zahvatu puta Cerovac—Desimirovac—Petrovac u rasporedu: 1. i 2. bataljon desno od puta, a 3. i 4. bataljon lijevo od puta. Između njih, u zoni samog puta, nastupali su dijelovi 113. streljačke divizije. Neprijateljska avijacija je neprekidno pratila pokret naših kolona, sve dok sovjetski artiljerci, razvijajući se iz pokreta u rejonu Desimirovca, nijesu otvorili vatru na aerodrom i natjerali ih na povlačenje prema Kraljevu. U mrak naše napadačke kolone izbile su ispred linije Veliko brdo (t. 315)—s. Petrovac na kojoj je neprijatelj organizovao prvu liniju svoje odbrane. U noći sve naše jedinice razvile su se za napad na ovu liniju, a neprijatelj je organizovao nekoliko ispada prema našim snagama.

Borbe su nastavljene slijedećeg dana (15. oktobra). Najprije je neprijatelj, uz podršku tenkova i artiljerije, prije podne izvršio snažan protivnapad na pravcu Petrovac—Desimirovac, ali je zajedničkim dejstvom brigade (2 i 4 bataljona) i sovjetskih jedinica odbačen nazad. Po podne, slomivši neprijateljsku odbranu na t. 315, 1. bataljon izbija u Vinograde, 2. u s. Majnić, 4. bataljon u s. Petrovac a 3. bataljon na kosu istočno od Petrovca. Žestoke borbe se nastavljaju tokom 16, 17, 18. i 19. oktobra, a obruč oko neprijatelja u gradu se steže. Kada su u podršku napada uključeni jedna četa tenkova (7 tenkova), nekoliko plotuna čuvenih »kaćuša« i jedna eskadrila »šturmovika«, neprijatelj se 19/20. oktobra povukao na samu ivicu grada. Za sve ovo vrijeme 6. brigada i 51. puk 113 streljačke divizije vodili su žestoke borbe sa neprijateljem na prilazima gradu sa pravca Kraljeva. Razbijajući najprije pokušaje neprijatelja da iz Kraljeva u Kragujevac dovuče pojačanje, a zatim ometajući njegovo izvlačenje iz Kragujevca one su olakšavale lomljenje neprijateljskog otpora pred 15. brigadom i onim jedinicama Crvene armije koje su sa njom nastupale. Zato je pobjeda i oslobođenje Kragujevca zajedničko djelo 6. i 15. brigade 17. NOU divizije i jedinica 113. streljačke divizije Crvene armije.

Ulazeći u Kragujevac u zoru 21. oktobra 1944. godine i čisteći njegove, do tada porobljene ulice, od zaostalih neprijateljskih grupa, borci 15. brigade, zajedno sa nekim dijelovima 113. streljačke divizije, primali su u ime svih učesnika bitke za Kragujevac do tada neviđene izraze zahvalnosti napaćenog kragujevačkog stanovništva. Ljudi i žene, odrasli i djeca, stari i mladi Kragujevčani, izlazeći iz svojih skrovišta, ne mareći za zvižduk čelika koji je još uvijek ponegdje parao vazduhom, grlili su i ljubili svoje oslobodioce. Igrom sudbine sloboda je stigla tom, od svih evropskih gradova, najojađenijem gradu baš na trogodišnjicu onog kobnog oktobarskog dana 1941. godine. Na njegovim ulicama ležali su leševi i lutala unezvijerena sabraća njihovih dželata. Kragujevac nije mislio na osvetu. On se radovao slobodi. Niko od njih nije mogao više voljeti slobodu i cijeniti svoje oslobodioce. »Majevičani« su zauvijek postali neraskidivi dio Kragujevca.

O tačnim neprijateljskim gubicima u bici za Kragujevac nema preciznih podataka (prema nekima poginulo je oko 2000, a prema nekima 400 neprijateljskih vojnika). Čak je nemoguće utvrditi i broj zarobljenih. Zaplijenjen je i uništen znatan vojni materijal (samo 17. divizija zaplijenila je 10 topova, 7 minobacača, 24 mitraljeza, 20 puškomitraljeza, 150.000 metaka i dr.). Koliki je udio 15. brigade u tome, nemoguće je utvrditi.

Sigurno nije mali, jer je u desetodnevnim borbama oko Kragujevca iz njenih redova poginulo 18, ranjeno 92 i nestalo 8 boraca. Možda je od svega najinteresantnije da je, prvi put od postanka brigade, nekoliko zarobljenih njemačkih vojnika — Austrijanaca dobrovoljno stupilo u njene redove i ostatak puta do svoje domovine prešlo sa brigadom boreći se protiv onih koji su ih doveli do tog mjesta najvećeg fašističkog zločina.

Boreći se rame uz rame sa borcima 113. streljačke divizije, brigada je, kao dorastao saborac u višednevnim frontalnim borbama (u kojim je 113. streljačka divizija, formirana 1941. godine, imala bogato iskustvo), dokazala punu vojničku zrelost i osposobljenost za frontalna dejstva, kakve je karakteristike sve više poprimao dalji tok narodnooslobodilačkog rata.

U oslobođenom Kragujevcu 15. brigada je bila prvi garnizon nove Narodne armije u tom gradu. Vrijeme od 21. do 29. oktobra brigada je marljivo iskoristila za odmor, sređivanje jedinica i pripremu za nove zadatke. U tome je najznačajniji događaj bila Prva konferencija komunista brigade. Prvi put na jednom mjestu okupljeni su oni koji su bili okosnica svega onoga što je činilo 15. majevičku brigadu. Na konferenciji su analizirani rezultati bogatog djelovanja organizacija KPJ u brigadi i donesene odluke za buduću aktivnost.

Uporedo sa tom aktivnošću na učvršćenju svojih redova brigada je kratkotrajni boravak u Kragujevcu iskoristila za učvršćenje i svestrano proširenje onih spontanih veza sa Kragujevčanima, koje su nastale u vrijeme njenog oslobodilačkog ulaska u grad. Čvrstinu te veze još više su potvrdili 200 mladih Kragujevčana i Kragujevčanki koji su dobrovoljno, stupajući u njene redove, nastavili njen borbeni put.

NA ZAPADNOMORAVSKOM FRONTU

Oslobađanjem Beograda i Kragujevca definitivno je presječen pravac povlačenja njemačke Grupe armija »Jugoistok«. U svom daljem povlačenju ona se orijentisala prema zapadu (Kraljevo—Čačak—Užice i dalje prema istočnoj Bosni). Za obezbjeđenje tog poduhvata Nijemci su držali na prostoriji Kraljevo—Čačak—Požega jaku grupaciju sastavljenu od dijelova 7. SS »Princ Eugen«, 117, 297. i 1. alpijske divizije. Organizujući dobro utvrđenu liniju odbrane sjeverno od doline Zapadne Morave, ove snage su jednomjesečnim upornim otporom omogućavale pokret glavnine, koja je pristizala sa juga.

Neposredno nakon oslobođenja Kragujevca 17. divizija zajedno sa sovjetskim jedinicama orijentisala se prema toj neprijateljskoj grupaciji u dolini Zapadne Morave. Izlazeći iz sastava 1. armijske grupe pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije, a kasnije 14. korpusa, 17. divizija provela je u neprekidnim borbama sa navedenom neprijateljskom grupacijom gotovo sve vrijeme boravka u Srbiji.

Na ovaj front krenula je 29. oktobra iz Kragujevca i 15. brigada. Ostavljajući i dalje svoj 1. bataljon u Kragujevcu (u divizijskoj rezervi). Zauzela je 30. oktobra položaje na liniji: Knić (2. bataljon, bez 2. čete)—
—Gruža (3. bataljon)—s. Vitkovac (4. bataljon). Slijedećeg dana dotada-

šnji politički komesar brigade Milenko Stojaković premješten je na dužnost političkog komesara 17. divizije, a na njegovo mjesto u brigadi postavljen je dotadašnji politički komesar 3. bataljona Samuel Kamhi Petko.

Trećeg i četvrtog novembra izvršena su izvjesna pomeranja u rasporedu brigade (4. bataljon se povukao iz Vitkovaca u rezervu brigade u s. Vučkovica, a 3. bataljon isturen naprijed u s. Pajsijeviće). Tokom 5, 6. i 7. novembra dijelovi 2. bataljona vodili su jače borbe sa dijelovima 7. SS divizije. Dvanaestog novembra izvršena je smjena unutar brigade (1. i 4. bataljon smijenili su 3. bataljon, koji je otišao u Kragujevac u divizijsku rezervu i 2. bataljon koji se povukao u rezervu brigade u s. Vučkovica). Proširujući svoj front, brigada je 14/15. novembra smijenila na položaju 6. brigadu zauzimajući raspored: 2. bataljon Popovo brdo—Bresnički krš, 1. bataljon Bumbarevo brdo, 4. bataljon Knić—Zune—Guncati i 3. bataljon u rezervi u s. Radmilović. Na ovim položajima ostala je brigada sve do 26. novembra neposredno napadajući i potiskujući neprijatelja, koji se žilavo branio na dobro utvrđenim položajima. Najjače borbe vođene su 18, 19, 21, (kada je zauzet dio s. Bresnice) i 24. novembra, ali nijesu postignuti neki značajniji rezultati i pored značajnih gubitaka na strani brigade. Najljući neprijatelj brigade u tom periodu, ipak, bilo je vrijeme. Neprekidne kiše i hladni vjetar, normalna pojava u to doba godine, zagorčavali su život njenim slabo odjevenim borcima, među kojima je bilo dosta potpuno bosih.

Noću 25/26. novembra brigada se pomerila udesno (u s. D. Trepča i s. Oštra), a 28. novembra prešla u opšti napad (zajedno sa ostalim našim snagama) na neprijatelja, koji se počeo ubrzano povlačiti prema zapadu. Tridesetog novembra njeni bataljoni izbijaju na komunikaciju Kraljevo—Čačak u rejonu s. Mrčajevci—s. D. Gorijevnica—s. Mislinje. Neprijateljski front na Zapadnoj Moravi bio je likvidiran. Za brigadom su ostali teški dani pozicione borbe sa upornim neprijateljem u neugodnim uslovima kišovite jeseni. U njima je poginulo 39 njenih boraca, a 152 ranjeno. Brigada je izdržala sve to, ali ni tada za nju nije bilo odmora. Trebalo je poći u potjeru za neprijateljem, koji je bježao iz zemlje.

ZA NEPRIJATELJEM PREKO UŽICA PONOVO NA DRINU, ALI IZ SLOBODNE SRBIJE

U zoru 2. decembra pokret pravcem Preljina—s. G. Gorijevnica—s. Leušići—Teočin, a zatim, 4. decembra ujutro, dalje Pranjani—Gojna Gora—Maušići. Tu je prenoćila, a u zoru opet naprijed: Sevrljuge—Kosijerić—Drmanovina—Jelova Gora. I tu je zanoćila, ali nije stala. Ujutro 6. decembra njene čete i bataljoni, izmješane sa njemačkim jedinicama, bore se na komunikaciji Užice—Bajina Bašta u rejonu s. Stitari. Neprijatelj je potisnut, a jedan vod 4. čete 2. bataljona u njegovoj pozadini, koji je predvodio aleksandrovački omladinac zastavnik Ratko Knežević, pokušava u jednoj seoskoj kući da nadmudri njemačke oficire. Našli su se oči u oči u tijesnoj izbi. Zapraštali su, ipak, automati. Tri njemačka oficira, partizanski zastavnik i jedan njegov borac u samrtničkom grču ostali su u skromnom seljačkom domu u koji nikad više neće stupiti

okupatorska noga. Ostali su kao trenutak obilježja posljednje borbe 15. majevičke NOU brigade na tlu Srbije. Brigada je, igrom slučaja, završila borbe za oslobođenje Srbije upravo tu gdje je prvi put (u proljeće 1944) trebalo da ih počne.

Narednog dana, 7. decembra oko 15.00 časova, brigada je krenula za Kosjerić. Osmog decembra bila je već kod Valjeva, 9. kod Valjevske Kamenice, a 10. decembra između Osečine i Krupnja. Na toj prostoriji, na kratkotrajnom odmoru, mogla je sumirati sve što je učinila za neposredno oslobođenje Srbije pripremajući se da konačno prebrodi Drinu, ali iz slobodne Srbije u »svoju« istočnu Bosnu, ka »rođenoj« Majevici.

Prošlo je skoro osam mjeseci od dana kada je brigada, nalazeći se na lijevoj obali Drine, čekala na signal da je prebrodi i otpočne borbe za oslobođenje Srbije. Za njom je ostao dugi, zaobilazni put do Srbije i višemjesečne borbe na njenom tlu. Rame uz rame sa 2. i 6. brigadom svoje 17. divizije i brojnim brigadama drugih divizija NOV Jugoslavije, a kasnije i jedinicama savezničke Crvene armije, 15. brigada je časno izvršila svoj dio zadatka na pripremanju i izvršenju velike ofanzive za oslobođenje Srbije i glavnog grada Jugoslavije. Na tom zadatku ostalo je zauvijek oko 150 njenih boraca, a oko 400 boraca je iz svojih rana krvlju obilježilo njene staze. Bilo je i takvih koji su, nemajući dovoljno snage da slijede njen naporan hod, uz put nestali u neizvjesnosti. Iza nje su ostali slobodni Čačak, Kragujevac, Gornji Milanovac, Aleksandrovac i Brus, bogata sela talasaste Šumadije i vinorodne Župe, ratom i bijedom izmučena ljudska naselja po brdima Sandžaka, Crne Gore i istočne Bosne. Njene tragove osjećali su na sebi ostaci 7. SS »Princ Eugen«, 1. alpijske, 117, 182 i 297. njemačke divizije; Romanijskog, Drinskog, Cerskog, Valjevskog i Ravnogorskog četničkog korpusa; Ruskog zaštitnog korpusa; Fašističke legije »Kempler« u Sandžaku, neidentifikovane bugarske divizije iz Blaca, neidentifikovane nedićevske jedinice iz Blaca i Gornjeg Milanovca i mnoge druge neprijateljske jedinice svih vrsta koje je brigada sretala na svom pohodu. Gubitke koje im je nanijela nije stigla da prebroji, ali stanje u kojem su se našle na kraju tog pohoda najbolje govori o posljedicama borbi koje su u tom periodu vodile sa jedinicama NOV. Udio 15. majevičke u tome, svakako, bio je značajan.

Uz put se mijenjala i sama brigada. Sada, na prilazima Drini, stajala je po broju i naoružanju daleko snažnija nego što je bila kada je sa njene druge obale krenulo na ovaj pohod. U njenim redovima bilo je preko 1200 boraca, dobro naoružanih odgovarajućim pješadijskim naoružanjem, sa dosta municije. Promijenila se i po sastavu. Majevičani i ostali Bosanci sačinjavali su neznatnu manjinu među mladim borcima iz svih krajeva Srbije, koji su sada činili njen najveći dio. I rukovodeći sastav je, gotovo u cjelini, izmijenjen. Umjesto starih komandira, komandanta i političkih rukovodilaca, pod čijim su rukovodstvom njene jedinice krenule u pohod na Srbiju, njima su sada rukovodili novi, mladi kadrovi iznikli iz same brigade (uglavnom), prekaljeni u neprekidnim borbama i političkim akcijama. U vodovima, pa i u nekim četama, rukovodeće funkcije su već preuzeli mladi borci kojima je brigada popunjavana u Srbiji. Svi ovi mladi kadrovi popunjavali su mjesta brojnih starijih drugova, koji su u međuvremenu odlazili na odgovarajuće dužnosti u drugim jedinicama ili su izginuli u borbama koje je brigada vodila. Posljednje organizacione i kadrovske

promjene u sklopu priprema za predstojeće zadatke, izvršene su 13. decembra. Tog dana u s. Brezovica formiran je ponovo 5. bataljon, a štabovi bataljona kompletirani su novim kadrovima. Na čelu brigade sada je bio novi štab u sastavu: komandant Vlado Karanović, politički komesar Samuel Kamhi Petko, zamjenik komandanta Hajrudin Saračević Brano i zamjenik političkog komesara Velimir Lesić Leo.

Podmlađena 15. majevička brigada čekala je novi zadatak. Njen rukovodeći kadar i mladi borci bili su opet nedovoljno iskusni, ali moralno-politički čvrsti i odlučni. U tom času najveću brigu zadavao im je nedostatak obuće. »Ne 400, već 700 bosih boraca imam u brigadi. Lično sam jučer prebrojao« izvještava brižni komandant Karanović 13. decembra štab 17. divizije. Obuća nije izdržala ono što su izdržale noge. Te noge morale su dalje, a zemlju je upravo bio pokrio prvi snježni pokrivač. Obična prirodna pojava polovinom decembra u tim krajevima. Ali, te 1944. godine za borce 15. »majevičke« brigade nije bio obični decembar.

KROZ SANDŽAK I SRBIJU

Neprijatelj pokušava da prodre u Berane. Već je nad gradom ...

Gubitak Berana za nas bi bio veliki udarac. Tu se nalazi naš aerodrom, na koji se spuštaju saveznički avioni, donoseći razni materijal i odnoseći u Italiju naše teške ranjenike. U cijeloj okolini je organizovana narodna vlast koja funkcioniše u potpunosti. Narod je uznemiren, ali vjeruje u našu vojsku.

Dobivši zadatak, brzim maršem stižemo od Pljevalja u Berane. Narod šapuće: »Došli su Bosanci.«

Odmah napadamo neprijatelja, a iste večeri — opet dolazi oko petnaest savezničkih aviona i spuštaju se. Neprijatelj bijesno navaljuje da bi upao u grad, ali mu ne uspijeva. Za nekoliko dana upornih borbi sa neprijateljem, divizijom »Skenderbeg«, razbijamo istog, proterujući ga preko visokih albanskih planina, Kape i Cakor.

Narod je sa najvećim požrtvovanjem izlazio svuda vojsci u susret i pomagao je. Stari ratnici i odbornici stalno su išli za nama i pratili tok operacije, uvijek se nalazeći na usluzi, radi pokazivanja puta.

Omladina se naročito istakla, prikupljajući, inače u siromašnim selima, hranu i noseći je po nekoliko sati na položaj. Posebno se sećam jedne mlade Crnogorke, koja je dobrovoljno dolazila i iznosila naše ranjenike.

Naš zadatak smo izvršili, protjerali smo neprijatelja. Vraćamo se, a narod nas sa neograničenim veseljem dočekuje, prima i isprać, izražavajući u pjesmi svoju zahvalnost bosanskim jedinicama.

Borci su veseli i zadovoljni što su uspjeli da se unekoliko oduže hrabrim crnogorskim jedinicama koje su se borile u Bosni. Krv palih drugova još jednom je potvrdila krvno bratstvo naših naroda.

S ogromnom energijom i poletom krećemo dalje našem cilju — Srbiji, čvrsto uvjereni: da ma kakva prepreka da bude na našem putu. biće srušena.

Ahmet HUKIC

List XV majevičke NOU brigade
broj 5 od 20. 03.1945. god., str. 4